

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
Київський державний економічний університет

На правах рукопису

ФАРІОН Михайлина Михайлівна

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ВІДТВО-
РЕННЯ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕЦІАЛУ В
УМОВАХ РИНКОВОЇ ВІДНОСИ

Спеціальність 08.00.01 - Еконо-
мічна теорія

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник -
Бєляєв О.О., проф.,
д-р екон. наук

Київ - 1994

Зміст

Передмова	3
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОСІЛКЕННЯ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ	7
I.1. Ретроспективний аналіз проблеми і методологія дослідження виробничого потенціалу	9
I.2. Зміст і механізм функціонування виробничого потенціалу на етапі становлення ринкових відносин	66
I.3. Концептуальний аналіз властивостей виробничого потенціалу	103
Розділ II. СИСТЕМА І МЕХАНІЗМ ВИТВОРЕННЯ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ РИНОКІВ	123
II.1. Складові виробничого потенціалу і роль їх в процесі відтворення	123
II.2. Відтворення речових елементів виробничого потенціалу	141
II.3. Основні риси відтворення трудового потенціалу і особливості його	163
Висновки	175
Список використаної літератури	183

ПЕРЕДМОВА

Зміцнення державної незалежності України, вхід її народного господарства в систему реальних ринкових відносин створюють якісно нову ситуацію в економіці. При цьому, з одного боку, різко зростає роль методологічних підходів і теоретичного аналізу макроекономічних показників та економічних категорій, що відображають загальний стан народного господарства, основні його пропорції і тенденції розвитку. З іншого, — побудовані на цій основі статистичні дані, що характеризують потенціал відтворення країни, можуть справити значний вплив на вироблення всієї макроекономічної політики як на найближчий час, так і у перспективі. У зв'язку з цим завдання праявної теоретичної трактовки змісту виробничого потенціалу, як економічної категорії і узагальнюючого показника, а також обґрунтування методика його достовірного статистичного обчислення набуває сьогодні особливої актуальності. Це зумовлено домінуючою функцією виробничого потенціалу в процесі відтворення і особливо на перехідному етапі соціально-економічного розвитку, в якій вступає Україна.

Проте сутність проблеми полягає в тому, що існуючій рівень, динаміка виробничого потенціалу і його складових визначають лише можливості економічного зростання, які можуть не використовуватись і з часом втрачати свою здатність позитивно впливати на цей процес. Для України сьогодні особливо важливе значення має те, щоб потенційні можливості економічного розвитку не залишились незатребуваними і виробничі фактори економічного зростання реально спрямовані на створення

рени. Укілької потенційної енергії на енергію руку економіки. Ось чому концептуально ми виходимо в роботі з того, що виробничий потенціал стає рушійною силою лише в процесі відтворення, дія законів якого має можливість залучити в кругооборот як людські ресурси, так і ті, що створюються в процесі руку економіки. Дослідження цих питань особливо необхідне на фоні стану справ в економіці, що катастрофічно погіршується.

Сьогодні не слід обмежуватися констатацією того, що насправді наш виробничий потенціал зовсім не такий, який він поставав у розумінні та ілюстраціях ідеологів "демократичного оптимізму", "ринкового романтизму" і ми "найбагатші і всім годували". Нерозум /а вірніше, пова що лише спроба його/ по моделі ринкової економіки серед безлічі проблем висуває і завдання формування механізму відтворення якісно нового виробничого потенціалу. А це, відповідно, вимагає і більш чіткого наукового бачення його меж, а найголовніше - аналізу змін в його соціально-економічній природі.

Вироблення строгого, науково обґрунтованого визначення категорії "виробничий потенціал" є неоптимальною умовою його наукової класифікації, організації систематичного обліку і оцінки. Без використання історичних розрахунків виробничого потенціалу як узагальнюючого показника, так і окремих його елементів Україна не зможе раціонально і ефективно співробітничати і на зовнішньоекономічному рівні, у тому числі з багатьма міжнародними організаціями - Міжнародним валютним фондом, Всесвітнім банком тощо.

У прирощенні теоретичних знань з вирішення питань загальної проблеми ми також бачимо важливу аспект практичної значущості, а отже, і актуальності цього дослідження.

Інші надзвичайно важливо для України є проблема економічного і високоєфективного використання усіх виробничих ресурсів /зокрема енергетичних/, різного підвищення техніко-технологічного рівня всіх галузей народного господарства. Від успішного їх вирішення залежать зменшення обсягів імпорту енергоносіїв, забезпечення випуску конкурентоздатної продукції та вихід на світовий ринок. Без паралельного цілісного вирішення цих проблем "будувати" і внутрішній ринок - означає працю не задля власне ринку, а по заради народу України.

Питання ефективного функціонування і використання виробничого потенціалу, окремі його складові знайшли відображення у різний час в численних публікаціях: монографіях, брошурах, наукових статтях, не розглядається як проблема в цілому, так і окремі її сторони /Д.А. Керніков, С. Белова, В. Луценцова, В.А. Салтыков, В.М. Авдєєвко, В.А. Лотков, В. Мігурнов/.

Безпосереднє відношення до цієї проблеми мають і роботи з дослідження "народногосподарського", "економічного", "науково-технічного" потенціалів /С.М. Антшикін, С.С. Васильєв, В.М. Маслюков, В.С. Дунаєва, А.С. Салтоя, Л.І. Абадін, С.А. Аханов, .І. Іванов, Р.С. Авербух, В.М. Мінаєв, М.М. Марченко, В.Г. Корбунов, В.М. Мочалов, Г.Ігнатівський, Л.І. Гатовський, С.М. Голосовський, В.М. Грінгаль, А.В. Варшавський, Л.В. Ман-

Лаві, Б.Г.Салтиков, Г.М.Ілагодєва, В.Н.Гришась, М.М.Образцов, О.А.Соловйов, А.А.Ольсєвич, Г.І.Амьльцов/, вивчення різних сторін змісту і ефективного використання виробничих фондів /А.А.Вальтук, Б.А.Лавровський, В.П.Аресовський, А.Іванов, О.М.Северин, О.Г.Гулченко, О.О.Малагін, М.М.Гольдін, Л.М.Сухініна/, аналізу результативного функціонування трудових ресурсів, зокрема робочої сили.

Близькими до теми, що розглядається, є дослідження з проблем продуктивності праці та ефективності виробництва, науково-технічного прогресу /Л.М.Малєєва, Л.П.Богинєв, О.В.Лявовар, В.М.Шелота, М.І.Должаній, М.В.Брик, З.С.Мар"єнко, О.С.Панкратов, Р.П.Молосова, Л.В.Амьльський, А.В.Лохтер, В.Лостанов, В.Попов, А.М.Смаров, О.М.Новалєв, В.Іванов/.

Проте щалею не всі питання цієї проблеми досліджені повністю. Потрібен, зокрема, більш глибокий теоретичний аналіз економічного змісту виробничого потенціалу. Досьогодні щалею неоднозначно в літературі трактується саме поняття цієї категорії, а також її складові.

Причому, на нашу думку, і методологічний підхід до вивчення сутності змісту цього поняття, а відповідно, і економічної природи потребує значного поглиблення.

Безсумнівно, звертає на себе увагу і той факт /хоча для перелічених раніше дослідників він був об"єктивною даністю/, щє весь спектр досліджень як в цілому проблема, так і окремих її сторін, аспектів здійснювався з позиції домінуючої основи становлення і функціонування виробничого потенціалу - суспільної /державної/ власності на засоби ви-

робництва і невизнаний робочої сили як товару. Питання з ситуація щодо цього постулату, а отже, щодо послілок теоретичного аналізу докорінно змінилась. У цьому, до речі, й полягає одна з принципових труднощів нашого дослідження. Але, разом з тим, врахування в роботі плюралізму, рівноправності різних форм власності є принципово новим моментом у дослідженні проблеми в цілому.

Усе це і визначало вибір теми дисертації, в якій поставлено мету вирішити такі завдання:

визначити економічний зміст виробничого потенціалу як категорії та як емпіричного показника;

дослідити механізм відтворення виробничого потенціалу у взаємозв'язку з ринковими відносинами на початковому етапі становлення їх в економіці України;

концептуально розкрити шляхи і форми можливого подальшого раціонального функціонування елементів, що складають категорію "економічний потенціал".

Дослідження спрямовувалось також на в'яснення ступеня участі виробничого потенціалу в процесі відтворення, а також того, яка частина його не використовується і становить резерв для інтенсифікації розвитку виробництва, а відповідно і хоча б стабілізації найгіршої несприятливої соціально-економічної ситуації в Україні.

Об'єктом дослідження є економічні відносини перехідного періоду від адміністративно-командної до ринкової системи, що складається з приводу формування і функціонування матеріальних /речових/ і особистих факторів виробництва.

Методологічною основою дисертації виступають ключові положення економічної теорії та діалектичної логіки у процесі відтворення в умовах становлення ринкового механізму.

Р о з д і л І. ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ

І.І. Ретроспективний аналіз проблеми і методологія дослідження виробничого потенціалу

Відтворювальні процеси формування потенціалу визначають рівень, темпи і характер змін у часі ефективності економіки. Станяни формується як підсумковий результат відтворення, а підвищення її є характерною рисою відтворювальних процесів. У зв'язку з цим специфіка відтворення, властива сучасному етапу господарського будівництва, справляє вплив на рух ефективності виробництва, визначаючи багато її особливостей у ринкових відносинах.

Взаємозв'язок відтворення і ефективності набуває виключно важливого значення в умовах переходу народного господарства до ринкових відносин, які за своєю природою передбачають послідовно і невпинне зростання ефективності суспільного виробництва. Якщо основні можливості підвищення ефективності економіки зумовляються відтворювальними процесами, то, відповідно, управління ефективністю можна і треба, планово діяти на відтворення. У свою чергу управління ефективністю через відтворення вимагає аналізу взаємозв'язків між відтворювальними процесами і ефективністю, дослідження тих чинників, що маловивчених і недостатньо враховуваних у господарській практиці факторів, які внаслідок об'єктивного піднесення продуктивних сил суспільства справляють все сильніший і відчутний вплив на рівень і темпи підвищення ефективності використання виробничого потенціалу.

Ця проблема передбачає розгінні ефективності /як за окремими видами продукції, виробництвами і галузями, так і по народному господарству в цілому/ в процесі формування, розвитку і руху її у часі. Досліджувана в динаміці ефективність є категорією відтворення. При цьому мається на увазі не лише її обумовленість відтворювальними процесами. Досягнутий у будь-якій момент часу рівень ефективності має підтримуватися, зберігатися /для чого потрібні витрати праці та інших господарських ресурсів/, постійно відновлюватися, відтворюватися.

Отже, відтворюється як виробничий потенціал у цілому, так і потенціали, які формують його.

Інтенсифікація відтворення може здійснюватися, по-перше, шляхом інтенсифікації використання трудових ресурсів, зниження трудомісткості виробництва; по-друге, шляхом раціонального і бережливого використання матеріальних ресурсів, зниження матеріальності виробництва.

Як складові інтенсифікації суспільного виробництва виділяють інтенсифікацію поточного виробництва та інтенсифікацію відтворення. Процеси, які відображають ці категорії, тісно пов'язані між собою і взаємозумовлені. Кожна з цих категорій відбиває і певні специфічні зв'язки і відносини. Якщо перша характеризує ступінь поточного використання ресурсів у певних господарських одиницях, то друга - розвиток виробництва /тут передбачається переміщення ресурсів, структурні зміни тощо/. На нашу думку, слід, не переміщуючи зростаючого значення нафактуальніших питань кращого використан-

ни уже запіянах функцій/ посилюти дослідження в ітворювальних аспектах інтенсифікації.

Особливості в ітворення в сучасних умовах зумовлені ступенем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, структурою виробництва, що склалася, об'єктивними тенденціями функціонування народного господарства. Зараз наша економіка вступила в полосу глибоких змін, пов'язаних з формуванням ринкових відносин. Цей процес намагає приміщити нових науково-технічного і організаційно-економічного підходів.

Другий структурний елемент суспільного в ітворення - в ітворення сукупного /валового/ суспільного продукту. Він містить створену за певний період суму продукції галузай матеріального виробництва. З розширенням в ітворювального процесу сукупний суспільний продукт зростає.

В економічній науці під продуктивними силами розуміють сукупність матеріально-речових елементів виробництва, робочої сили і форми організації виробництва. У своє чергу матеріально-речові елементи виробництва поділяють на знаряддя праці та предмети праці, а також засоби виробництва, що забезпечують функції економічного обороту продукції /переміщення, зберігання і просування до споживачів/ і запасів предметів споживання. Поняття "робоча сила" має як кількісну, так і якісну сторону /склад, кваліфікація, знання/. Форми організації виробництва відбивають у відповідності до рівнів кооперування і поділу праці, що склалася, способи і систему концентрації, централізації та спеціалізації виробництва, які становлять об'єктивну основу форми власності та

інституційних форм, що їм відповідають.

Інше, доповнює визначення продуктивних сил пов'язане з теорією відтворення. Виділяючи чотири стадії процесу відтворення - виробництво, розподіл, обмін і споживання - виробництво розглядається як виключний і визначальний момент усього процесу, а взятій у простих його елементах - як результат функціонування елементів продуктивних сил. У цьому контексті продуктивні сили є історично певним поєднанням матеріальних /природних і створених працею/ елементів виробництва і живої праці, а процес виробництва - використання їх. У процесі виробництва виникають як виробничі відносини у вузькому розумінні /відносини з приводу самого виробництва/, так і головний елемент - форма власності на засоби виробництва/, так і виробничі відносини у широкому розумінні, що містять усі стадії процесу відтворення. Це має відношення до вивчення процесів, що формують народногосподарський і економічний потенціал.

У відтворчальному аспекті продуктивні сили можуть розглядатися як сукупність економічних /виробничих/ ресурсів, як "запас" їх, а процес виробництва і наступні ланки виробництва - як "потік", як використання продуктивних сил. Причому стадія споживання є одночасно і завершенням процесу відтворення, і початком нового циклу, оскільки частина виробленої продукції та послуг є вверлом розширеного відтворення виробничих ресурсів, тобто продуктивних сил. Інакше кажучи, відтворчальний процес має можливість розширяти продуктивні сили у динаміці, в безперервному процесі відтворю-

лення і розширення їх.

Для підвищення ефективності виробництва слід систематично порівнювати і аналізувати витрати і результати їх, відповідність останніх потребам суспільства. Необхідні також найважливіші показники, які характеризують економічну ефективність виробництва і відбивають раціональне і економічне використання усіх резервів та можливостей виробництва.

Досягти зростання суспільного виробництва можна, як відомо, двома шляхами - екстенсивним та інтенсивним. Розширення відтворення відбувається екстенсивно, якщо зростають лише масштаби виробництва, інтенсивно, коли застосовуються більш ефективні засоби виробництва. Отже, екстенсивне відтворення характеризується збільшенням випуску продукції за рахунок залучення у виробництво додаткової кількості робочої сили і відповідного зростання обсягів застосування засобів і предметів праці. Інтенсивне відтворення передбачає збільшення обсягів виробництва за рахунок підвищення продуктивності праці, кращого використання капітальних вкладень і виробничих фондів. Інтенсифікація виробництва передбачає такий розвиток економіки, коли забезпечується кількісно патіплення усіх виробничих ресурсів, в результаті чого значно зникаються сукупні витрати суспільної праці на опанування виготовленої продукції.

Економічне зростання - це не просто збільшення і поліпшення якості виробничих, трудових, фінансових, наукових та інших ресурсів, ефективного використання їх, але й такий розвиток суспільного виробництва, який зумовлює постійне

зміцнення і розвитку його виробничого потенціалу, а також його складових.

Досліджуючи цю проблему, слід зазначити, що складність і нерозробленість її в науковій літературі породжує безліч точок зору на її вирішення, а також використання різних термінів.

Аналіз літературних джерел з проблеми, що досліджується, показав, що ще не вироблено цільного методологічного і методичного комплексу підходів до вирішення ряду її аспектів. Зокрема нема чіткості у визначенні сутності, змісту і структурних елементів відповідного потенціалу при з'явленні і кількісній характеристиці, а також аналізі взаємозв'язків ієрархічності між ними, не уніфікована і термінологія. Це, безумовно, ускладнює як дослідження теоретичних аспектів проблеми, так і практичну реалізацію запропонованих висновків і рекомендацій.

Поняття "потенціал" походять від латинського *spesinare*, що означає "силь", можливість, потужність, приховані можливості, наявність умов, які в результаті практичної діяльності людей можуть реалізуватися. Так, у Великій Радянській Енциклопедії поняттям "потенціал" характеризуються наявні засоби, запаси, джерела, що можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для вирішення певного завдання та інших цілей [27]. Це означає, що потенціал суспільства, підприємства, певного робітника відображає наявні ресурси, реальні можливості та здібності, які в певний момент можуть бути використані в процесі виробництва /створення/ матеріальних і духовних цінностей.

Виходячи з такого розуміння визначення потенціалу його можна в загальній трактоці застосувати для характеристичних рівнів і сфер народного господарства, економіки країни в цілому, галузі, підприємства, соціальних аспектів розвитку суспільства, системи управління, тобто залежно від того, про які конкретні сфери, можливості, засоби і джерела йдеться.

В економічній літературі застосовуються найрізноманітніші прикметники, що характеризують потенціал з різномірних позицій: "народногосподарський", "економічний", "виробничий", "вдтворювальний", "техніко-економічний", "ресурсний", "трудова", "науково-технічний", "природно-сировинний" тощо. Широке коло публікацій, в яких аналізується потенціал окремої галузі чи комплексу їх, а також потенціал невиробничої сфери в цілому, її складових тощо. Як правило, в багатьох роботах досліджується сутність, зміст, структура, етапи розвитку того чи іншого потенціалу, а також шляхи раціонального їх використання.

На нашу думку, при вивченні цієї проблеми слід враховувати відношення логічної ієрархії, співвідношення цих категорій. При цьому основне місце має бути відведено дослідженню "народногосподарського", "економічного", "виробничого", "науково-технічного" потенціалу, ^{що} то відображають макро-економічні процеси.

Заради справедливості слід зазначити, що в економічній літературі проблема дослідження народногосподарського потенціалу займає чільне місце. Їй присвячено багато робіт, у

яких розглядаються надрізноманітніші її аспекти.

Народне господарство як соціально-економічна система містить насамперед галузі матеріального виробництва, у яких створюється суспільний продукт, - промисловість, сільське господарство, будівництво та інші галузі, що виробляють предмети особистого і виробничого споживання.

Отже, найперше слід дослідити категорію "народногосподарський потенціал".

Народногосподарський потенціал - це всезагальна категорія, тобто така, що може бути застосована для характеристики будь-якого способу виробництва. Проте вона завжди є характеристикою певного способу виробництва і тому, розглядаючи народногосподарський потенціал, слід враховувати його відмінності в різних суспільно-економічних формаціях.

Народногосподарський потенціал являє собою синтетичний результатний показник розвитку економіки країни за тривалий період.

Шляхами розвитку народногосподарського потенціалу України можна прослідкувати за основними даними табл.1. Її дані свідчать, що відбулось деяке зниження основних показників розвитку економіки України. Особливо важливо ця тенденція виявилась у останні роки.

Категорія "народногосподарський потенціал" має найбільш важливе значення для дослідження розширеного відтворення, особливо при аналізі довготривалих тенденцій. У зв'язку з цим слід звернути увагу, що обсяг промислового виробництва у 1992 р. порівняно з 1991 р. знизався на 9 %.

Основні економічно-соціально-економічні показники розвитку
нерепродуційного господарського комплексу України за
1980-1991 рр. / Діп, 3, 8/

Показник	1980	1985	1990	1991	Індекс до попереднього року		
					1985	1990	1991
Варовий суспільний продукт /у фактично діючих цінах/ млрд грн.	191	242	289	551	102,1	97,6	88,7
Варовий національний дохід /у фактично діючих цінах/ млрд грн.	77	94	118	211	100,2	96,4	88,8
Віді соціальний дохід, використаний на споживання і нагромадження /у фактично діючих цінах/ млрд грн.	71	90	116	208	101,0	97,3	89,2
Основний фонд народного господарства /у фактично діючих цінах/ млрд грн.	291	376	471	492	104,5	103,1	100,8
У тому числі неробочий	194	235	317	331	104,7	103,4	101,4
Продукція промисловості /у порівняльних цінах 1991 р./ млрд грн.	355	301	349	332	102,7	99,9	95,3
Варовий продукт товарів народного споживання /за методологією і у порівняльних цінах 1991 р./ млрд грн.	...	135,8	174,8	165,6	-	123,7	94,7
Капітальні вкладення /у розрахунку цінах/ млрд грн.	21,3	25,1	31,1	42,7	102,8	101,0	94,7

Відносна частка продукції за договорами досягла 145,6 млрд грн. /2,6 % загального випуску/. Випуск продукції скоротився майже в усіх галузях і регіонах. Така ситуація характерна для більш ніж половини загальної кількості промислових підприємств України. Проте слід зазначити, що протягом 1992 р. спостерігалась тенденція до сповільнення темпів падіння темпів промислового виробництва в цілому /в січні 19,7 %, у I кварталі - 15,8, у першому півріччі - 12,8, за 9 місяців - 9,8 % /176 /.

Чільне місце в економічній літературі займає визначення сутності народногосподарського потенціалу. Так, А.С.Солон, формулюючи це поняття, підкреслює, що це "складна економічна категорія, яка вирізняється серед інших категорій розширеного відтворення і виражає особливості формування і використання потенціальних можливостей суспільного розвитку на певному етапі" / 61, 16/.

Автор приходить до висновку, що якщо народногосподарський потенціал - це стан способу виробництва, то в ній можна виділити потенціал продуктивних сил і потенціал виробничих відносин.

Отже, виходячи з визначеного, народногосподарський потенціал суспільства може бути виражений такими показниками: загальне самоцільне і прагнуче населення країни, обсяг її національного багатства, річні обсяги валового суспільного продукту і національного доходу, матеріальне багатство /нагромадження/, оцінка природних ресурсів, разом з тим необхідна і система показників, що виходять з функціональних

характеристик окремих частин народногосподарського цілого. Система показників, що відбивають функціональну структуру народногосподарського потенціалу країни, може бути такою: людський потенціал /все населення країни, в тому числі само-стійке/; трудовий потенціал /працездатне населення/; потенціал природних ресурсів; виробничий потенціал /обсяг виробництва валового суспільного продукту/; відтворювальний чи інвестиційний потенціал /сума накопичених основних виробничих і невиробничих фондів, оборотних фондів/; потенціал споживання населення /обсяг продукції сфери споживання економіки як сума товарів і послуг споживання/ / 19 /.

Найскладнішим питанням побудови системи показників народногосподарського потенціалу суспільства /країни/ є вимірювання обсягу його як одного цілого. Обсяг потенціалу характеризується трьома неспівмірними частинними: людський і трудовий потенціал визначається кількістю населення, виробничий і відтворювальний потенціал, а також потенціал споживання — у вартісному вираженні. Слід зазначити недосконалість вартісного вираження перелічених складових економічного потенціалу, оскільки ціни на засоби виробництва, оборотні фонди, предмети споживання і платні послуги будуться за різними принципами. Східна суспільних фондів споживання здійснюється за величиною матеріальних витрат. Все це ускладнює вироблення методологічної основи визначення народногосподарського потенціалу, не кажучи вже про вибір певного конкретного вимірника. Він відображає обсяги валового суспільного продукту, національного доходу, основних фондів, обсяг-

ми споживання населенням матеріальних благ і послуг, виступаючи узагальнюючим показником економічної могутності країни. До складу народногосподарського потенціалу входить як результати поточних періодів виробництва і споживання, так і елементи суспільного /національного, народного/ багатства за весь попередній період розвитку країни, тобто в цій категорії об'єднуються показники як "доходу", так і "багатства", тоді як, наприклад, для визначення національного доходу використовують в основному показники "доходу".

Дослідження процесу зростання народногосподарського потенціалу за певний період спирається на аналізі усіх основних закономірностей розширеного відтворення, що суттєво доповнює теоретичну і конкретну соціально-економічну характеристику цього процесу, які отримують, використовуючи традиційні показники /валовий, чистий, кінцевий сукупний суспільний продукт/.

Теоретичне і практичне значення розрахунків народногосподарського потенціалу суспільства полягає в тому, що вони дають змогу відобразити ефективність взаємозв'язків у народному господарстві та функціональну структуру його. Економічні взаємозв'язки окремих структурних складових потенціалу як цілого статистичного можуть характеризуватися частковими величинами поточної ефективності, відтворювальним потенціалом і нормативами невиробничого споживання суспільства. Використання таких часткових величин розширює коло показників розширеного відтворення. Велике практичне значення відповідні показники мають, зокрема, для перспективного плану-

вання. Серед перелічених показників, на нашу думку, слід виділити такі:

1. Обсяги народногосподарського потенціалу на душу населення.

Виробничі ресурси.

Відтворювальні /інвестиційні/ ресурси.

Ресурси споживання населенням.

Виробнича частина і частина споживання економічного потенціалу в цілому.

2. Показники ефективності народногосподарського потенціалу.

Виробнича частина і частина споживання потенціалу на одного зайнятого в суспільному виробництві.

Поточний рівень продуктивності праці /валовий суспільний продукт на одного зайнятого/.

Відтворювальний рівень ефективності потенціалу /виробнича частина і частина споживання на одиницю ресурсів відтворення потенціалу/.

3. Фондооснащеність потенціалу.

Відтворювальні та виробничі ресурси.

Ресурси відтворення в цілому.

Основні фонди народного господарства /в тому числі окремо виробничі та невиробничі основні фонди/.

Сировина і матеріали /матеріалосмієність економічного потенціалу/.

Капітальні вкладення /капіталосмієність економічного потенціалу/.

4. Показники ефективності споживання населення.

Поточні витрати на виробництво одиниці ресурсів споживання населення в цілому.

Поточні витрати на придіст одиниці фонду споживання національного доходу.

Частка і темп приросту окремих частин ресурсів споживання населення.

У комплексі ці показники можуть дати найбільш повну характеристику народногосподарського потенціалу.

Сьогодні дослідження народногосподарського потенціалу і різниці його вплив ведеться досить інтенсивно - і в теоретичному, і в прикладному аспектах. Зміцнює позицію при цьому є конкретні досягнення в дослідженні властивостей і можливостей певного потенціалу. На наш погляд, вони найбільш обґрунтовані і дають змогу найповніше розглядати економічний механізм прискорення виробництва складних економічних процесів.

Народногосподарський потенціал - сукупність усіх ресурсів, які утворюють його, а також максимально можливий результат реалізації основної властивості системи /випуску продукції/, який може бути отриманий на основі використання живої праці за існуючого рівня техніки, технології і кваліфікації працівників, з однієї сторони, і мінімального рівня втрат живої та уречовленої праці - з іншої.

З такого розуміння потенціалу, що система управління має за мету здійснити процеси формування, використання і поповнення потенціалу як матеріальної умови підвищення

ефективності суспільного виробництва, а по-друге, що загальний потенціал - це згорток /перетин/ локальних його потенціалів, тобто потенціалів кожного виду ресурсів з випуску продукції.

✓ Побудову народногосподарського потенціалу можна подати схематично /рис.1/.

Як показує аналіз, найбільш розробленими в економічній літературі є положення, що розглядають зміст поняття "економічний потенціал". З нового погляду, це має сенс, через те що саме економіка лежить в основі розвитку і вдосконалення всіх інших сфер життєдіяльності суспільства.

Враховуючи складність цієї проблеми, можна стверджувати, що багато її аспектів недостатньо досліджені. Перокусім цим збільшеною і можна пояснити існування значних відмінностей і визначенні самого поняття "економічний потенціал", його змісту і складу внутрішніх елементів.

Економічний потенціал суспільства - одна з найважливіших і складних категорій економічної теорії. Він відображає відносини між асоціованими виробництвами з приводу формування і реалізації сукупної здатності суспільства виробляти матеріальні блага. Як категорія економічної теорії належить до таких синтетичних характеристик способу виробництва, які дають найбільш узагальнюваче визначення його соціально спрямованих сукупних економічних можливостей, що являють собою відносини діалектичної єдності продуктивних сил і виробничих відносин.

Народногосподарський потенціал

Інтенсивність потенціалу / III /

Бронювання потенціалу / III /

Оборотність потенціалу / III /

Інтенсивність потенціалу / III /
 Бронювання потенціалу / III /
 Оборотність потенціалу / III /

Інтенсивність потенціалу / III /

Оборотність потенціалу / III /

Оборотність потенціалу / III /

Потенціал суспільства

Виробнича інтенсивність - зростає зростає

Соціальна інтенсивність - зростає зростає

Рис. 1. Структура народногосподарського потенціалу України

Сучасний рівень дослідження категорії "економічний потенціал" в економічній літературі ще не відповідає рівню знаності інших проблем процесу відтворення: це стосується в основному розробки методів оцінки, використання елементів економічного потенціалу, національного багатства, основних виробничих і неавтоматичних фондів, виробничих потужностей, природних і трудових ресурсів та управління ними.

Одно з найактуальніших завдань - поглиблення дослідження змісту і відтворювальної ролі економічного потенціалу країни, сукупної здатності галузей народного господарства збільшувати виробництво і підвищувати якість промислової та сільськогосподарської продукції, здійснювати капітальне будівництво і перевезення вантажів, вивід економіки на переломі глибокої науки і техніки, більш повно забезпечувати потреби країни в необхідних виробок і зростаючій попит на різноманітні товари і послуги. Практика господарського будівництва настійливо вимагає більш широкого, методологічного обґрунтованого трактування економічної категорії "економічний потенціал", подальшого дослідження внутрішнього зв'язку складових її елементів, якісного і кількісного вимірювання їх.

Виходячи з викладеного, економічний потенціал, на нашу думку, можна розглядати як багатогранну і складну категорію економічної теорії, засновану на єдності якісних і кількісних характеристик, внутрішньої структури і суспільної форми руху в конкретних історичних умовах і безпосередньому взаємозв'язку з іншими категоріями суспільного виробництва.

У широкому розумінні економічний потенціал можна розглядати як сукупність соціально-економічних факторів, умов, стимулів, форм зростання ефективності використання виробничих відносин.

У вузькому розумінні економічний потенціал являє собою сукупну виробничу здатність економіки, що містить як виробничий, так і власне економічний потенціал.

Соціально-економічні форми, що характеризують економічний потенціал, зумовлені економічним змістом власності, який на відміну від юридично-правового відбитку її відображає глибинні відносини у суспільстві з приводу присвоєння і використання всіх матеріальних факторів виробництва і споживання. Власність на засоби виробництва характеризує суттєві соціально-економічні умови функціонування потенціалу нашої країни, що багато в чому визначають господарську його ефективність і соціально-класову спрямованість використання, підпорядкованість подальшому підвищенню добробуту всіх шарів і соціальних груп суспільства згідно з економічними можливостями.

До найважливіших показників, що дають уявлення про ступінь і результативність використання економічного потенціалу, його можливості, належать: обсяг і темп зростання і приросту сукупного суспільного продукту, національного доходу, продукції галузей і підгалузей народного господарства, виробництва окремих видів продукції тощо. Ця група показників характеризує ступінь реалізації чи віддачу існуючого економічного потенціалу. Це, в свою чергу, передбачає необ-

кількість правильного пізнання ступеня невикористання його, яка згодом може бути реалізована при забезпеченні відповідних економічно-організаційних умов і практичних зусиль членів суспільства.

На формування і розвиток економічного потенціалу шкідливий вплив справила розробка критеріїв ефективності на різних рівнях народного господарства, методів розрахунку рівня ефективності, сутності зростання продуктивності праці, зменшення матеріалосмітності, підвищення фондовіддачі і поліпшення якості продукції, факторів зростання ефективності. Дослідження критерія ефективності її показників, закономірностей їхнього взаємозв'язку має можливість підійти до вироблення критерія оцінки якості економічного зростання, що має виключно велике значення для розробки народногосподарських планів і соціально-економічних прогнозів.

Економічне зростання суспільства визначається ефективністю використання всієї сукупності виробничих і невиробничих ресурсів. Характер, рівень їхнього використання максимально відбивають ступінь реалізації можливостей суспільства як соціально-економічної системи у сфері матеріального виробництва.

Отже, виходячи з його техніко-економічної сутності, поняття "економічний потенціал" може бути визначене як сукупна здатність усіх галузей економіки країни виробляти різні види матеріальних благ, надавати послуги і здійснювати інші види робіт у конкретний період. При цьому мається на увазі не будь-яка, а максимально можлива в цих умовах здат-

збільшити економічні виробляти продукції, виконувати роботи і надавати послуги, тобто з урахуванням найбільш повного і оптимального використання всіх видів економічних ресурсів і можливостей, насамперед виробничих потужностей, робочої сили /200, 15/.

Обов'язковою умовою зміни якості економічного зростання як фактора збільшення економічного потенціалу має стати вале натурально-речове нагромадження грошової вартісної одиниці виробничих фондів, випереджаче збільшення їхнього потенціалу потужності. Норми до реальне нагромадження вартісної одиниці основним фондів значно відстає від збільшення величини їх за вартістю.

Поліпшення використання економічного потенціалу безпосередньо пов'язане з поліпшенням якості продукції, що значною мірою визначається якістю виготовлення. У свою чергу, якість виготовлення кінцевої продукції — це об'єктивно відображення сутупності техніко-організаційних і економічних умов виробництва. Разом з тим у якості кінцевої продукції виявляються і можливості конкретного виробництва з реалізацією вимог науково-технічного прогресу, а також споживачів. Розв'язання проблеми якості, можна вирішити і проблему кількості, оскільки слід розглядати засоби праці чи інший продукт протягом всього життєвого циклу його. Не єдиною націленою шлях все більш повно забезпечувати потреби країни у сучасній техніці, зростаючій попит населення на різноманітні товари, подолання коефіцієнтів у народному господарстві. Явно недостатня увага до проблем якості спричиняє-

ідея додалого і дучим народногосподарським наслідків - збереження дефіцитності багатьох видів продукції, зниження суспільної корисності праці згідно з праці, загального рівня задоволення суспільних потреб. А випуск продукції, що не відповідає вимогам народного господарства, означає суттєві втрати праці, матеріальних та інших ресурсів.

Критерій економічного зростання - об'єктивна економічна категорія, одна з форм вираження виробничих відносин. Специфіка її полягає в тому, що будучи усвідомленою, вона виступає як найважливіша умовна передумова розробки економічних планів, системи показників діяльності народного господарства в цілому і окремих його ланок. У цьому сенсі критерій економічного зростання можна розглядати як один з елементів економічного розвитку країни.

Отже, можливі два підходи до оцінки економічного зростання, які суттєво відрізняються один від одного. Перший має можливість оцінювати його переважно з позиції збільшення обсягу продукції і меншою мірою - з погляду співвідношення витрат і результатів. Ця вимога відносно швидко і легко забезпечується в умовах екстенсивного розширеного відтворення. При другому підході збільшення обсягів суспільного продукту досягається переважно за рахунок поліпшення якісних показників виробництва, зростання продуктивності суспільної праці, зменшення фонто- і матеріаломісткості, поліпшення якості продукції та меншою мірою за рахунок нового капітального будівництва. Цей підхід відповідає інтенсивному розширеному виробництву. При чому в цьому випадку головним у

змісті критерія оцінки економічного зростання має бути ефективність суспільного виробництва. Вибір цього показника як визначального зумовлений вступом нового суспільства в етап ринкових відносин, особливості якого значною мірою визначаються науково-технічним прогресом.

Основні точки зору і підходи до визначення сутності та структура економічного потенціалу розглянуто в колективній монографії за редакцією Б.М.Мочалова /199, с/. У ній зокремі дійшли висновку, що "...під економічним потенціалом слід розуміти сукупність нагромаджених ресурсів і використання та невикористаних потенційних можливостей у виробництві матеріальних благ і послуг з метою більш повного задоволення потреб суспільства"/199, 14/.

На нашу думку, це визначення відбиває зміст економічного потенціалу, а підхід авторів до вартісної оцінки його, яку вони пропонують розглядати як сукупність витрат минулої та живої праці, а також природних ресурсів /у вартісній оцінці/ є превозмірним і може дати можливість у загальному вигляді врахувати економічний потенціал суспільного виробництва.

У формалізованому вигляді економічний потенціал вони показують у такому вигляді:

$$E \Pi = B \Phi + M + H, D + \Pi P,$$

де $B \Phi$ і M - виробничі фонди і матеріальні витрати, що входять до складу валового суспільного продукту; H, D - національний дохід, що враховує витрати живої праці; ΠP - природні ресурси у вартісній оцінці.

Розглянуто визначення економічного потенціалу слід уточнити. Це зумовлено тим, що у формулі враховані не тільки "...сучасність нагромаджених ресурсів...", а й результат суспільного виробництва - національний дохід. До того ж неясно, як ці національний дохід включено у цю формулу - потенціально можливий, як можливий наслідок обсягу і якості нагромаджених ресурсів, чи фактично досягнутий, залежно від ступеня використання цих ресурсів. Виходячи з того, що $B \Phi \text{ і } M$ визначаються як величини, що входять до складу валового суспільного продукту, умови співставності вимагають, щоб $H \Delta$ у формулі був частиною цього ж обсягу валового суспільного продукту. У протилежному разі потенціально можлива величина $H \Delta$ вимагає виробленої методології її розрахунку і уточнення, що вона є саме такою.

На наш погляд, неясності, зумовлені кількісним визначенням величини економічного потенціалу, виникли внаслідок таких причин:

у наземному визначенні економічного потенціалу не введено обмеження за часом /така необхідність обґрунтована при уточненні теоретичних і методологічних положень економічного аналізу/, що не має можливості, з однієї сторони, визначити обсяг сучасності нагромаджених ресурсів на певний момент часу, а з іншої - визначити часову точку відліку і період, які дають змогу встановити потенціально можливий результат суспільного виробництва при максимальному використанні цих ресурсів;

невикористання потенційних можливостей нагромаджених ре-

супреві формує не потенціал, а фактичний результат суспільного виробництва;

у визначенні економічного потенціалу не відбитий якісний аспект нагромадження ресурсів, особливо тієї його частини, яка стосується витрат і якості живої праці, що, як уже зазначалось, значною мірою визначається фактором часу.

Остання причина знаходить підтвердження також у авторів монографії, про яку тут йдеться. Визначаючи зміст потенціалу з об'єктивних і суб'єктивних позицій, вони пишуть: "За об'єктивним змістом потенціал - це нагромаджена праця, що виникає в системі відтворення на рівні суспільних колективних і особистих потреб, що задовольняються. Суб'єктивний зміст потенціалу - знатність людей використовувати нагромащену працю - такіс до групи специфічних потреб, у якій характеризуються суб'єктивні процеси управління суспільним виробництвом" /199, 3/.

Такий аспект характеристик змісту економічного потенціалу є, на наш погляд, основним для усіх структурних одиниць суспільного виробництва, що описують мірою стосуються як галузевих, так і регіональних підрозділів його, через те що відображають і повний /об'єктивний/ зміст потенціалу, і показують можливість, що є не завжди, максимальної реалізації /суб'єктивний зміст/, тобто враховує можливий ступінь використання потенціалу залежно від часу і якості владеної праці.

Крім перелічених причин, що ускладнюють кількісне вираження потенціалу, не варто помітати, що в формулі, запро-

онованій в /199/, закульовані витрати живої праці на виробництво матеріальних благ і послуг у конкретному /аналізованому/ періоді й фактично не відображена праця, що визначає суб'єктивний зміст потенціалу. Це в основному стосується тієї частки сукупних витрат, яка сформована за рахунок розумової роботи людини в сферах управління і науково-конструкторської діяльності. Так, у вартості виробничих фондів і матеріальних витрат відображена розумова діяльність управлінців і конструкторів, визначена технічним рівнем засобів і предметів праці у певному періоді, але не охоплені витрати праці в сфері управління і планування, що впливають на реальну потужність потенціалу. Наприклад, нерациональний розподіл, розстановки і завантаження обладнання в об'єднанні /на підприємстві/ збільшує розрив між фактичними і можливими результатами роботи, а неповне врахування в планах розвитку галузей народного господарства чи промисловості досягнень науки і техніки при однак і тих самих затратах може знизити потенційний результат минулої праці, відображеної в основних фондах і матеріалах.

У зв'язку з цим під економічним потенціалом суспільного виробництва, на наш погляд, слід розуміти сукупність і якість невикористаних ресурсів і можливість максимально ефективного і якісного використання для виробництва благ з урахуванням часу і відповідних пропорцій.

В економічній літературі розглянуті різні підходи до визначення сутності поняття "економічний потенціал". Так, автори колективної монографії за редакцією М.М.Марієвського зазначають, що це поняття в загальному вигляді можна сформулювати

... "економічну силу чи здатність суспільства створювати різноманітні види матеріальних благ і надавати послуги, яку можна охарактеризувати тією сукупністю економічних засобів, джерел і запасів або економічних можливостей, які є у розпорядженні суспільства і які можуть бути використані для реалізації соціально-економічних та інших цілей і завдань. Сам економічний потенціал суспільства заснований на виробничому потенціалі, тобто потенціалі галузей економіки, що створюють цю різноманітність конкретних матеріальних благ" /100, 13/.

В.Г.Горбунов визначає економічний потенціал як обсяг виробничих ресурсів суспільства - нагромаджених і вироблених /48, 13/.

Економічний потенціал є сукупною можливістю створення певних умов життя суспільства. Через використання його відображаються особливості функціонування органічно зв'язаних сторін виробництва - безпосередньо суспільних виробничих сил і колективістських виробничих відносин. Виходячи з такої теоретичної поємки, можна дійти висновку, що за об'єктивним змістом економічний потенціал - це нагромаджена праця, що виявляється в системі відтворення. Суб'єктивним змістом потенціалу є здатність людей використовувати нагромаджену працю. Отже, чим значніші масштаби економічного потенціалу, тим вагоміші результати об'єктивного використання його /40, 41/.

Економічний потенціал суспільства як поняття відображає не тільки сукупність матеріально-речових і природних

умов та ресурсів розвитку народного господарства країни, конкретно-економічні можливості його, а й глибину соціальної сутності і спрямованість розвитку способу виробництва, соціально-економічні форми і підстави використання всіх потенційних можливостей і ресурсів економіки.

Ближчий розгляд сутності, спрямованості розвитку і ступеня реалізації економічного потенціалу суспільства, економічних можливостей його виробничих сил передбачає необхідність соціально-економічного підходу в такому аналізі, який можливо здійснити, не втрачаючи соціальної природу, закономірності і закономірності розвитку наукових виробничих відносин.

Економічний потенціал країни у зв'язку з цим слід характеризувати не тільки з погляду можливої сумарної здатності галузей народного господарства виробляти блага і надавати послуги, а й з урахуванням його соціальної організації та спрямованості функціонування, реалізації системи інтересів і потреб власників засобів виробництва, дії на умови формування і темпи соціального прогресу суспільства.

Сутність економічного потенціалу суспільства можна було б коротко визначити як максимально можливу сумарну здатність усіх галузей економіки виробляти матеріальні блага, виконувати різноманітні роботи, надавати послуги відповідно до потреб суспільства і всіх його членів за конкретний період.

Поняття "економічний потенціал" є синтетично узагальнюючим відносно досягнутої економічної могутності, рівня економічного розвитку, а також ще не реалізованих можливостей економіки країни в цілому.

Ключова функція економічного потенціалу - створення відповідних матеріальних умов для невиробничих витів діяльності. Особливе значення набуває сьогодні створення необхідних умов для наукових досліджень. Це одна його функція - наукове пізнання природи, виявлення все нових способів оволодіння її можливостями.

У сучасних умовах все більшого значення в економічному потенціалі набувають виробничий апарат, розвідані природні ресурси, а також невиробничі фонди. В їхньому функціонуванні виявляється сукупна праця, використання споживчих вартостей /потребуностей, сировини, матеріалів/, а також трудових ресурсів, тобто всіх факторів виробництва, що існують до початку процесу в потенційній формі. Праця у виробництві набуває суспільної форми його організації, зокрема кооперації, спеціалізації, комбінування. Суспільна праця характеризує також кваліфікація конкретної праці.

За об'єктивним змістом економічний потенціал - це негромождена праця, що виявляється в системі відтворення. Суб'єктивний зміст його - здатність людей використовувати нагромаджену працю.

Відповідно до свого змісту економічний потенціал співвідноситься з розширенням відтворення. Об'єктивний аспект функціонування економічного потенціалу виявляється з найбільшою силою у виробничому і науково-технічному прогресі.

Отже, в готових рисах економічний потенціал визначається системою показників економічного зростання.

1. Показники економічного зростання.

I. Обсяг:

виробленого національного доходу;

гінцевого продукту;

сучасного суспільного продукту.

2. Економічна якість виробленого національного доходу, що характеризується часткою:

а/ засобів виробництва і продуктів споживання у національному доході; в промисловості та сільського господарства;

б/ продукції побутних і обробних галузей, у вільному продукті, гінцевому продукті та національному доході;

в/ у новій продукції;

г/ у продукції високої якості.

II. Показники використання факторів економічного зростання.

1. Продуктивність праці, обчислена:

а/ за валовою продукцією;

б/ за чистою продукцією;

в/ у промисловості, сільському господарстві та на транспорті.

2. Фондовіддача у цілому в матеріальному виробництві, обчислена:

а/ за валовою продукцією;

б/ за чистою продукцією;

в/ за великими галузями матеріального виробництва.

3. Матеріалоемність, розрахована:

а/ за валовою продукцією;

б/ за чистою продукцією;

в/ за великими галузями матеріального виробництва.

4. Наукові дослідження і послідно-конструкторські роботи /НДКР/:

а/ обсяг витрат на НДКР;

б/ частка витрат у НДКР у національному доході;

в/ частка працівників, зайнятих у НДКР, у загальній чисельності зайнятих у матеріальному виробництві.

5. Співвідношення розвіданих і використаних природних ресурсів.

6. Співвідношення трудових ресурсів і робочої сили, що використовується у машинобудівному виробництві.

7. Кваліфікаційний склад сучасного суспільного працівника у машинобудівному виробництві:

а/ за освітою;

б/ за спеціальною підготовкою.

8. Синтетичні показники економічного зростання.

І. Дані ефективності матеріального виробництва /узагальнений показник/.

1. Темпи зростання:

а/ національного доходу;

б/ чистої продукції за великими галузями машинобудівного виробництва.

2. Витрати на 1 % приросту:

а/ національного доходу;

б/ чистої продукції у великих галузях машинобудівного виробництва.

Найважливіше місце у складі економічного потенціалу країни займає виробничий потенціал, що являє собою сукупну здатність промислових підприємств випускати промислову продукцію заданого асортименту і якості з метою задоволення потреб суспільства на основі наявних ресурсів.

За структурою промисловий потенціал - це сукупність трудових ресурсів, основних фондів, матеріальних ресурсів і механізму господарювання.

Проблема виробничого потенціалу є центральною в економічних дослідженнях. Особливого значення, на наш погляд, має набувати науковий аналіз ролі і місця виробничого потенціалу в системі виробничих відносин, у процесі відтворення. Саме це дасть можливість виявити об'єктивні основи формування виробничого потенціалу в ринкових відносинах.

Якісно нове положення виробничого потенціалу в умовах переходу до ринку має відображатися в таких його функціях:

виробництво високоякісної продукції, що повною мірою відповідає протребам суспільства і конкретного споживача, можливість науково-технічного прогресу;

відтворення основних виробничих фондів, яке забезпечує постійне підвищення техніко-економічного рівня виробництва, стійку перспективу економічного і соціального прогресу;

послідовне зменшення витрат усіх видів ресурсів на оди-
ну одиницю продукції, що випускається, з урахуванням її споживчих ка-
рактеристик на основі оволодіння всіма факторами інтенсифі-
кації;

повне виконання зобов'язань перед державним бюджетом,
споживачами продукції її постачальниками, іншими партнерами
у господарських відносинах.

Отже, проблема більш повного використання виробничого
потенціалу стає ключовою у подальшому розвитку та інтенсифі-
кації економіки. Це зумовлено також такими чотирма еконо-
мічними факторами.

Перший - зміна ролі виробничого потенціалу в процесі
вдтворення. З розвитком науково-технічного прогресу вироб-
ничий потенціал промисловості все більшою мірою орієнтуєть-
ся на вдтворення матеріально-технічної бази, яка набуває
якісно нової основи, що втілює у собі останні досягнення нау-
ки і техніки. Інвестиційні галузі постійно нараджають висуну-
ти нові виробничі системи і технологічні комплекси, мік-
ропроцесорів, робото- і обчислювальної техніки. Зростає на-
робництво металобробного устаткування з числовим програму-
ванням управління і типу "обробний центр", прогресивних мате-
ріалів з набором заданих властивостей.

Другий фактор - зміна співвідношення живої і урочовлю-
ваної праці на користь останньої. Іншими словами, основна маса
приросту продукту отримується не за рахунок додаткового залу-
чення у виробництво робітників і службовців, а завдяки під-
вищенню продуктивності живої праці з використанням вели-

них виробничих площ, кращих робочих машин і устаткування. Темпи зростання персоналу за певний період також майже повністю перевірили аналогічний показник за чисельністю персоналу.

З іншого боку, спроба вбачати у технологічному процесі причину теоретично помилучого падіння фондовіддачі є необґрунтованою.

Зниження скоріше свідчить про недостатнє використання можливостей технологічного прогресу, особливо високоефективних новацій науки і техніки.

Третім фактором є швидке моральне старіння основних фондів, яке породжує економічну необхідність прискореного їх оновлення, по чому повного фізичного зносу. Причина цього — повільне списування застарілих основних фондів, нагромадження на деяких підприємствах зношених устаткування і машин.

Четвертий фактор — зниження фондовіддачі виробничих фондів.

До того слід зазначити, що залежно від рівня управління економікою виділяють:

виробничі потенціали народного господарства;
галузі;

в окремих галузях, наприклад, машинобудування, підприємства /об'єднання/.

Вони не еквівалентні, роль їх в соціальному, економічному і науково-технічному розвитку країни неоднорідна. Потенціали різних рівнів не є арифметичною сумою інших. Проте вивчення проблеми формування і підвищення ефективності виро-

решення виробничого потенціалу слід розпочинати з основної виробничої ланки - підприємства /об'єднання/, через те що вона становить ядро всіх інших господарських систем і значно міром визначає масштаби розвитку і ступінь ефективності функціонування їх.

Досягнення цієї мети можливе на основі створеного виробничого потенціалу.

+ В економічній літературі відсутнє однозначне визначення поняття "виробничий потенціал країни". Ми підтримуємо точку зору авторів робіт /З. 89. 189 /, які включають до виробничого потенціалу матеріальні та трудові ресурси, а також оцінюють його за величиною і якістю виробничих фондів /основних і оборотних/, природних ресурсів, залучених в економічний оборот, і трудових ресурсів сфери матеріального виробництва /18 /.

Найбільш широко розглядає виробничий потенціал С. Сейман, який містить, на його погляд, "виробничий апарат", рівень технології, природні ресурси і матеріально-сировинний баланс, існуючу систему комунікацій, техніку, організацію і систему отримання, переробки і дукту інформації. Така трактовка виробничого потенціалу зважає на певне розширення, оскільки автор поєднує елементи виробничого потенціалу з категоріями інших сфер економіки, що перешкоджає практичній його оцінці.

Виробничий потенціал суспільства є цілісною системою. Якщо розглядати його в розрізі галузевої структури народного господарства, то він являє собою сукупність виробничих потенціалів окремих галузей, об'єднань, підприємств, у

територіальному аспекті можна виділити виробничий потенціал окремих регіонів, країн, областей тощо.

Системні якості його безпосередньо пов'язані з тією частинною виробничою відносною, яка відображає відносини суспільної діяльності та обміну нею в процесі виробництва, поділу і кооперації праці. Розвиток виробничого потенціалу не обмежується впровадженням його матеріально-речових елементів і робочої сили, створенням нових технологій, а охоплює зміни в характері та стані продуктивних сил.

+ Виробничий потенціал, його формування і використання можна розглядати як сукупність можливостей підприємств /об'єднань/, що реалізуються в процесі виробництва продукції, а також не використаних, але об'єктивно існуючих потенційних можливостей більш повного використання ресурсів /основних факторів, робочої сили, матеріалів, енергії/ та досягнень науково-технічного прогресу.

+ Виробничий потенціал характеризує можливості виробництва, зумовлені наявністю в суспільстві всіх факторів виробничого процесу: робочої сили, засобів і предметів праці.

Визначимо, що виробничий потенціал зараз розраховується лише для підприємств, об'єднань і деяких галузей, але не обчислюється для матеріального виробництва в цілому.

Отже, зараз розраховується лише частковий показник, що відображає можливості суспільства з виробництва матеріальних благ. З нашої точки зору, необхідні й узагальнюючі показники, що характеризують виробничий потенціал, як і виробничі потужності, вони мають відображати максимально можливе

/в урахуванням, звичайно, конкретних умов і певного часу/ отримання, наприклад, валового суспільного продукту або національного доходу. Ці обсяги можна, зокрема, розраховувати, якщо до величини фактично отриманого при наявних ресурсах суспільного продукту /чи національного доходу/ додати той його приріст, який міг би бути, якщо можна було запобігти усім випадкам нерационального використання виробничих ресурсів. Застосовуючи той самий прийом, що і при розрахунку коефіцієнта використання промислового потенціалу, а саме, поділивши фактично отриманий обсяг суспільного продукту /національного доходу/ на величину максимально можливого обсягу його, визначимо показник ступеня використання виробничого потенціалу. Чим ближче значення цього коефіцієнта до одиниці, тим краще використовується виробничий потенціал країни, тим вищий коефіцієнт корисної дії його.

Зішло, що можливості суспільства з виробництва матеріальних благ визначаються виробничим потенціалом /наявними засобами і ресурсами для здійснення виробничого процесу їхніми кількісними і якісними параметрами, що спрямляє максимальні можливості виробництва/ і, що особливо важливо, рациональним його використанням.

На нашу думку, виробничий потенціал — це наявність та рівень якісного розвитку речових, особистих факторів виробництва і відповідність їх суспільній формі праці /виробничим відносинам цієї економічної системи/, а також існуючої невикористані реальні резерви виробництва.

Зважаємо, що це визначення досить повно охоплює сут-

ність виробничого потенціалу і як синтетичного /узагальнюючого, макропоказника, так і його соціально-економічну специфіку, тобто як економічну категорію. З розвитком суспільства зміст виробничого потенціалу, його якісні характеристики розширяються і збагачуються, але ознаки, що визначають його сутність, збігаються. Зміст поняття, аби не завести більшої плутанини порівняно з його сутністю. Так, в сучасних умовах на відміну від адміністративно-командної системи, що панувала тривалий час, важливим ресурсом, рушієм становлення і розвитку ринкового господарства є підприємництво. Тому оволодіння певною частиною суспільства знаннями і навичками справильного підприємництва є складовою не просто трудового потенціалу, а й виробничого, що саме й свідчить про збагачення і розширення цього поняття. Що з стосується сутності виробничого потенціалу, то вона і в цьому випадку не змінюється, ініція стаєть форма її виразу.

Зрозуміло і те, що як узагальнюючий показник виробничий потенціал може бути виражений статистично через різноманітні більш часткові показники, що характеризують рівень розвитку і використання засобів виробництва, в тому числі залучених природних ресурсів, а також через різні параметри наявності та розвитку трудових ресурсів. Причому кількісна оцінка і аналіз його як показника можлива як на макро-, так і на мікрорівні. Основні його елементи такі: трудові ресурси, виробничі фонди і природні ресурси.

Слід зазначити, що виробничий потенціал є й економічною категорією, оскільки він характеризує виробничі відно-

сими, що об'єктивно виникають між суспільством, господарськими суб'єктами, трудовими колективами, окремими працівниками з приводу раціонального використання відповідних /матеріальних і трудових/ ресурсів у виробництві.

Отже, концептуально у своєму дослідженні ми виходимо з того, що виробничий потенціал, по-перше, характеризується його реальними можливостями в тій чи іншій сфері виробничої діяльності. При цьому маються на увазі можливості не тільки реалізовані, а й нереалізовані з певних причин при досягнутому рівні виробничих сил. По-друге, він характеризується певним обсягом цілого спектра ресурсів /трудова, матеріальна, природна/, як залучених, так і не залучених у процес відтворення, але підготовлених до використання в народному господарстві. По-третє, він визначається фактичною реальною здатністю суспільства використовувати наявні ресурси і створювати максимальний обсяг матеріальних благ і послуг. По-четверте, виробничий потенціал розглядається у взаємозв'язку з властивими суспільно-економічній системі виробничими відносинами і формами зв'язку їх.

В ході теоретичного аналізу важливо враховувати й те, що зміст виробничого потенціалу відбиває діалектичну єдність об'єктивного і суб'єктивного компонентів. Перший являє собою сукупність трудових, матеріальних і природних ресурсів, залучених і не залучених з певних причин у виробництво, що володіють реальною можливістю бути включеними в процес відтворення матеріальних благ і послуг. Суб'єктивний компонент — це виробнича здатність суспільства використову-

вати відповідний обсяг матеріальних благ чи послуг, що фактично складалась у цих умовах відтворення.

Отже, виробничий потенціал за своїм змістом вітчизняний, національний, на величину невиробничого і організаційно-управлінського потенціалів.

Головна частина виробничого потенціалу країни - промисловий її потенціал. Розглянемо деякі характерні риси розвитку промислового потенціалу на сучасному рівні.

1. Характерною є подальша концентрація виробництва, збільшення розмірів промислових підприємств і обмеження потужностей машинобудування. Концентрація виробництва - результат передусім технічного прогресу. Вона зумовлена зростанням обмеженої потужності окремих машин і устаткування. Слід зазначити, що значне зростання обмежених потужностей окремих машин і агрегатів породило перетворення окремих агрегатів на складаний комплекс - завод, цех.

2. Вітчизняні зміни, що відбуваються сьогодні у виробничому потенціалі, також пов'язані з створенням замкнених систем машин і приладів, що дають можливість комплексно механізувати і автоматизувати весь технологічний цикл - від надходження сировини до відвантаження готової продукції. Процес комплексної механізації та автоматизації набув особливо масового характеру в останньому десятиріччі. Сьогодні мова вже йде не тільки про створення комплексно механізованих і автоматизованих ділянок, цехів і виробництва, а й про цехи заводу-автомату.

Промисловий потенціал країни - поняття не лише техніко-

економічне, а й соціальне. Соціальна сутність цього потенціалу полягає у специфічному для кожної соціально-економічної форми характері поєднання праці з засобами праці. Специфічний характер і спосіб, якими досягають цього поєднання, і розрізняють певні економічні епохи суспільного устрою.

З урахуванням викладеного наразі слід проаналізувати зміни кількісних і якісних характеристик виробничого потенціалу України у останні роки.

Темпи зростання основних виробничих фондів в 1991 р. становили 104 %, у промисловості - 104 %. Найвища частка основних фондів у промисловості - 32,5 %. На кінець 1991 р. абсолютна величина фондів у фізично діючих цінах порівняла 492 млрд грн. Коefіцієнт відновлення виробничих фондів у 1991 р. знизився і становив 6 %, що менше порівняно з 1980 р. на 1,4 %.

Україна за один день виробляє 761 млн кВт.-год електроенергії, готового прокату чорних металів - 89,9 тис. т, сталевих труб - 15,2 тис. т, залізної руди - 204 тис. т. У 1991 р. створено 526 зразків нових типів машин, устаткування, апаратів, приставів, засобів автоматизації проти 593 у 1980 р. Особно виробництво і вперше в Україні розпочато серійний випуск нових видів промислової продукції /Літ., 257, 259, 9, 268/.

При визначенні виробничого потенціалу слід враховувати все сукупність як матеріальних і соціально-економічних можливостей та умов, так і досягнуті результати розвитку економіки країни в цілому.

Важливе значення при дослідженні виробничого потенціалу має визначення трудового потенціалу як складової першого поняття. Системи, що визначають виробничий потенціал, багато в чому залежать від якісних і структурних змін в економіці. Визначальне значення при цьому належить наявності в стану трудового потенціалу, потенціалу основних фондів, матеріальних ресурсів, стану системи управління тощо.

Структура трудового потенціалу має історичні етапи розвитку і ґрунтується на новому відношенні суспільної свідомості людини, що відповідають певній структурі суспільного виробництва.

Посилення уваги до розвитку трудового потенціалу зумовлено передусім формуванням інтенсивного типу відтворення в нашій економіці. Важливе значення мають також проблеми в сфері демографії, відтворення робочої сили, економіки праці, ергономіки, психології праці та управління в сучасних умовах.

Територіально-виробничий комплекс - це єдина система, в якій всі елементи тісно взаємопов'язані: діючі підприємства й ті, що будуться, спільні джерела сировини, матеріальні й трудові ресурси. Саме комплексний підхід дасть змогу з більшим економічним і соціальним ефектом узгодити умови природного руху населення і відтворення робочої сили, швидко і з найменшими витратами залучати все нові й нові

природні та трудові ресурси до складу народногосподарського потенціалу.

В економічній літературі розглядаються проблеми суб'єктивного впливу на демографічні процеси, які містять варіанти впливу /управління/ на народжуваність, смертність, забезпечення необхідного людині не тільки соціального, а й біологічного /природного/ та економічного середовища.

Важливе значення має виділення функцій держави в управлінні відтворенням суспільного виробництва, в тому числі трудового потенціалу.

Перша функція ґрунтується на визначенні необхідних пропорцій співвідношення робочого регламентованого і робочого нерегламентованого, а також вільного часу як у масштабі сукупного часу життя члена суспільства /регламентований вік входження до суспільного виробництва і виходу з нього/, так і у масштабах календарної доби, тижня, року. Це фактор, що впливає не тільки на параметри трудового потенціалу суспільства, а й на умови відтворення його.

Друга функція - визначення оптимальних пропорцій між необхідним і додатковим робочим часом, оскільки це співвідношення з розвитком суспільного виробництва, прогресу науки і техніки, поліпшення організації й зростання продуктивності праці не залишається незмінним і має тенденцію до скорочення необхідного робочого часу.

Як уже зазначалось, існує частину сукупного /фізичного/

часу, який є у розпорядженні людини, становить позаробочий час, тобто той час, що не регламентований суспільством для перебування на виробництві, але містить у собі час, пов'язаний з виробництвом. Тенденція до скорочення останнього є характерною закономірністю відтворення трудового потенціалу, а стабілізація цієї тенденції – однією з функцій держави в управлінні процесом відтворення трудового потенціалу.

Загальна кількість зайнятих у суспільному виробництві, встановлення раціональних пропорцій між робочим і вільним часом /тобто потенційного сукупного робочого часу/ суспільства ще не визначають величину трудового потенціалу суспільства. Для цього необхідно забезпечити суспільно необхідну спрямованість праці за одиницю робочого часу як окремого працівника, так і всього суспільства. Виступаючи від імені суспільства як об'єкт управління відтворенням суспільного виробництва, держава має забезпечити не лише суспільно необхідний рівень продуктивності праці, а й неухальне зростання її згідно з дією об'єктивного закону економії робочого часу.

Досягнутий рівень продуктивності сукупної та живої праці, реальна можливість підтримання його зростання – третій показник стану трудового потенціалу суспільства.

Нарощування /скорочення/ трудового потенціалу за інших однакових умов безпосередньо залежить від зростання /скорочення/ чисельності працездатного населення.

Другою складовою трудового потенціалу є якісна характеристика трудових ресурсів, що має тенденцію до постійного підвищення. Одним з найважливіших показників якості трудових

ресурсів є рівень їхньої освіченості.

Якісна сторона трудового потенціалу містить: ступінь здоров'я, розвитку і фізичної ^идіздатності, а також рівень кваліфікації членів суспільства працездатного віку.

Разом з тим кожна якісна характеристика також може бути подана системою показників.

В ході аналізу становлення трудового потенціалу з урахуванням ролі особи в суспільному житті, економіці в науковій літературі були досліджені, розкриті і сформульовані необхідні принципи визначення особи, вироблені основні положення про людину як головну продуктивну силу суспільства, про сутність людини як сукупності суспільних відносин.

Виділення економічного потенціалу в окрему самостійну економічну категорію відбулось відносно недавно.

Досліджуючи трудовий потенціал, Л.І.Абалкін виділяє три групи основних проблем: оцінка стану і перспективи розвитку трудового потенціалу; ефективне використання його; створення нового господарського механізму, який здатний забезпечувати високу ефективність трудового потенціалу "суспільства" Л. І. А./.

Формування, оцінка і стан трудового потенціалу визначені історичними умовами розвитку суспільства.

Щодо другої проблеми слід зауважити, що першорядного значення тут набувають такі фактори впливу використання трудового потенціалу на ефективність виробництва:

екстенсивність розвитку виробництва виявляється у збільшенні обсягу виробництва продукції за рахунок залучення до-

деткової робочої сили, збільшення кількості робочих місць;

вплив науково-технічного прогресу на ефективність використання трудових ресурсів мало відчутний. В результаті значну частку становлять ручні роботи, що особливо характерно для заново створених і реконструйованих підприємств. У загальному обсязі їх зростає кількість робочих місць з ручною працею на збирально-монтажних операціях, малозмістовних і нетворчих за характером. Показники механізації допоміжних робіт, зокрема вантажно-розвантажувальних і ремонтних операцій, суттєво відстають від рівня механізації основних робіт;

недостатньо враховуються творчі нахили особи у процесі праці, внаслідок чого утворилась певна сукупність протиріч між суспільними потребами та індивідуальними нахилами і здібностями.

Виходячи з наведеного раніше визначення трудового потенціалу під ним слід розуміти засоби і джерела, які можуть бути використані, а також можливості окремих осіб, груп, суспільства в конкретній сфері.

Отже, кожній суспільно-економічній формі притаманний свій "трудова потенціал", зі своїм рівнем розвитку. Історичні періоди визначення форми обумовлені розвитком трудового потенціалу, однак кожна нова суспільно-економічна форма пораджує нову більш високу його форму, що відбиває передусім процес розвитку продуктивних сил суспільства, в тому числі удосконалення особистого фактора суспільного виробництва.

На думку Р.Л.Колосової, "дослідження перелічених обставин у часі і за характером взаємозв'язку сформувало складну со-

ціально-економічну ситуацію у функціонуванні трудового потенціалу". І далі: "Трудовий потенціал - одна з форм вияву людського фактора розвитку суспільного виробництва, поняття, що відображає більш широкий і сучасний погляд на роль людини у виробництві. Трудовий потенціал - одна з складових економічного потенціалу суспільства, яка частково входить до складу і його виробничого потенціалу" /80, 9/.

Трудовий потенціал, на нашу думку, - це економічна категорія, за допомогою якої дають кількісну і якісну характеристику населення як виробника матеріальних благ, що містить сукупність різних якостей людей, які визначають їхню працездатність. Розрізняють такі якості людей: пов'язані зі здатністю і нахилом до праці, з станом здоров'я, витривалістю, типом нервової системи, тобто з факторами, що характеризують фізичний і психологічний потенціал людини; обсяг загальних і спеціальних знань, трудових навичок і умінь, що зумовлюють здатність до праці певної якості; рівень відповідальності, соціальної зрілості, інтересу, потреби тощо.

Якщо розглядати трудовий потенціал за кількісною визначеністю, то він є не що інше як загальна чисельність трудових ресурсів у певний час, тому він завжди перебуває у русі. Нарештування /скорочення/ трудового потенціалу за інших однакових умов безпосередньо залежить від зростання /скорочення/ чисельності працездатного населення.

Якісна характеристика трудових ресурсів - це передусім рівень їх освіти. У сучасних умовах все більшого значення набувають соціальні, моральні якості працівників.

Отже, зростання виробничого потенціалу країни може стримуватись як відставанням трудового потенціалу працівників від наявного потенціалу матеріальних факторів виробництва, так і неповним використанням трудового потенціалу при відставанні науково-технічного прогресу від вимог суспільного виробництва. Адекватність трудового і виробничого потенціалу досягається встановленням раціонального співвідношення у розвитку матеріальних і особистого факторів виробництва.

Науково-технічний прогрес в сучасних умовах набув важливого значення для вирішення всіх завдань економічного і соціального розвитку суспільства.

Важливою умовою забезпечення відповідності між виробничими потужностями і трудовим потенціалом є комплексність технічного переоснащення виробництва. Це дасть можливість не тільки отримати безпосередній економічний ефект, а й в кінцевому підсумку збільшити віддачу від використання наявного виробничого потенціалу і рівня розвитку особистого фактора виробництва, який відповідає йому.

У сукупності умов збалансованого розвитку факторів виробництва особливе місце належить формуванню трудового потенціалу працівників і виробничих колективів за критерієм певних кінцевих результатів.

Складовим елементом, що формує виробничий потенціал, є потенціал основних виробничих фондів. Від його потужності й технічного рівня багато в чому залежать темпи і масштаби розвитку народного господарства країни. Розширене відтворення можливе лише за умови розширеного відтворення основних еле-

ментів продуктивних сил – засобів праці, що містять в собі знаряддя і предмети праці, та робочої сили.

Значення засобів праці, що містять у собі минулу працю, визначається тим, що вони є найбільш революціонізуючим фактором у продуктивних силах, оскільки зміни в них виступають первопричиною розвитку продуктивних сил і подальших змін у виробничих відносинах. Саме засоби праці – один з найважливіших факторів, що визначає структуру виробництва, темп розвитку і ефективність суспільного виробництва.

Вирішення проблем підвищення результативності виробництва вимагає удосконалення використання потенціалу основних фондів. Місце і роль його визначаються тією системою, що він забезпечує виробництво знаряддями праці й багато в чому визначає випуск предметів праці. Темп розвитку промисловості, зокрема важкої індустрії, є визначальними у розвитку всіх галузей господарського комплексу. Особливе значення має прискорений розвиток машинобудування і металообробки, через те що саме тут освоюється більша частина досягнень науково-технічного прогресу, які згодом використовуються як у самому машинобудуванні, так і в інших галузях.

Науково-технічний прогрес найбільшою мірою впливає на зміну знарядь праці, тому від того, як швидко і масово машинобудування освоєє випуск нових машин і устаткування, вирішальною мірою залежить ефективність економіки країни в цілому.

Поняття "виробничий апарат" досить міцно увійшло в економічну літературу. Акий же його зміст? У роботах 60-х – 70-х

років єдиного тлумачення цього поняття не було. В сучасній економічній літературі поняття "виробничий апарат" використовують для позначення системи засобів праці, пов'язаних між собою організаційно і технологічно. До складу виробничого апарату входять знаряддя праці, будівлі, споруди, засоби транспорту і зв'язку, призначені для виробничих цілей, об'єднані в систему, що характеризується внутрішніми організаційними і технологічними зв'язками, певною структурою і цілістю.

Одні з ті самі знаряддя праці можуть бути організовані по-різному і становити різний за своєю якістю виробничий апарат. Структурні співвідношення між різними групами засобів праці - найважливіша характеристика виробничого апарату. Отже, виробничий апарат - це не проста сукупність засобів праці, а певним чином організована система.

Поняття "виробничий апарат" близьке до поняття "основні виробничі фонди". Однак слід врахувати, що під основними виробничими фондами розуміють сукупність засобів виробництва, що слугують довше ніж один виробничий цикл і поступово переносять свою вартість на створений продукт. Отже, в основі визначення основних виробничих фондів лежить форма руху їхньої вартості, а відтворення основних виробничих фондів розглядається переважно з точки зору руху їхньої вартості. У змісті поняття "виробничий апарат" переважають натурально-речові характеристики. Розвиток виробничого апарату розглядається при цьому з погляду соціально-економічної ефективності функціонування його, тобто в площині економічної науки /177/.

Ми вважали, що виходячи з ролі виробничих основних фондів у формуванні виробничого потенціалу вони претендують на самостійне виділення як "потенціалу основних фондів".

Показники розвитку потенціалу основних фондів відображають зміни якісних характеристик основних фондів у процесі ефективного використання їх. Зокрема, зміст потенціалу розвитку основних фондів становлять темпи їхнього розвитку в цілому по країні, окремих регіонах, показники надходження, вбуття і придатності основних фондів, знос фізичний і моральний, амортизація. Показники стану і використання виробничих потужностей, показники використання виробничого устаткування і коефіцієнт їхньої змінності.

Характер потенціалу основних фондів визначається виробничими відносинами. З цієї точки зору основні виробничі фонди є економічною категорією. По-перше, тому що основні виробничі фонди, являючись суспільною власністю, сприяють підвищенню добробуту і полегшенню праці усіх членів суспільства. По-друге, основні виробничі фонди створюються, функціонують за економічними законами розвитку суспільства.

Особливості відтворення основних виробничих фондів визначаються рядом характерних рис:

поступове перенесення їхньої вартості на вартість виготовленої продукції; рух споживної вартості та вартості розрізнений; оборот здійснює лише вартість основних фондів; часткове відтворення вартості в готовому продукті та нагромадження її у вартісній формі; рух вартості фондів роздвоюється; зменшується фіксована частина у споживній вартості і змен-

путься у вартісній формі;

відновлення основних фондів у натурально-речовій формі відбувається через більш чи менш тривалі періоди, що створює можливості для маневрування засобами амортизаційного фонду і відтворення основних фондів на розширеній основі за рахунок амортизації;

висока вартість основних фондів і відносно тривалі терміни створення їх вимагають відволікання значної частини національного доходу на розширення і вдосконалення виробничого апарату. Тому проблема відтворення основних фондів стає однією з ключових політико-економічних проблем суспільства. Оборот основних виробничих фондів може бути схематично поданий так: виробниче використання фондів - матеріальний знос і вартісне споживання; відрахування амортизаційних заходів та накопичення їх у грошовому резервному фонді; заміщення зношених фондів новими засобами праці.

оновлення основних виробничих фондів може здійснюватися в трьох формах чи у певній комбінації їх.

Перша форма полягає у тому, що нові знаряддя праці ні за вартістю, ні за якістю нічим не відрізняються від уже діючих або тих, які заміняються. Таке оновлення має чисто кількісний характер. Його застосовують при екстенсивному типі відтворення для заміни ручної праці збільшенням кількості машин і підвищення фондооснащеності її. В цьому випадку індивідуальна ефективність діючих машин не зростає, не змінюється і ступінь механізації чи автоматизації праці. Розширене відтворення здійснюється на тій самій основі.

При другій формі зношені машини замінюють більш дешевими, але з такими ж техніко-економічними властивостями. При цьому значно знижується потреба в капіталовкладеннях для оновлення виробничого апарату промисловості, зменшується собівартість продукції в результаті скорочення суми амортизації.

Третя форма полягає в тому, що нові машини дешевші та досконаліші, ніж діючі в ті, які замінюються. Таке оновлення виробничого апарату має інтенсивний характер і пов'язане з підвищенням технічного рівня знарядь праці, які застосовуються. Це найбільш ефективна форма оновлення, яка супроводжується економією капітальних вкладень, живої праці, матеріальних і енергетичних витрат.

Сьогодні у розвитку машинобудування переважає саме ця форма оновлення.

До складу виробничого потенціалу входять і потенціал матеріальних ресурсів. Особливого значення в сучасних умовах набуває раціональне використання сировини, палива, енергії та інших ресурсів. Значення економії ресурсів визначається великими масштабами їх виробництва, їхнім потенціалом, а також тим, що економія є найдешевшим і ефективним способом примноження ресурсів розширеного відтворення.

Економія матеріальних ресурсів у сучасних умовах за своїми масштабами наближається до обсягу ресурсів, залучених у процес розширеного відтворення в результаті нарощування виробництва їх.

Отже, стан і використання матеріальних ресурсів є елементом, що впливає на поліпшення використання виробничого потенціалу.

Динаміка процесів переходу до ринкових економічних відносин, їхні результати свідчать про непрадуманість економічної політики в сфері використання матеріальних ресурсів. Досі не розроблені заходи щодо стимулювання розвитку протизатратного механізму. Тому є необхідність дослідження потенціалу матеріальних ресурсів. У цьому аспекті знаходять відображення певні сторони виробничих відносин — між суспільством і окремими виробничими колективами. Як об'єктивна економічна категорія потенціал матеріальних ресурсів відображає дію системи економічних законів.

Потенціал матеріальних ресурсів зумовлений дією закону часу, оскільки ефективність його використання зводиться в кінцевому підсумку до економії часу.

З розвитком суспільного розподілу праці основну частину праці в продукті становлять витрати уречешленої праці. Тому основною формою економії робочого часу є економія тієї його частини, що знаходиться в сировині та матеріалах. У зв'язку з цим економія сировини і матеріалів як основна форма економії робочого часу є важливими факторами підвищення ефективності виробництва.

Важливим є уточнення поняття суті терміну "потенціал матеріальних ресурсів", що дає змогу обґрунтувати завдання, які стоять перед суспільством у період переходу до ринкових відносин.

Під ефективністю використання потенціалу матеріальних ресурсів слід розуміти певну кількість збережених або виявлених ресурсів, придатних для використання у конкретних умо-

вах за рахунок реалізації комплексу прогресивних конструкційно-технологічних і організаційно-економічних заходів, проведених конкретним споживачем у конкретних виробничих умовах у межах визначеного періоду господарської діяльності.

Збалансований розвиток виробництва, його ефективність і режим економії органічно взаємопов'язані. Чим раціональніше і економічніше використовуються ресурси, тим вище ефективність виробництва.

Категорія "потенціал матеріальних ресурсів" характеризує виробничі відносини, пов'язані з економією матеріальних ресурсів на всіх стадіях виробничого відтворення.

У будь-який момент категорія "потенціал матеріальних ресурсів" зумовлена темпами розвитку науково-технічного прогресу і ринком ресурсів.

Важливим напрямом формування стану потенціалу матеріальних ресурсів є їхнє комплексне добування, переробка і задучення у виробничий процес.

Видаточне значення має більш повне й економічне використання значних матеріальних ресурсів у виробництві та споживанні. Витрати сировини і матеріалів на всіх стадіях добування і переробки їх мають бути значно скорочені.

Предмети праці, які витрачаються одноразово протягом одного виробничого циклу, виявляють свою споживчу вартість у тій продукції, на яку вони витрачаються. Отже, оцінка ефективності предметів праці може бути здійснена з позиції загальної ефективності створеного за допомогою їх засобів праці чи виробу для споживання. І ціна будь-якого виду сировини,

матеріалів, палива, енергії має визначатися як частка сумарного ефекту, який приносить той виріб, при виготовленні якого цей предмет праці використовується.

Узагальнено основні напрями економії матеріальних ресурсів можна звести до таких: зниження матеріалозмістності одиниці продукції, збільшення виходу кінцевої продукції з сировини, скорочення втрат у процесі виробництва і, нарешті, товше використання вторинних ресурсів і відходів.

Строк функціонування матеріального ресурса може бути поданий як період, що складається з таких основних стадій: час виробництва /добування/ матеріального ресурса /в тому числі його перебування на складі у виробника/; час транспортування цього матеріалу до споживачів і перебування його на складі у споживачів; час перетворення матеріалу на елемент основних фондів або час до моменту його виробничого, особистого споживання або перетворення на готовий виріб /крім елементів основних фондів/.

Отже, розглянуті елементи формують і зміст потенціалу матеріальних ресурсів.

Поступовий перехід до ресурсозберігаючого типу відтворення, головна мета якого - економія уречевленої праці, ліквідація втрат у всіх ланках виробничого процесу, поліпшення якості продукції, екологічна чистота виробництва за рахунок впровадження безвідходних і маловідходних технологій, створення нових матеріалів, рециркулювання вторинних ресурсів.

Сучасний етап розвитку продуктивних сил характеризується актуалізацією проблем раціонального використання сирови-

ни, матеріалів, палива, електроенергії та інших ресурсів, поліпшення якості продукції в усіх господарських ланках, прискореного впровадження у виробництво досягнень науки і техніки.

Невід'ємним компонентом формування змісту потенціалу матеріальних ресурсів є сировинна база добувної і обробної промисловості.

Проблема комплексного використання сировини - багатосектна і міждержавна. Проте серед перелічених напрямів вирішення цієї проблеми економічній є визначальним, йому і має бути підпорядковане вирішення її.

При цьому слід розглянути комплекс питань, пов'язаних з використанням сировинної бази добувної промисловості, де характеристика факторів і шляхів економії може бути здійснена за такими напрямками:

Перший охоплює економії первинних ресурсів сировини на основі комплексного використання мінеральної рудної сировини, скорочення втрат металу в процесі переробки, підвищення частки ефективних видів прокату, розвитку прогресивних технологій, що сприяють зниженню витрат сировини.

Другий - це використання вторинної сировини для заміни традиційних сировинних ресурсів.

Третій передбачає ефективне використання різноманітних видів енергозберігаючих заходів.

Важливого значення в сучасних умовах набуває проблема випереджаючого зростання результатів виробництва по відношенню до матеріальних витрат.

Показниками економічного використання сировини, матеріалів, палива і енергії при експлуатації виробів, наприклад, є такі: питомі витрати сировини /матеріалів/; втрати сировини /матеріалів/ за регламентованих умов; питомі витрати палива; питомі витрати енергії /енергоносія/; витрати палива при регламентованому режимі експлуатації виробу.

Показники надійності містять чотири прості властивості: безвідмовність, довговічність, ремонтпригодність, зберігання. Показники безвідмовності характеризують властивість виробу зберігати спроможність працювати без вимушених перерв; показники довговічності - зберігати спроможність працювати до граничного стану з необхідними перервами для технічного обслуговування і ремонтів; ремонтпригодність - пристосованість виробів до технологічного процесу, виявлення і усунення відмов і несправностей в ході проведення технологічного обслуговування і ремонту; зберігання - властивість виробу зберігати задані експлуатаційні показники протягом строку зберігання і транспортування, зазначеного в технічній документації, а також після його закінчення.

Низький стан і низька ефективність використання виробничого потенціалу в Україні свідчать про нагальну необхідність здійснення комплексу заходів щодо підвищення технічного рівня виробництва.

Ми вважаємо, що ці заходи мають носити рішучий і активний характер і здійснюватися сьогодні передусім на основі економічного державного регулювання. Надія на те, що перехід до ринкової парадигми розвитку народного господарства авто-

нвтично вирішити усі проблеми технічного розвитку виробничого потенціалу є небезпечною ілюзією.

1.3. Зміст і механізм функціонування виробничого потенціалу на етапі становлення ринкових відносин

Ситуація, що склалася в Україні, настійливо вимагає більш раціонального використання насамперед створеного потенціалу, нарощування його за рахунок внутрішніх джерел. Не багато в чому визначає логіку нашого дослідження виробничого потенціалу, розгляду шляхів раціонального використання його.

Економічний потенціал як зміна категорія містить продуктивні сили, що становлять основу масу в його структурі. Він характеризує економічну могутність суспільства. У зв'язку з цим рівень економічного розвитку країни є похідним від економічної могутності /потенціалу/.

Економічний потенціал можна подати як потенційну можливість створення засобів суспільства. Через використання його відображуються особливості функціонування органічно взаємопов'язаних сторін виробництва - безпосередньо суспільних продуктивних сил і колективістських виробничих відносин.

Матеріальні виробничі сили виступають у способі виробництва насамперед як функціональна споживна вартість. Потенціал означає "виробничу здатність" суспільства перетворювати, тобто пристосовувати природні та інші матеріальні блага до суспільного споживання.

У системі продуктивних сил найпершою продуктивною силою

є ладина, сукупний працівник /кооперація усіх виробничих працівників/, його можливості перетворювати /приспосовувати/ приладу на основі сучасних досягнень науково-технічного прогресу. В цьому полягає одна з основних умов справжньої ефективності людського чинника. Слід зазначити, що економічний потенціал передусім відображає суспільні продуктивні сили - функціональну систему живої та уречешеної праці. Формою вираження її є сукупність органічно взаємопов'язаних об'єктивних споживних вартостей /суспільної користі/ засобів виробництва і сукупної робочої сили.

Зміст економічного потенціалу розкривається в суспільному виробництві. Не пояснюється рядом обставин, але передусім - його функціями, що мають історично визначений характер. В умовах ринку одна з найважливіших його функцій пов'язана з ефективністю використання ресурсів згідно з основним економічним законом. Наступна функція зводиться до формування відповідної структури суспільства.

Виходячи з наведеного раніше /1.1/ визначення, можна стверджувати, що зміст виробничого потенціалу визначається єдністю складових елементів його, кожен з яких має певні властивості, які в цілому формують властивості потенціалу. Впливовими умовами при цьому виступають внутрішнє середовище, а також внутрішні процеси з властивими їм сприятливими тенденціями та відповідними протиріччями. Зміст і форма у взаємозв'язку визначають уявлення про потенціал, однак форма є внутрішньою організацією змісту потенціалу.

Зміст виробничого потенціалу визначається функціональ-

ним його значенням, складовими елементами, що формують його, факторами, які визначають його зростання, а також вимогами, що висувуються до нього в кожний певний момент розвитку країни.

Процес суспільного виробництва передбачає певну єдність двох його елементів - засобів виробництва і робочої сили. У своїй сукупності вони складають продуктивні сили суспільства, що характеризують відношення людей до сили природи. Головною складовою матеріального виробництва є люди, що оволоділи наукою, технікою і нагромадили певний досвід використання сучасних знарядь і предметів праці.

Засоби виробництва поділяються на предмети праці. ^{і що це?} Такий підхід відбиває виробничо-технічні відносини.

Отже, процес праці здійснюється при певній взаємодії трьох елементів: засобів праці, предметів праці та доцільної діяльності людини, самої праці. Праця є цілеспрямованою діяльністю людей, у процесі якої вони діють на предмети праці, створюючи тим самим нові засоби виробництва і предмети споживання. Якщо розглядати виробничий процес як процес праці, то складові елементи його являють собою живу /безпосередньо витрачену в цьому процесі/ та уречовлену працю /витрачену раніше поза цим виробничим процесом/. До засобів праці належать машини, устаткування, прилади, будівлі, споруди, що становлять матеріальний зміст основних виробничих фондів. Предмети праці - це сировина, матеріали, напівфабрикати, незавершене виробництво, паливо, енергія, на які спрямована праця людини. Предмети праці утворюють найважливішу частину оборотних фондів.

Виробничий потенціал країни визначається кількісними і якісними характеристиками наявних основних виробничих фондів, матеріальних оборотних засобів і трудових ресурсів. При цьому враховується також наявність природних ресурсів, необхідних для нормального функціонування суспільного виробництва.

Більш повне і раціональне використання виробничого потенціалу вимагає структурних змін і народногосподарському комплексі, випереджаючого розвитку галузей, що визначають темпи науково-технічного прогресу. Це створить умови для удосконалення пропорцій народного господарства, посилення впливу структурних змін на розвиток економіки.

Динаміка зростання і результативність функціонування виробничого потенціалу суспільства формується як сума усіх його складових, що розглядаються комплексно, у нерозривному зв'язку зі способом організації виробництва і пануючими соціально-економічними відносинами.

Найважливішими характеристиками виробничого потенціалу суспільства є такі:

комплексний характер формування, використання і відтворення;

стійке зростання і постійне удосконалення внутрішнього структурного змісту;

безпосередня спрямованість на забезпечення зростаючих матеріальних і духовних потреб усіх членів суспільства.

Це і визначає необхідність вивчення виробничого потенціалу.

Визначимо, що розходження динаміки ресурсних і кінцевих результатів зумовлені невідповідностями у структурі виробничого потенціалу, що склався, а також недоліками у використанні наявних ресурсів і певними недоліками в організації виробництва.

Кінцевими результативними елементами потенціалу продуктивних сил є національний дохід, кінцевий суспільний продукт, фонд споживання тощо.

Віставивши характеристику продуктивних сил з визначенням виробничого потенціалу, можна виявити їхню структурну тотожність. І все ж елементи, що визначають зміст виробництва і склад продуктивних сил, розрізняються. Це передусім якісні відмінності. В категорії продуктивних сил, як відомо, відображаються відносини між людиною і природою. З цієї точки зору люди, машини, матеріали, земля взяті самі по собі поза процесом виробництва, є продуктивними силами.

Стан виробничого потенціалу — це своєрідний синтезований підсумок досягнутого рівня і масштабів економічних можливостей усіх галузей матеріального виробництва у їхній органічній єдності і безперервній взаємодії.

«Функціонуючий» виробничий потенціал суспільства являє собою максимальну здатність усіх галузей народногосподарського комплексу виробляти матеріальні блага і надавати різноманітні послуги. Її здатність характеризує єдність досягнутого рівня розвитку продуктивних сил і високий ступінь зрілості виробничих відносин.

Виробничий потенціал містить трудовий потенціал, потен-

ціал основних виробничих фондів, потенціал матеріальних ресурсів, потенціал господарського механізму.

Вивчення окремих функціональних потенціалів дає можливість вивчити сутність і зміст сукупного виробничого потенціалу.

Виходячи з цього, розглянемо сутність і зміст виробничого потенціалу на рівні базової структурної одиниці суспільного виробництва - підприємства, об'єднання.

Слід зазначити, що на цьому рівні управління з'являється більш реальна можливість виділяти витрати мінусової та зливної праці за сферами прикладання її та з урахуванням часу прикладання, якщо ввести обмеження, тобто розглядати потенціал у якомусь конкретному періоді /рік, п'ять років і т.д./.

Для розгляду потенціалу промислового виробництва період часу обмежується роком, а об'єктом аналізу є підприємство і сфера прикладання праці людини.

Виробничий потенціал галузі, підприємства також має складові елементи, що є передумовою створення відповідних видів продукції з урахуванням наявних засобів, запасів, джерел і можуть бути мобілізовані для досягнення певної мети. З викладеного можна зробити висновок, що потенціали взаємодоповнюють один одного, створюють систему потенціалів.

У сфері розвитку теоретичної думки поряд ученням стоїть завдання більш глибокого дослідження діалектики продуктивних сил і виробничих відносин, теорії інтенсифікації та управління на якісно новому етапі науково-технічного і суспільного прогресу, в тому числі виявлення і активізацію реаль-

них його рушійних сил. Велика увага при цьому приділяється розвитку трудового потенціалу, оскільки починаючи з початку 80-х йому намагаються надати відміну від трудових ресурсів соціально-економічну визначеність.

Функціональна структура механізму формування виробничого потенціалу містить планування /формування/ складу заходів; визначення джерел фінансування їх та форм стимулювання; узгодження плану розвитку підприємства з можливостями ресурсного забезпечення проектування, виготовлення і впровадження об'єктів нової техніки; облік і аналіз результатів інженерної діяльності; обґрунтування перспективного розвитку підприємств на основі системного аналізу техніко-організаційного рівня підприємства. Об'єктивна оцінка ґрунтується на пізнанні сучасних тенденцій науково-технічного прогресу як загального фактора економічних і соціальних змін у виробництві.

Вихідною передумовою визначення сутності виробничого потенціалу підприємств є те, що формування і підвищення ефективності його використання мають бути обумовлені на підвищення ефективності суспільного виробництва в умовах інтенсифікації та більш повне задоволення потреб суспільства.

Отже, при визначенні соціально-економічних категорій і виробничого потенціалу слід виходити з вимог розвитку виробництва.

Рівень розвитку і використання потенціалу є найважливішим показником зрілості економіки. Необхідність розробки проблеми теоретичного обґрунтування сутності виробничого потенціалу підприємств, а також кількісної його оцінки зумовлена

вимогам економічних законів. Як показав аналіз спеціальної літератури з досліджуваної проблеми, ще не вироблений єдиний методологічний і методичний підхід до вирішення її аспектів, зокрема не уніфікована термінологія.

Досягнутий економічний потенціал — це фактичне значення валового суспільного продукту, отриманого при організаційно-технологічному рівні розвитку продуктивних сил, що склався. Нормативний економічний потенціал — це обсяг валового суспільного продукту і послуг, який може виробити і надати за технічно обґрунтованими нормами і нормативами господарська система. Поділ економічного потенціалу на досягнутий і нормативний зумовлений тим, що суспільству важливо знати не тільки абсолютне значення потенціалу, але й рівень використання його. Це головний показник оцінки ефективності господарської роботи господарської системи галузі, об'єднання. Якщо не можна розрахувати рівень використання економічного потенціалу, то саме визначення його не має ні теоретичної, ні практичної цінності.

Запропоновані авторами показники і формули розрахунку економічного потенціалу, рівня використання його і визначення резервів мають велике теоретичне значення. Проте здійснити розрахунки і відповідний аналіз за ними досить складно.

Це й призвело до суттєвої зміни умов розвитку народного господарства.

Важливим фактором поліпшення використання ресурсів виробництва і споживання у сучасних умовах є також створення у галузях суспільного виробництва потужного і розвинутого інфра-

структурного комплексу. Формування такого комплексу необхідно насамперед у сільському господарстві за рахунок розвитку виробництва, пов'язаних з заготівлею, зберіганням, транспортуванням і переробкою сільськогосподарської продукції, що забезпечують зберігання і доведення її до споживача і найкращому товарному вигляді. У ряді випадків /особливо для картоплі, овочів, фруктів тощо/ можна було б до завершення створення відповідної інфраструктури певною мірою обмежити капіталовкладення для збільшення виробництва продукції при значному прирості їх в інфраструктурний комплекс. Не тим більше важливо, що інфраструктурні об'єкти, як правило, менш капіталомісткі порівняно з основним виробництвом і створення їх не потребує великих строків.

Для посилення впливу потенціалу споживання на зростання ефективності виробництва і досягнення високих кінцевих результатів, удосконалення системи матеріального стимулювання, зростання обсягів споживання, освітнього і культурного рівня населення, поліпшення умов праці та побуту, медичного обслуговування і відпочинку людей.

У поліпшенні використання виробничого потенціалу важливе значення має вдосконалення господарського механізму, що забезпечує підвищення ефективності застосування матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, інтенсифікацію всього процесу економічного розвитку.

Перехід до інтенсивного розвитку економіки означає економічне зростання за рахунок поліпшення використання ресурсів як живої, так і уречовленої праці. В рамках досягнутого

рівня розвитку продуктивних сил процес інтенсифікації використання будь-якого ресурсу має фізичні та економічні межі, які ми раніше назвали лояльними потенціалами і до найповнішого використання яких прагнемо. Зрозуміло, що і екстенсивний шлях розвитку виробництва може бути ефективним. Проте і теоретично, і на багатьох практичних прикладах видно, що цей ефект недовговічний, оскільки в сучасних умовах екстенсивні фактори дуже обмежені й швидко вичерпуються.

З розвитком продуктивних сил перехід до інтенсивного розвитку стає об'єктивно неминучим, хоча цей процес відбувається в різних галузях по-різному, в різні строки, що залежить від вихідного рівня виробництва, поєднання основних виробництв, ресурсів тощо. На практиці екстенсивних та інтенсивних факторів у чистому вигляді майже не існує, вони завжди перемітаються, через те що технічний прогрес постійно розвивається вширину і вглибину. Зрозуміла й історична рухливість цих критеріїв: те, що вчора розцінювалось як застосування нових, більш ефективних заходів, сьогодні може стати простим розширенням на попередньому технічному рівні. Іншими словами, інтенсивне стало екстенсивним, і це: те, що для однієї галузі є ефективним фактором зростання /наприклад, притік робочої сили з сільського господарства в промисловість/, для інших галузей чи всього господарства в цілому може бути фактором інтенсивного використання найважливіших виробничих ресурсів /робочої сили/. Точніше кажучи, процес інтенсифікації не має ні початку, ні закінчення, а змінює форми і масштаби свого виявлення. Сучасна стадія інтенсифікації характеризується тим,

що акцент робиться на економію всіх без виключення ресурсів, тобто, не тільки живої, а й уречешеної праці.

Суспільний поділ праці, що часто має технологічне походження, є за своєю сутністю економічним, оскільки здійснюється в масштабах суспільства, опосередковується відносинами власності та інституціональними формами, реалізується через відносний обмін.

У реальній дійсності технологія і економіка не відділяні: пануючі економічні відносини закріплюються в технології, яка в свою чергу визначає можливості й швидкість зміни економічних відносин. Взаємозумовленість технології й економіки породжує безперервне перетворення внутрішньовиробничого поділу праці на суспільний. З однієї сторони, окремі ланки єдиного технологічного процесу стають самостійними елементами суспільного поділу праці. З іншої — удосконалення технології виробництва об'єднує в одне ціле раніше розрізнені його ланки, скорочує шлях від вихідної продукції до кінцевої. У першому випадку прикладом може бути розвиток подовжальної спеціалізації у машинобудуванні, у другому — комбіновані виробництва, особливо при добуванні й первинній обробці сировини, створення безвідходних і маловідходних технологій.

Перелічені резерви інтенсифікації використання живої праці, засобів і предметів її визначені як різниця між обсягом продукції, яка може бути створена при певному рівні техніки і технології згідно з витраченими в межах виробничого циклу ресурсами і фактичними результатами, у фазі обороту — обсягами створеного проміжного продукту і реалізованого для

кінцевого споживання, а також для створення необхідних запасів.

Головною умовою розвитку економіки є виробництво матеріальних благ. Воно служить передумовою досягнення нових висот.

Проблема економічного зростання посідає центральне місце в сучасній економічній науці та практиці. І це закономірно: економічне зростання є в певному розумінні обов'язковим рівнем розвитку суспільства, його рухом до нових рубежів прогресу.

Економічне зростання тісно пов'язане з процесом суспільного виробництва, є кінцевим його результатом. Воно дає можливість збільшити матеріально-технічну базу і підвищити добробут народу. Визначається економічне зростання рівнем розвитку продуктивних сил і характером виробничих відносин. Їх єдність становить спосіб суспільного виробництва. Крім того, на економічне зростання справляють вплив фактори технічного, соціального, ідеологічного та іншого характеру. Роль і значення їх неоднозначні.

Головними рушійними силами економічного зростання є виробництво і споживання. Відсутність пропорційності між ними призводить до сповільнення, а у деяких випадках і до припинення економічного зростання, сповільнення соціально-економічного розвитку.

У найзагальнішому вигляді економічне зростання, як відомо, означає збільшення ефективності використання ресурсів, розширення масштабів виробництва, збільшення випуску продук-

ції як на поточне споживання, так і на зменшення витрат виробничих і невиробничих ресурсів.

Взаємозв'язана динаміка цих показників є об'єктом аналізу прогнозування, планування і управління.

Разом з тим теорія економічного зростання виходить з наявності факторів, що відображають динаміку та інтенсивність самого процесу зростання. Саме тому забезпечення умов для постійного і ефективного зростання з урахуванням специфіки цього процесу є надзвичайно складним завданням. Для успішного його виконання необхідно глибоко досліджувати фактори економічного зростання, загальні його закономірності, основні елементи, роль різних факторів у його прискоренні, взаємодію їх.

Взаємозв'язок матеріальних і особистого фактора у виробничому потенціалі виявляється в динаміці показників фондівіддачі і продуктивності праці. Так, рівень фондівіддачі залежить від продуктивності праці, ступеня використання устаткування і змінності його. При незмінному коефіцієнті змінності та інших однакових умовах фондівіддача пропорційна продуктивності праці. Фондовіддача збільшується, якщо продуктивність праці зростає швидше, ніж фондоснащеність. Щодо коефіцієнта змінності, слід зазначити, що недостатнє зростання його в ряді галузей, особливо у машинобудуванні, також зумовлене особливостями розвитку особистого фактора виробництва – складністю укомплектування робочих місць кадрами відповідної кваліфікації. Нарешті, в масштабі суспільства динаміка фондівіддачі залежить від змін у галузевій структурі суспільного виробництва /збільшення частки фондосмих галу-

вей/, що також повною мірою пов'язано з структурою трудового потенціалу суспільства.

На нашу думку, необхідність вивчення змісту потенціалу зумовлена потребами нарощування потенціальних можливостей народного господарства, в основі яких лежать основні властивості та якість ресурсів, що формують потенціал, а не визначає виявлення їхніх структурних елементів, відповідних взаємозв'язків та взаємозалежностей в процесі функціонування їх.

Відомо, що розвиток будь-якої економічної формації ґрунтується на відповідності виробничих відносин характерові та рівневі розвитку продуктивних сил. Тому потенційні можливості розвитку суспільства в цілому визначаються одно- чи різномірноспроможністю їхньої дії. І якщо продуктивні сили випереджають розвиток виробничих відносин, то потенціал виробництва зменшується негативним впливом потенціалу останніх.

Досліджуючи цю проблему, слід розкрити взаємозв'язок між поняттями "виробничий потенціал" і "продуктивні сили".

Якщо виходити з того, що основним елементом виробничих сил є робітники як "найперша продуктивна сила всього людства" /106, 109/, то важливо визначити місце і роль робочої сили в продуктивному потенціалі.

Поняття "робоча сила" охоплює як кількісну, так і якісну сторону /склад, кваліфікація, знання/.

Виходячи з того, що в категорії "продуктивні сили", як відомо, відображується відносини між людиною і природою, слід враховувати, що люди, машини, матеріали, земля самі по собі, взяті поза процесом виробництва, є продуктивними силами ли-

не потенційно. Справжніми продуктивними силами вони стають тоді, коли беруть участь у створенні матеріальних благ. На нашу думку, поняття "продуктивні сили" більш широке, ніж виробничий потенціал, оскільки воно враховує не діючу систему управління народним господарством і досягнення науки і техніки.

Виробничий потенціал галузі, об'єднання, підприємства містить ті самі елементи і є передумовою створення відповідних видів продукції з урахуванням наявних засобів, запасів, джерел, які можуть бути мобілізовані для досягнення певної мети.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що потенціали, взаємодоповнюючи один одного, створюють систему потенціалів. Однак кожний з них претендує на самостійне дослідження свого змісту.

Слід зазначити, що потенційні ресурси можуть /на практиці так буває постійно/ не збігатися з тими, що приведені в дію. В цьому сенсі за суто якісними параметрами виробничий потенціал відрізняється від продуктивних сил.

І чим більша різниця між цими поняттями, тим, як правило, гірше використовуються можливості виробничого потенціалу. Головне, чого слід дотримуватися, - це щоб розрив між виробничим потенціалом і діючим рівнем продуктивних сил був зведений до мінімуму.

Отже, здатність господарської системи "випускати" в певний момент часу ту чи іншу кількість товарів, її готовність виготовляти продукцію визначає зміст виробничого потенціалу.

У 1991 р. середньорічна чисельність робітників і службовців у галузях матеріального виробництва України становила 14,4 млн чол., у тому числі в промисловості 51 %, у сільському господарстві - 12, будівництві - 12, на транспорті та у зв'язку - 8, в інших галузях - 15 % /121, 84-85/.

Виробнича здатність господарської ланки суспільства безпосередньо залежить від кількості та якості робочої сили. Дослідження цього ресурса набуває досить актуального значення у зв'язку з переходом економіки на ринкові рейки.

Нові завдання і вимоги почали висуватися до трудового потенціалу в 80-90-х роках, що зумовлено передусім демографічною ситуацією, що склалася, та рядом інших причин.

Якісна характеристика трудових ресурсів містить чисельність працездатного населення і, отже, такого, що володіє необхідними для участі в матеріальному виробництві фізичними і професійними даними. З розвитком продуктивних сил кваліфікація працівників набуває все більшого значення для виробництва. Ступінь умілості населення є в кожний певний момент передумовою сукупного виробництва, а отже, і головним накопиченням багатства, найважливішим фактором і результатом мнущої праці, що закладений у самій живій праці /див.: 134, 306/.

З цього можна зробити висновок, що лише в результаті свідомої, цілеспрямованої, а головне, продуктивної різноманітної діяльності українського народу зміцнюється і відосконалюється виробничий потенціал.

Відомо, що засоби виробництва виступають лише як мате-

ріальні умови праці. Яким би не був їхній технічний рівень, без впливу живої праці вони є мертвими. Тільки жива праця зумовлює функціонування засобів виробництва, перетворює їх на реальний фактор виробництва і, поєднуючись з ним, створює необхідні суспільству споживні вартості.

При цьому від кількості та якості робочої сили безпосередньо залежать результати як на макро-, так і на мікрорівні. Відтворення робочої сили в основному здійснюється в рамках господарської системи: всередині неї відбуваються кількісні та якісні зміни виробничого потенціалу. Характеристики її завжди адекватні продукції, що виробляється. Разом з тим слід враховувати, що чисельність виробничого персоналу на підприємствах повинна оптимально поєднуватись з фондоснащеністю його праці, з прогресивною технологією, науковою організацією виробництва і праці, рівнем професійних знань і досвіду.

Другим за значенням елементом, що формує зміст виробничого потенціалу, є основні виробничі фонди.

Потенціал засобів виробництва визначається у народногосподарській практиці за оцінкою виробничої потужності підприємств /об'єктів/ та інших відповідних структурних ланок народного господарства.

Величина виробничих потужностей, темпи її зростання в ретроспективному і прогнозованому періодах, динаміка коефіцієнта використання потужності відіграють стратегічну роль у широкому діапазоні економічних рішень, пов'язаних як з діагностикою сучасного економічного становища, так і, що має

не більше значення, з глобальними напругами майбутнього економічного розвитку.

Під виробничою потужністю розуміють максимальну здатність галузі, об'єднання, підприємства чи їхніх структурних підрозділів виробляти продукцію певного асортименту протягом якогось періоду часу в умовах найбільш ефективного використання устаткування при відповідній організації виробництва і праці.

Як не можна визначити виробничу потужність у відриві від особистого фактора виробництва, кваліфікації працівників, так і трудовий потенціал не можна кількісно оцінити без врахування можливостей техніки в технології їхнього подальшого вдосконалення.

Основні виробничі фонди являють собою засоби праці, споживаються протягом кількох виробничих циклів, зберігають свою матеріально-речову форму, переносять свою вартість на готовий продукт частинями у міру зносу. В Україні на початок 1992 р. загальна вартість їх у сфері матеріального виробництва становила 331 млрд.крб. В окремих галузях цієї сфери вони розподілялись так: промисловість—16 відсотків, сільське господарство — 31, транспорт і зв'язок — 19, будівництво — 4, торгівля, громадське харчування та інші сфери матеріального виробництва — 5 відсотків. За попередні десять років основні фонди усіх галузей матеріального виробництва збільшились на 59 відсотків. Разом з тим, як свідчить аналіз статистичних даних у останньому десятиріччі в Україні відбувається накопичення фізично і морально застарілих основних виробничих фон-

дів, що негативно впливає на ефективність їхнього використання /121, 116/.

Виробництво засобів, необхідних для життєдіяльності людей, — невідмінна умова існування і розвитку суспільства на будь-якому історичному ступені. Яким би не був соціальний устрій суспільства, процес виробництва цих благ має знову і знову повторюватись.

Отже, теорія відтворення виходить з того, що поряд з загальними для всіх суспільних формацій рисами кожні з них має свою специфіку. Вона визначається способом виробництва, особливостями взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин. Це в остаточному підсумку формує властивості потенціалу основних фондів, як і виробничого потенціалу в цілому.

Як носії виробничих відносин основні фонди є основою розвитку суспільства. Розвиваючись і вдосконалюючись, вони виступають фундаментом економічної могутності країни. Науково-технічний прогрес, втілений у засобах виробництва, створює матеріальні передумови для ліквідації відмінностей між розумовою і фізичною, промисловою і сільськогосподарською працею, поліпшує умови праці, надає йому творчого характеру.

У загальних витратах мінусової праці домінують витрати на предмети праці, але рух їх у процесі виробництва визначається розвитком засобів праці. Річний ввід основних виробничих фондів в Україні становить менш ніж 1/10 їхньої середньорічної наявності, тим не менше саме оновлення і перекомпонування засобів праці тягнуть за собою головні зміни в техніці і технології виробництва, у продукції, що випускається.

Максимальними можливостями взаємодії матеріальних і особистого факторів, потужності засобів виробництва і повноти розкриття трудового потенціалу при певному рівні організації праці визначається виробничий потенціал. У народногосподарській практиці потенціал засобів виробництва встановлюють за оцінкою виробничої потужності підприємств. Саме максимальні можливості галузі, підприємства чи їхніх структурних підрозділів щодо виробництва продукції певного асортименту протягом певного періоду в умовах найбільш ефективного використання устаткування і прогресивної організації виробництва і праці визначають виробничу потужність II.

Виробничу потужність і трудовий потенціал можна оцінити лише в комплексі. Параметри кожного з них в змісті виробничого потенціалу різні залежно від періодів розвитку економіки, напрямів його.

Оптимізація потенціалу матеріальних факторів виробництва означає максимальне використання наявної виробничої потужності, удосконалення особистого фактора виробництва, а також усіх сторін організації виробництва і праці. Оптимізація трудового потенціалу – це реалізація можливостей особистого фактора виробництва /рівня кваліфікації та професійної підготовки працівників/ на основі удосконалення техніки і технології виробництва, організації виробничих процесів, прискорення науково-технічного прогресу. В першому випадку виробнича потужність є заданою, а удосконалення особистого фактора виробництва служить умовою практичної реалізації цієї потужності. В другому випадку, навпаки, як заданий параметр виступає на-

явний склад працівників, їхній суспільний, культурно-технічний і професійний рівень, а реалізація цих можливостей передбачає всемірний розвиток і вдосконалення матеріальних факторів виробництва, техніка, технології та організації його. В сучасних умовах у зв'язку зі зростанням технічної оснащеності праці цей аспект виробничого потенціалу - трудовий потенціал - набуває особливого значення. Тому має належати пріоритет у комплексному вирішенні завдань підвищення ефективності суспільного виробництва.

Зростання виробничого потенціалу характеризується дією екстенсивних та інтенсивних факторів. Екстенсивне зростання потенціалу матеріальних факторів виробництва виявляється у збільшенні виробничих фондів у вартісному вираженні, парку машин і устаткування, виробництва енергії й тепла; екстенсивна характеристика трудового потенціалу - зростання чисельності залучених у матеріальне виробництво працівників.

У свою чергу про інтенсивне зростання потенціалу матеріальних факторів виробництва можна судити за рівнем їхнього технічного розвитку, продуктивності машин, верстатів, устаткування, економічності технологій, матеріало- і енергозберезливим, забезпеченням випуску сучасної продукції високої якості.

Показником, що враховує ефективність застосовуваних засобів виробництва, є фондівіддача. Оцінити рівень розвитку і ступінь використання трудового потенціалу і через нього всього виробничого потенціалу в цілому дає можливість підвищити продуктивність праці - найважливіший критерій ефективності ва-

робництва, економічного і соціального прогресу.

Планові завдання є оптимальними, якщо ґрунтуються на правильно обґрунтованій величині потужності підприємства. Розрахунок величини виробничої потужності має важливе значення також при визначенні необхідного обсягу капітальних вкладень в певну галузь чи підприємство для розширення виробництва, реконструкції й технічного переснащення його і визначення потреби в конкретних видах устаткування.

Під виробничою потужністю підприємства /цеху/ прийнято розуміти потенціальну здатність його випускати певну продукцію. При цьому величину потужності характеризує максимальна кількість продукції, яка може бути вироблена протягом граничного періоду, звичайно року, при найбільш повному використанні устаткування, застосуванні прогресивної технології і передових методів організації праці, прогресивних норм продуктивності устаткування.

Необхідний приріст виробничої потужності галузі промисловості з випуску певних видів продукції може бути забезпечений різними шляхами згідно з можливими формами відтворення основних фондів. Проте капітальні вкладення у розвиток галузі є строго лімітованою величиною. Вони виділяються кожному промислового міністерству не взагалі, а під запланований на перспективу приріст обсягу виробництва продукції, з урахуванням найефективнішого використання цих вкладень при здійсненні конкретних шляхів нарощування виробничих потужностей. У зв'язку з цим головне завдання полягає в тому, щоб в умовах, які склалися, забезпечити необхідне збільшення ви-

робничих потужностей галузі з найменшими витратами часу і засобів. Це завдання має вирішуватися за рахунок здійснення заходів з нарощування потужностей за наступною пріоритетністю в такій послідовності:

1/ організаційно-технічні заходи /механізація і автоматизація виробництва, впровадження нових технологічних процесів та інтенсифікація тих, що вже застосовуються; модернізація і заміна застарілого устаткування; додаткове встановлення нового обладнання на наявних виробничих ділянках; застосування нових і підвищення якості застосовуваних видів сировини і матеріалів; поглиблення спеціалізації й розвиток кооперування виробництва; збільшення коефіцієнта змінності роботи устаткування; впровадження наукової організації виробництва і праці/;

2/ технічне переоснащення діючих підприємств /здійснення згідно з планами технічного розвитку без розширення виробничих площ сконцентрованого за часом комплексу заходів з підвищення до сучасного рівня технічного рівня всіх чи більшої частини виробничих ланок за рахунок впровадження нової техніки і прогресивної технології/;

3/ реконструкція діючих підприємств /повне або часткове перетворення і переобладнання виробництва, в тому числі будівництво нових цехів замість ліквідованих, будівництво нових і розширення діючих допоміжних об'єктів/;

4/ розширення діючих підприємств /будівництво за новими проектами других і наступних черг, додаткових виробничих комплексів, цехів та об'єктів/;

5/ нове будівництво /будівництво за затвердженими проєктами підприємств або виробничих комплексів на нових площах.

При обґрунтуванні оцінки корисних властивостей засобів праці, нормативних вимог до окремих корисних властивостей з урахуванням їхньої вартості надзвичайно важливе значення мають аналіз ролі знарядь праці та розгляд загальних закономірностей функціонування їх у розширеному відтворенні сукупного суспільного продукту, що характерно для великого машинного виробництва. Найбільш чітко діалектична єдність споживної вартості та вартості знарядь праці виявляється при дослідженні особливостей впливу окремих корисних властивостей функціонування знарядь праці у процесі відтворення, а також особливостей самого процесу передачі вартості продукту праці залежно від підвищення чи зниження кількісних значень їх. Навіть при зростанні фондоемності продукції збільшення перенесеної вартості на кожен одиницю продукції незначно порівняно з іншими складовими її вартості, але при цьому роль основних фондів у одержанні нового продукту саме з заданими якісними характеристиками величезна.

Відомо, що кожна корисна властивість знарядь праці певним чином виявляється у процесі створення нової продукції, справляючи прямий чи опосередкований вплив на інтенсивність процесу перенесення на них загальної сукупної вартості. Причому інтенсивність кожної корисної властивості знарядь праці обернено пропорційна інтенсивності процесу перенесення його вартості на предмети праці. Так, приріст показників про-

дуктивності устаткування виявляється у збільшенні обсягу заново створеної продукції протягом виробничого циклу і одночасно у розподілі перенесеної вартості за одиниць цінки на велику кількість предметів праці.

У свою чергу приріст іншої корисної властивості - надійності - виявляється у збільшенні кількості виробничих циклів і загальної кількості оборотів, протягом яких відбувається перенесення вартості як результат подовження строку функціонування знарядь праці у виробничому процесі. Сангічно зростання надійності веде до збільшення обсягу заново створеної продукції та зменшення частки перенесеної на кожну її одиницю величини вартості.

Аналогічно виявляються властивості енергоспоживності знарядь праці та вплив його на процес перенесення вартості. Чим нижчі показники енергоспоживності знарядь праці у розрахунку на одиницю часу або одиницю виконаної роботи, тим менш інтенсивно відбувається перенесення вартості спожитої енергії на заново створену продукцію, тим більша питома величина її вартості, перенесеної на створену продукцію.

Дискусійним в економічній літературі є питання про включення предметів праці як складового елемента до виробничого потенціалу, що формує його зміст і властивості.

Досліджуючи це питання, автори В.П.Авдєєнко, В.А.Котлов дійшли такого висновку: "Предмети праці, що втілюють матеріальну субстанцію продукції, очевидно, не можуть визначати величину виробничого потенціалу, оскільки підприємство чи об'єднання володіє потенційною продуктивною здатністю

і при повній відсутності матеріальних ресурсів. Разом з тим практика підприємств показує, що виробничий потенціал може дорівнювати нулю при достатку матеріалів, але при відсутності знарядь праці та робочої сили. Матеріальні ресурси, як правило, відтворюються поза господарською системою і не завжди бувають адекватними продукції, що випускається. Ці особливості предметів праці підводять нас до висновку про те, що вони не можуть бути елементом виробничого потенціалу, але разом з тим визначають рівень його використання" /2, II/.

Такої ж точки зору дотримується В.Г.Марахов /99, 10/, мотивуючи це тим, що предмети праці виконують не настільки важливу роль у процесі виробництва, як працівники і засоби праці; на них лише чинять вплив працівники і засоби праці.

На нашу думку, ця точка зору є помилковою, оскільки для здійснення процесу виробництва необхідні робоча сила, засоби і предмети праці. Адже без останніх не зможуть у виробничому процесі функціонувати ні робоча сила, ні знаряддя праці, тобто самого процесу виробництва як такого просто не буде.

Зміст і об'єктивність використання виробничого потенціалу багато в чому визначається властивостями потенціалу матеріальних ресурсів.

Оборотні виробничі фонди як економічна категорія відображають економічні відносини між суспільством у цілому і господарською ланкою з приводу ефективного використання предметів праці. Економічна форма оборотних фондів зумовлена тим, що вони є суспільною власністю і відображають характер вироб-

ничих відносин. Відмінність між основними і оборотними виробничими фондами в кінцевому відсумку виступає як відмінність між засобами і предметами праці.

Незалежно від способу виробничого споживання предметів праці /сировини, матеріалів, палива, електроенергії та інших виробничих елементів/ вартість їх повністю переноситься на вартість виготовлених з них товарів. Спожиті елементи оборотних виробничих фондів повністю витрачаються в одному процесі виробництва, втілюючись у нові споживні вартості і становлять матеріальну форму останніх. Саме тому виникає потреба у відновленні, заміні спожитих оборотних виробничих фондів. Така потреба практично з'являється після кожного виробничого циклу. Безпосередньо в матеріальному процесі закладається основа нового продукту для наступного циклу його.

За натурально-матеріальною формою оборотні виробничі фонди — це сировина і основні матеріали, паливо і допоміжні матеріали, малопікні та швидкозношувані засоби праці та інструменти, незавершене будівництво. Структура оборотних виробничих фондів складається з оборотних фондів, які утворюють виробничі запаси, і оборотних фондів, що знаходяться у виробничому процесі.

Для нормального функціонування виробництва, безперервності та ритмічності виробничих процесів потрібні певні виробничі запаси на всіх стадіях процесу відтворення. Тому важливо знати обсяг оборотних виробничих фондів народного господарства, який відбиває рівень економічного розвитку країни.

Обсяг оборотних фондів, по-перше, залежить від обсягу

основних виробничих фондів, від виробничої потужності підприємства. У зв'язку з цим між обсягом виробничих потужностей і виробничими запасами має існувати певна пропорційність. По-друге, обсяг виробничих фондів залежить від тривалості виробничого циклу. Чим триваліший він, тим за інших однакових умов треба авансувати більшу масу оборотних фондів.

Заміна використаних предметів праці новими не є актом механічного повторення. Вона здійснюється на основі досягнень науково-технічного прогресу. Останній справе виявленню зовсім нових предметів праці, більш економічних, що замінюють природні предмети праці, так званих взаємозамінюваних предметів праці, дає змогу скорочувати виробничі відходи і втрати предметів праці в суспільному виробництві.

Економія сировини, матеріальних, енергетичних ресурсів є важливою ланкою у підвищенні ефективності виробництва. Підприємствам надано право самостійно розпоряджатися наявними у них ресурсами. Не менш важливе значення має друга сторона цього процесу - підвищення відповідальності підприємств за ефективне і доцільне використання ресурсів.

Одним з матеріальних факторів суспільного виробництва є природні ресурси. До категорії природних ресурсів, на нашу думку, належать усі ті елементи природи, які з соціальної точки зору, беручи участь у виробництві, сприяють найповнішому задоволенню потреб усіх членів суспільства. Різноманітні природні ресурси /надра, водні, повітряні, лісові, земля тощо/ відіграють різну роль у процесі виробництва і по-різному впливають на нього. Тому економічна і соціальна роль природних ресурсів досить багатогранова. Проте конкретні окремі

Їхні відмінності існують одночасно з діалектичною єдністю, яка полягає в тому, що природні ресурси є важливим фактором розвитку виробництва. Вони не створюють нової вартості й не переносять старої, але є необхідною умовою створення вартості.

Природні ресурси мають користність, здатність задовольняти певні потреби людини, тобто споживчу вартість.

Виробнича діяльність людини здійснюється в певних природних умовах, які зумовляють і саму важливість певного виробництва.

Отже, науково-технічний прогрес зумовлює підвищення частки уречешленої і зниження частки живої сукупної праці. Така загальна тенденція. Проте всі витрати праці, як уречешленої, так і живої, перебувають під впливом численних і суперечливих факторів.

В сучасних умовах одним з важливих напрямів подальшого економічного зростання є зниження витрат на сировину, матеріали, паливо й енергію на одиницю продукції, зменшення вартості цих елементів з підвищенням продуктивності праці, впровадження дешевих заміників і дешевих нових матеріалів, зниження втрат від браку — все це, безсумнівно, сприяє зниженню частки поточних матеріальних витрат в сукупному суспільному продукті. Але це лише одна сторона справи.

Жива праця з підвищенням її продуктивності охоплює все більшу масу сировини і матеріалів. У галузях виробництва, де предметом праці є продукт минулої праці, з розвитком продуктивності праці вартість сировини утворює зростаючу скла-

дому частину вартості товарного продукту. Отже, питання про частку матеріальних витрат у вартості продукту слід підходити з різних сторін.

Процес заміни одних матеріалів іншими, дешевшими і кращими за своїми якісними характеристиками, йде досить інтенсивно. Але це нові матеріали, наприклад, легше обробляються або пов'язані з впровадженням абсолютно нової технології та нових знарядь виробництва. У цьому випадку економія поточних матеріальних витрат може бути відносно меншою, ніж економія живої праці. Тоді й частка цих витрат у вартості продукту не знижується, а навіть зростає.

Зміна частки поточних матеріальних витрат — це складний і суперечливий процес. І було б неправильно розглядати його односторонньо, не враховуючи взаємодії різних об'єктивних факторів. Враховуючи значення економії сировини, матеріалів, палива і енергії, не можна ігнорувати реальні суперечності суспільного виробництва. Суперечність у цьому випадку полягає в тому, що, з однієї сторони, при зниженні частки поточних матеріальних витрат жвава праця охоплює відносно меншу вартісну масу предметів праці і стає при цьому більш продуктивною. Це можливо лише протягом певного проміжку часу і тільки як окремий факт. Але, з іншої сторони, з погляду тривалої перспективи комплексна механізація і автоматизація виробництва відображаються у тому, що менша кількість живої праці приводить у дію більшу масу знарядь праці, охоплює все більшу масу предметів праці і створює все більше споживних вартостей. У зв'язку з цим частка матеріальних витрат може зро-

стає органічний склад виробництва.

Отже, частка витрат матеріальних факторів виробництва може змінюватися в двох напрямках — підвищуватися і знижуватися. Але головна переважача тенденція полягає в тому, що частка матеріальних витрат у цілому в суспільстві підвищується. З пією зростаючою масою уречовленої праці має справу жива праця, обсяг якої відносно цієї маси зменшується.

Одвік під впливом підвищення культурно-технічного і загальноосвітнього рівня трудящих, підвищення їхньої кваліфікації збільшуються і витрати на відтворення робочої сили. Подішення добробуту населення веде до підвищення рівня життя трудящих, збільшення фонду життєвих засобів. Усе це виявляється в тенденції зростання вартості витрат живої праці. Це об'єктивно існуючі обставини також слід врахувати, оскільки вони протидіють швидкому зростанню органічної будови виробництва.

Дослідження категорії "органічна будова виробництва" має важливе практичне значення. Зростання органічної будови виробництва відбиває зміни у співвідношенні витрат на засоби виробництва і на робочу силу, є матеріальною базою для міграції робочої сили між галузями виробництва. З ростом технічної оснащеності праці відбувається плановий перерозподіл працездатного населення між виробничою і невиробничою сферами, всередині самих цих сфер. З'являються нові джерела залучення працездатного населення до суспільного виробництва.

Безпосередньо суспільне поділення суспільних засобів виробництва і сукупної робочої сили в масштабі суспільства при-

зводять до виникнення нових суспільних зв'язків і форм. Такі з них, як кооперація праці, управління, виробнича дисципліна наповнюються новим соціально-економічним змістом, надають праці кожного окремого виробника характеру всезагальності уже в самому процесі виробництва.

Познання суспільних і особистих факторів виробництва здійснюється на основі певної суспільної організації праці. Суспільна організація праці є історично визначеною формою залучення людей до участі у виробничій діяльності згідно з тією метою, заради якої здійснюється виробництво матеріальних благ. Суспільна організація праці - це відносини між людьми, що складаються у виробничій сфері - у самому виробництві, і безпосередньо пов'язані з продуктивними силами.

На стадії виробництва ця частина матеріальних ресурсів утворює оборотні виробничі фонди. Це передусім предмети праці: сировина, матеріали, паливо, енергія і комплектуючі вироби. На відміну від основних виробничих фондів протягом виробничого циклу вони повністю переносять свою вартість на готовий продукт, оскільки в процесі дії на них живої праці і засобів праці вони або втрачають свою матеріально-речову форму /сировина, матеріали, паливо, енергія/, або стають складовими частинами нової споживної вартості без перетворення власної /комплектуючі вироби/. Крім предметів праці до оборотних фондів належать також малопічні та швидкозношувачі інструменти, інвентар та інші матеріальні цінності.

Оборотні фонди поповнюються за рахунок виробництва /здобутку, заготівлі/ та імпорту відповідних видів матеріальних цінностей. Для окремого підприємства основним джерелом

позовнення їх є надходження /поставки/ від інших підприємств у процесі постачання, а також ресурсозбереження.

Шляхи ресурсозбереження багатогранні. Всі джерела економії можна поділяти на три групи.

Перша - раціональне використання ресурсів. За розрахунками спеціалістів без будь-яких додаткових капіталовкладень може бути забезпечено 5-6 % сировини, палива, енергії, що споживаються.

Друга - удосконалення діючої матеріально-технічної бази підприємств за рахунок власних і позичених засобів /10-12 %/.

Третя - якісні перетворення технічної, технологічної та організаційної бази виробництва. Насамперед це впровадження нових систем машин, прогресивних технологій, енергоносіїв, структурні зрушення в номенклатурі продукції та у виробництві.

Складовим елементом виробничого потенціалу є потенціал матеріальних ресурсів і властивості, що його формують.

Проблема тут полягає не лише в тому, що багато з цих ресурсів є невідтвораними, а й у тому, що економія сировини ефективна.

Оборотні виробничі фонди охоплюються протягом одного виробничого циклу, змінюють свою матеріально-речову форму, переносять свою вартість на готовий продукт повністю.

Саме на цій основі має бути реалізований принципово новий підхід до задоволення потреб у матеріальних ресурсах. Основним джерелом, що дає змогу забезпечувати потреби в паливі, енергії, сировині, металі та інших матеріалах, стає ресурсозбереження.

З усієї сукупності ресурсів найбільший інтерес являють ті, які перетворюються у оборотні фонди, що застосовуються у виробництві та споживаються /паливо, енергія, сировина/ як промислового, так і сільськогосподарського походження. Економія витратання їх - один з показників культури господарювання, доцільної організації господарства. Це великий резерв інтенсифікації та підвищення ефективності виробництва.

Все більшого значення набуває також фактор інтенсифікації економіки, як ширше використання відходів виробництва і споживання /металу, скла, вторинних ресурсів/, маловідходної та безвідходної технології.

Досягнення значної економії та вторинне використання матеріальних ресурсів, які рівнозначні додатковому приросту їх в результаті виробництва, - один з важливих критеріїв ефективності економіки.

Значний резерв економії матеріальних ресурсів криється в різкому скороченні відходів і втрат сировини та матеріалів на усіх стадіях обробки, зберігання і транспортування їх, у більш повному використанні у виробництві вторинних ресурсів і суміжних продуктів.

Економія і раціональне використання матеріальних ресурсів перетворилась на сучасному етапі на комплексний напрям наукових досліджень, що складається з широкого кола економічних, інженерно-технічних, правових, соціальних дисциплін з єдиною цільовою установкою. До того ж актуалізуються питання екологічного характеру.

Системний підхід до вирішення проблеми економії та ра-

цілісного використання матеріальних ресурсів у процесі постачання і збуту робить необхідним послідовний розгляд таких питань:

розробка теоретичних основ проблеми, пошук перспективних форм і методів ресурсозбереження в процесі розподілу і обороту засобів виробництва;

класифікація і ранжування різних напрямів економії матеріальних ресурсів залежно від значення ресурсів, їхнього місця знаходження і ролі в реалізації завдань сучасного етапу розвитку народного господарства;

аналіз резервів економії в сфері обороту продукції виробничого призначення, виявлення яких безпосередньо пов'язане з діяльністю органів матеріально-технічного забезпечення на різних рівнях управління;

аналіз діючого порядку планування і регулювання процесів постачання і збуту в цілому та матеріальних потоків і запасів продукції зокрема;

розробка рекомендацій з використання об'єктивних економічних взаєлів;

складання і реалізація комплексних програм виявлення і мобілізації резервів економії на всіх рівнях.

В сучасних умовах створюються предмети праці з неперед заданими властивостями.

Результати виробництва багато в чому залежать від якісних характеристик предметів праці, їхньої вартості, підготовленості до подальшої переробки. Застосування якісних матеріалів і напівфабрикатів, дешевої, легкодоступної сировини дає

зможу знизити витрати на їхню переробку, збільшити випуск готової продукції.

Головна проблема – забезпечити ресурсозберігочий характер науково-технічного прогресу. Ресурсозбереження – один з головних критеріїв зміни у інвестиційній політиці. Задоволення потреб виробництва у нафті, сировині, матеріалах за рахунок їхньої економії дає можливість стабілізувати частку капітальних вкладень, що направляються на добування нафти і сировини.

Отже, для розвитку і прискорення науково-технічного прогресу необхідний перехід до принципово нових технологічних систем, до техніки останніх поколінь, що забезпечують досягнення найвищої ефективності.

Інтенсивне відтворення природних ресурсів у базі виробництва мінеральної сировини зумовлене скороченням втрат її в процесі добування і збагачення, залучення в господарський оборот порід з основними супутних компонентів, пустої породи. Інтенсивне відтворення органічної сировини пов'язане з скороченням втрат у процесі його виробництва і заготівлі.

У базі розподілу для інтенсивного відтворення матеріальних ресурсів необхідна раціональна організація господарських зв'язків – як прямих, так і через посередників, оперативне управління ними.

У базі обігу інтенсифікація вимагає відповідності матеріальних ресурсів за складом і якістю суспільним потребам, скорочення втрат їх при транспортуванні та зберіганні, скорочення часу доведення до споживачів, оптимізації транспортних потоків і запасів.

У фазі виробничого споживання інтенсифікація використання матеріальних ресурсів пов'язана з дотриманням норм витрат, технології, бережливим і раціональним використанням, підвищенням якості обробки і переробки, скороченням поганоумовлених запасів. При цьому слід враховувати, що засоби виробництва поділяють на дві групи: одну утворюють ті, які людиною знаходяться в оточуючому їй середовищі, другу - створені їй власною працею.

Отже, споживна вартість знарядь праці формується певною мірою як похідна від корисних властивостей предметів праці - природних чи створених працею людини. У цьому аспекті "природа такою ж мірою є джерелом споживних вартостей /я саме з них і складається матеріальне багатство/, як і праця, що сама є лише виявом однієї з сил природи, людської робочої сили" /105, 13/.

Важливо також пам'ятати, що переробляючи природну речовину, людина створює і збільшує її вартість. Перетворюючись на знаряддя праці, її предмети "передють" їм свою споживну вартість. Співвідношення між знаряддями і предметом праці змінюється під впливом зміни природних умов виробництва. Чим швидше знижується вартість предметів праці, тим нижче вартість самих знарядь праці, тим вища їхня здатність змінити живу працю, підвищувати продуктивність праці, і навпаки, чим повільніше відбувається науково-технічний прогрес у сфері виробництва предметів праці, тим більше живої та уречовленої праці має залучитися до цієї сфери, тим вища вартість знарядь праці.

1.3. Концептуальний аналіз властивостей виробничого потенціалу

Здатність виробничого потенціалу задовольняти вимоги свого призначення характеризується звичайно рядом його властивостей. Такі окремі властивості потенціалу називають описувачами показувачами якості. Формування кожного окремого показувача якості виробничого потенціалу тісно пов'язане з певним набором його структурних елементів. Чим більше елементів, які формують властивості виробничого потенціалу, тим більше можливостей, що значення виробничого потенціалу в сукупності перебуває на межі допустимих значень.

Оскільки якість виробничого потенціалу пов'язана з частотою появи структурних елементів формування його і, отже, з витратами на реалізацію цих процесів, зростає значення визначення величини цих витрат за частотними показувачами якості, що нас зможе проаналізувати властивості виробничого потенціалу.

Центральним моментом формування властивостей виробничого потенціалу є процес виробництва, який здійснюється з урегулюванням кількісних пропорцій, в основі яких лежать елементи економічного зростання, що відображають збалансованість, забезпечення пропорційності економічного зростання і виробничих ресурсів. Важливим елементом формування властивостей виробничого потенціалу є деяка система управління процесами виробництва.

При дослідженні сукупності факторів економічного зростання доцільно, на наш погляд, звернути увагу на суттєву

різницю між категоріями "фактори виробництва" і "фактори економічного зростання." У сфері безпосереднього матеріального виробництва, як відомо, функціонують два фактори - робоча сила і засоби виробництва. Спосіб поєднання їх, а отже, вони самі завжди мають певну соціально економічну форму. Інший зміст має категорія "фактор економічного зростання". Фактор - це рушійна сила, причина певного процесу, явища. Фактор економічного зростання, безсумнівно, більш широка категорія, ніж фактор виробництва. Економічне зростання містить у собі власне матеріальне виробництво як головний елемент. Але на економічне зростання тіє значно більше факторів, у тому числі невиробничого характеру. Економічний фактор - це ресурс економічного розвитку, що функціонує в історично певній формі. Наприклад, освіта і охорона здоров'я, попри воєни не використовуються суспільством в цілях економічного зростання, - це лише потенційні фактори, ресурси економічного зростання. Специфічність цієї категорії полягає, зокрема, в тому, що вона значно змінюється в ході розвитку науково-технічного прогресу. Все більше ресурсів тіє чи іншою мірою і в різних формах стають факторами економічного зростання.

Систему факторів економічного зростання можна розглядати в двох аспектах - як систему виробничих і невиробничих зв'язків. До виробничих належать в основному зв'язки з кооперування, розміщення продуктивних сил і т.п., до невиробничих - з освіти, використанням працездатних ресурсів, збереження найволиншого середовища тощо.

Економічна ефективність кожного фактора, значимість його

у системі, взаємодія між ними постійно змінюється, що і визначає властивості виробничого потенціалу.

Економічне зростання - суцільне і багатопланове явище. Матеріально воно опирається на кількісні та якісні зміни у виробництві в результаті нагромадження і реновації, що здійснюються на основі технічного прогресу в матеріальних факторах виробництва, збільшення маси засобів виробництва, залучення у цей процес, постійні технічно прогресивні зміни в них. Разом з тим вони відображаються у всіх цих явищах і процесах.

У підсистемі економічного розвитку акумулюються досягнення в сфері техніки, організації соціальних відносин, які оцінюються на допомогою системи економічних показників. Постійне вдосконалення економічних підприємств, зростання продуктивності праці та ефективності виробництва виступають як обов'язкова умова реалізації всієї сукупності цілей підприємства. Тому неузгоджений, непропорційний розвиток підсистем неминуче знижує ефективність засобів виробництва.

У зв'язку з цим особливого значення набуває визначення факторів економічного, соціального, технічного і організаційного розвитку підприємства. Відомо, що фактори соціального і економічного розвитку, впливаючи відносними ланками у процесі виробництва, характеризують цільову спрямованість, соціально-економічну сутність виробництва.

Нід економічними факторами розуміють всі ті умови, які забезпечують економіку живої суспільної праці з зростання особистого споживання. Тому фактором економічного зростання є і науково-технічний прогрес.

Роль і значення кожного фактора економічного розвитку суттєво залежить від критеріїв та системи показників, з допомогою яких оцінюються результати функціонування і розвитку підприємства.

Наприклад, якщо головним показником оцінки економічного розвитку є обсяг виробництва, то зростає роль кількості наявних у підприємства ресурсів. При оцінці за рівнем рентабельності фонів чи за зростанням продуктивності праці головними стають якісні фактори зростання, що сприяють економії уречовленої та живої праці.

Розглядаючи зміст властивостей потенціалу, слід, зокрема, зупинитися на взаємозв'язку засобів праці й трудових ресурсів, трудових ресурсів і предметів праці, предметів праці та природних ресурсів властивої їм системи управління і т.д. Іншаке галузь, можливі різні комбінації, що сприяють зростанню виробничого потенціалу. В загальному вигляді ці комбінації створюються в результаті зміни складових потенціалу. Співвідношення і пропорції між окремими елементами потенціалу впливають на загальну ефективність функціонування його. Властивості виробничого потенціалу реалізуються як через ресурси, так і через результативні складові.

Виробничі ресурси є потенційним джерелом випуску продукції. У виробничому процесі вони з'єднуються і з цього моменту стають факторами виробництва, безпосередніми джерелами зростання його. Отже, фактор виробництва — це виробничий ресурс, залучений у виробничий процес і з'єднаний з іншими ресурсами для виготовлення продукції. Так, у виробничому про-

цесі трудові ресурси стають фактором виробництва - робочої сили, під якою розуміють сукупність фізичних і духовних сил людини, якими вона володіє і які витрачає у виробничому процесі. Засоби праці, залучені у процес виробництва, стають основними виробничими фондами, які являють собою комплекс елементів уречевленої праці, з допомогою яких людина вступає в контакт з природою, виконуючи і пристосовуючи її до своїх потреб.

У процесі виробництва предмети праці стають оборотними виробничими фондами, матеріальним фактором виробництва, до якого належать об'єкти прикладання сил людини, все те, на що спрямована праця, з якого виготовлений продукт. Предметами праці можуть бути як елементи природи, вперше залучені з нею працею, так і залучені раніше.

Отже, процес виробництва відбувається з урахуванням різноманітних пропорцій, в основі яких лежать елементи економічного зростання, що виражаються через таку категорію, як збалансованість. Її основою є забезпечення пропорційності між цілями економічного зростання і виробничими ресурсами. Збалансованість може бути досягнута при різному співвідношенні між виробничими ресурсами залежно від складу цілей економічного зростання.

Збалансованість є інваріантним, структуротворчим аспектом економіки, оскільки в процесі розвитку її безперервно відбувається перехід від одного збалансованого стану до іншого. Якщо збалансованість народного господарства підтримується постійно, то економіка розвивається у режимі рівноваги. Якщо ж вона постійно порушується в кожній певний момент часу і до-

сягається лише до середня, то економіка розвивається у режимі нерівноваги.

Стосовно цілей економічного зростання доповнюваність ґрунтується на тому, що саме існування цілей неможливе без наявності ряду інших, пов'язаних з ними цілей; щодо виробничого потенціалу доповнюваність означає, що засоби праці, предмети праці, трудові ресурси є необхідними факторами, по беруть участь у виробничому процесі, при відсутності хоча б одного з них процес виробництва розпочатися не може.

Серед основних властивостей виробничого потенціалу можна виділити взаємодоповнюваність складових елементів його.

Ефект функціонування виробничого потенціалу інтегральний і визначається властивостями таких елементів виробничого потенціалу, як здатність взаємодоповнювати, поєднувати між один одного. Суперечності, що виникають між елементами виробничого потенціалу, а також всередині потенціалів, наприклад трудового потенціалу - елементами формування його, між трудовим потенціалом і умовами реалізації його. Ефективність виробничого потенціалу є позитивною не лише від якості, властивостей окремих його елементів, але й від динамічності, гнучкості форм їхнього взаємозв'язку. Можливе зростання виробничого потенціалу можна забезпечити тільки на основі розвитку, удосконалення його складових.

Отже, виявлення основних закономірностей відтворення виробничого потенціалу, особливостей його в сучасних умовах має стати предметом особливої уваги.

Розвиваються самі фактори процесу виробництва. Але розвиток суспільства - не просто сума матеріальних факторів ви-

виробництва. Він передбачає певні співвідношення між кількістю застосовуваних у виробництві засобів і предметів праці, пропорції між різними елементами, які створюють необхідні передумови для вирівнювання умов поєднання факторів виробництва. Ці необхідні процеси розвитку власності /вирівнювання умов праці, зростання продуктивності Y_1 , збільшення виробництва споживчих вартостей/ зумовлені науково-технічним прогресом.

Наростання відносної обмеженості ресурсів у нашій країні зумовлялось тим, що поряд зі збільшенням абсолютних Y_2 розмірів зростали, а головне, змінювались якісно і структурно суспільні та особисті потреби.

Линнула також певна неузгодженість у часі динаміки потреб і можливостей розширення ресурсної бази, необхідної для задоволення Y_2 . Серйозно погіршились загальні умови розширеного відтворення більшої найважливіших ресурсів. Навіть просте відтворення, підтримання на досягнутому рівні добування ряду основних сировинних і енергетичних ресурсів стали можливі лише ціною значно зростаючих витрат.

Обмеженість господарських ресурсів виступає як наслідок іншого рівня ефективності використання Y_2 , а подолання цієї обмеженості пов'язано з підвищенням ефективності. Ресурсна забезпеченість економіки залежить не тільки від абсолютних обсягів виробництва ресурсів, але й значною мірою від ефективності використання. Це означає, що при однак і так самих обсягах, що є у розпорядженні суспільства, ступінь обмеженості може бути різним при різних ефективності.

Підвищення ефективності суспільного виробництва так само має за мету привести у дію величезні резерви зростання

II. поліпшення діяльності галузей інфраструктури.

Отже, проблема підвищення ефективності економіки породжується зовсім не обмеженістю ресурсів. Остання не є причиною II виникнення, скоріше, наслідком, дефіцитність ресурсів виступає як загальноїрний наслідок недостатньої ефективності при досягнутим масштабах суспільного виробництва.

Розвиток підприємства пригортається при зростанні відповідності і взаємодії факторів виробництва. При цьому відповідність віддає більшість і якість адекватність Іх, а взаємозповнюваність може розглядатися як логічний наслідок відповідності структури сукупної робочої сили рівню розвитку виробництва і організації його.

Успішне впровадження досягнень науково-технічного прогресу вимагає змисленого ясного розвитку суб'єктивного фактора порівняно з об'єктивним. Це своєрідний інтелектуальний запит для високим темпів розвитку виробництва в майбутньому.

Матеріальний і особистий фактори виробництва в сучасних умовах - це складні системи, що характеризуються наявністю в них великої кількості елементів і зв'язків між ними. Так, об'єктивний фактор виробництва - це система взаємозв'язаних засобів і предметів праці, що розрізняються за цільовим призначенням, продуктивністю, вартістю тощо. Суб'єктивний фактор на виробництві - це трудовий потенціал, що складається з працівників різних професій, статі, віку, освіти. Між ними існують складні відносини, що, як правило, не обумовлюються виробництвом.

Підприємство як цілісна система спрявляє вплив на компоненти свого розвитку - фактори виробництва, змінюючи і перетворюючи їх згідно з власною природою. В результаті цього важливі фактори помітно змінюються. Наприклад, об'єктивний фактор виробництва, що розглядався раніше як проста суттєвість засобів виробництва, все більше перетворюється на систему машин, механізованих поточних і автоматичних ліній, комплексно-механізованих ділянок, цехів, виробництв, підприємств.

Окремі ланки економіки, форми виробництва формуються як результат особливої тісноти, "точності" технологічних і економічних зв'язків, які виділяють цю форму виробництва та конкретну її ланку з усієї економічної системи. Такі "уточнені" не утворюють у реальній дійсності суворої ієрархії, вони можуть суміщуватися, "напливати" один на одного, оскільки окремі ланки економіки згідно з їхніми технологічними, галузевими, територіальними характеристиками можуть одночасно входити до складу різних виробничих систем. У зв'язку з цим будь-які класифікації форм виробництва умовні й відбивають ягусь переважаму ознаку, а не систему технологічних і економічних зв'язків.

Усі види ресурсів у фінансовому підсумку - це матеріалізація суспільної праці. У цьому відношенні вони мають спільну субстанцію, через яку всі види ресурсів можна звести до деякої умовної міри, оцінити через працю основні фонди, капітальні вкладення, паливо, енергію, роботу сили. Якщо тамти чинном обчислити інтегральний показник приросту виробничих ресурсів, то даними його буде приблизно тагом: збільшення приросту обсягів ресурсів і темп приросту національного доходу,

можна підрахувати, як має змінюватись ефективність використання ресурсів, а також властивості по відношенню до виробничого потенціалу.

Роль і значення кожного фактора економічного розвитку суттєво залежать від критеріїв і системи показників, за допомогою яких оцінюють результат функціонування і розвитку підприємства. Наприклад, якщо головним оцінюваним показником економічного зростання є обсяг виробництва, то підвищується значення обсягу ресурсів; при оцінці за різним рентабельності фондів чи за зростанням продуктивності праці головними стають якісні фактори зростання, що стосуються економії уречевленої чи живої праці.

Практика господарювання підприємств показала, наприклад, що вибір як оцінюваного показника реалізованої продукції зацікавляє у виробництві матеріалосирих виробів; алє, чим дорожча продукція, тим простіше досягти збільшення обсягу її реалізації. Зростання такого фактора економічного розвитку, приносячи тимчасову вигоду підприємству, приносить збиток суміжним підприємствам, споживачу і народному господарству в цілому. Зростання як оцінюваних показників прибутку і рентабельності створює підвищення ролі таких факторів, як економічний розвиток тарифів і оптових цін, а також збільшення випуску вигідної для підприємства високо рентабельної продукції. При цьому такий фактор збільшення рентабельності, як зниження собівартості, в разі випадків використовувався недостатньо.

Кількісні фактори розвитку - це обсяг і зміст виробничих

ресурсів підприємства, оптимальна відповідність їх та структура. Організаційні можливості подальшого нарощування обсягу трудових і матеріально-речових ресурсів різко підвищують роль і значення якісних факторів розвитку підприємств.

Процес відтворення матеріальних благ може здійснюватися на основі різного поглиблення екстенсивного та інтенсивного шляхів нарощування елементів економічної могутності та потенціалу. Якщо на попередніх етапах збільшення обсягів виробництва здійснювалось вельми мірою за рахунок зростання кількості виробничих фондів, чисельності зайнятих і ряду інших так званих екстенсивних факторів, то в нинішніх умовах зростання економічної могутності та потенціалу всієї країни все більшою мірою має забезпечуватися за рахунок прискорення науково-технічного прогресу, значного оновлення і підвищення технічного рівня діячих виробничих фондів тощо.

Перетворення у кількісному і якісному складі робочих місць зумовляють відповідні зміни в роботі сили, яка працює у діні протягом робочого дня. Саме в цьому виявляється взаємозумовленість і взаємодоповнюваність матеріального і особистого факторів виробництва.

Найважливіша віддача сукупних ресурсів у процесі функціонування їх у виробничій системі, на нашу думку, має відображувати стан виробничого потенціалу. Але, оскільки не завжди можна досить достовірно визначити найвищу віддачу при складній сукупності взаємодіючих факторів, то виробничий потенціал вимірюють кількістю і якістю ресурсів, які є у розпорядженні тієї чи іншої господарської системи.

Аналіз фактичного співвідношення екстенсивного та інтен-

свого факторів розширеного суспільного виробництва засвідчив переважання останніх. Не виявляється в тому, що підвищення відночі сукупних ресурсів досягається в основному за рахунок відносної економії живої праці, тоді як збільшення результату супроводиться ще більшим збільшенням застосування матеріальних ресурсів, особливо основних фондів.

Виробничий потенціал знівається залежно від тих кількісних співвідношень, в яких перебувають між собою окремі види праці і засоби виробництва.

Ця властивість зумовлена наявністю в різних елементах виробничого потенціалу як існо різних або складних /інколи тотожних/ сповільних яостей. Як існо різні сповільні вартості можуть поповнювати одна одну, а подібні /тем більше тотожні/ можуть замінювати одна одну.

Особливість елементів виробничого потенціалу полягає і в тому, що вони здатні взаємоповнювати один одного, тому їхній вплив інтегральний. Наприклад, технічне переснащення підприємств з використанням верстатів з ЧПУ, обробки центрів, робототехнічних комплексів і гнучких виробничих систем значною мірою збільшує їхній виробничий потенціал, але тільки тоді, коли воно здійснюється на основі відповідної технології, організації виробництва і праці.

Взаємоповнюваність має можливість більш ефективно використовувати ті часті виробничий потенціал. Можливості виробничого потенціалу збільшуються в результаті заміни одних видів ресурсів іншими, в результаті замінюються ресурси - чи то нові машини, нові види матеріалів, або нові види матеріа-

лів або нові джерела енергії доповнять ті, якими підприємство забезпечене непростятньо. Як наслідок - змінюється структура виробничого потенціалу, вона стає більш складною, оптимізація потенціалу при цьому не змінюється. Слід також зазначити, що чим швидше удосконалюється процес заміщення ресурсів /при цьому має значення якість само/, тим, на нашу думку, швидше здійснюється процес відтворення потенціалу.

Процес заміщення охоплює як найзагальніші співвідношення, передусім між живою і манулою працею, так і окремі групи засобів виробництва, конкретних видів праці. Наслідком цього процесу є економія ресурсу, який заміщується, за рахунок додаткових витрат того, який застосовується для заміщення. З позиції першого відбувається інтенсифікація виробництва, з позиції другого - естенсифікація його розвитку. Якщо, як уже зазначалось, еластичність заміщення велика, тобто заміщуваний ресурс незначною мірою втрачає свою ефективність відносно заміщувача, тоді перший може не збільшуватися на однієї корисного ефекту і може досягатися економія обох видів ресурсів. Проте в будь-якому випадку співвідношення між економією і витратами ресурсу, що використовується для заміщення, буде меншим, ніж того, який заміщується.

Взаємозамінність цілей економічного зростання підтверджує, що між окремими цілями існує змагальність, яка зумовлює здатність одних цілей заміщувати інші. Взаємозамінність виробничих ресурсів передбачає можливість досягнення заданого потоку продукції при різному співвідношенні між засобами, предметами праці та трудовими ресурсами.

Важливою властивістю виробничого потенціалу є взаємозамін-

У процесі виробництва беруть участь три види потенціалу. Кількісні та якісні характеристики їх формують властивості виробничого потенціалу, алеватні запуску промислової продукції.

Отже, ці кількісні та якісні характеристики ресурсів у певних мовах є взаємозамінними, так що отримати оптимальний виробничий результат можна при різних співвідношеннях.

Головне ознака взаємозамінності полягає в розвитку економіки, у найбільш повному розкритті всієї сукупності можливостей виробничого потенціалу, в максимальному використанні якісних факторів прогресу суспільного виробництва.

Повільно зростання задоволення суспільних потреб має бути поставлене у залежність не від збільшення абсолютних обсягів ресурсів, які є у розпорядженні господарської системи, як при екстенсивному розвитку, а від поліпшення, підвищення ефективності використання їх. Це означає, що на кожному етапі залучення до господарського обігу і витрачання ресурсів досягається більше і гране задоволення потреб.

Саме таке співвідношення між ресурсами і потребами характерно для інтенсивного розвитку виробництва. Отже, управління економікою повинне орієнтувати її розвиток не стільки на розширення виробничого і ресурсного потенціалу, скільки на отримання максимальної корисної віддачі, щоб результати виробництва і в кінцевому підсумку задоволення потреб зростали швидше, ніж витрати.

Взаємозамінність зумовлена обмеженістю ресурсів, що формують властивість виробничого потенціалу.

Обмеженість ресурсів має не абсолютний, а відносний характер. Вона стосується не масштабів наявних ресурсів, а

можливостей подальшого збільшення Y_x .

Потенційні ресурси можуть /на практиці так завжди і бувас/ не збігатися в приведенні в дію. З цієї точки зору і за чисто економічними параметрами виробничий потенціал відрізняється від продуктивних сил. І чим більша між ними різниця, тим гірше використовуються можливості виробничого потенціалу. Ось чому завдання усіх учасників виробничого і управлінського процесів, працівників сфери науки і сфери обігу полягає в тому, щоб резерв між ними скорочувався.

Засоби і предмети праці, сама праця і природні ресурси, залучені до економічного обороту, являють собою ті виробничі ресурси, які в процесі виробництва об'єднуються в єдине ціле, перетворюючись на діючі елементи, фактори виробництва і економічного зростання.

Органічний зв'язок засобів праці і робочої сили - матеріальних і особистого факторів виробництва - характерний для кожного етапу економічного розвитку. Лише б не були суспільні форми виробництва, робітниками і засоби виробництва завжди залишаються його факторами. Проте характер і спосіб встановлення відповідності між особистими і матеріальними факторами виробництва визначається в кожній суспільно-економічній організації особливостями її, дією специфічних економічних законів.

У реальному процесі економічного зростання доповнюваність і взаємозамінюваність спостерігаються одночасно. Це означає, що характеристики, що розрізняються, мають не абсолютний, а відносний характер. Принцип доповнюваності не за-

перечує взаємозамінюваність. Так, в певних конкурентних умовах можливе різне подання цілей економічного зростання, співіснування технологій, що значно відрізняються між собою стізнвдженнями між виробничими ресурсами. Проте процес взаємозамінюваності між цілями економічного зростання або виробничими ресурсами не абсолютний. Відносна зростання одних цілей або ресурсів по відношенню до інших цілей або ресурсів має межу, за якою безперервний процес економічного зростання стає неможливим. Отже, існує верхня і нижня межа взаємозамінюваності цілей економічного зростання і виробничих ресурсів.

Межі взаємозамінюваності цілей економічного зростання визначаються відповідністю різним наборів виробленої продукції та потреб в ній. Так, нижня межа взаємозамінюваності цілей економічного зростання характеризується таким набором виробленої продукції, який не забезпечує мінімальне задоволення суспільних потреб хоча б з одного елемента цього набору. Верхня межа взаємозамінюваності цілей економічного зростання характеризується таким набором виробленої продукції, який зумовлює перевищення суспільної потреби хоча б з одного елемента цього набору.

Межі взаємозамінюваності виробничих ресурсів визначаються реально існуючими технологічними об'єктами. Нижня межа характеризується таким набором виробничих ресурсів, який відповідає найпростішим технологіям, які існують на цей час, а верхня межа - набором виробничих ресурсів, властивим найпрогресивнішим технологіям.

Користь з взаємодоповнюваність існує взаємозамінюваність окремих елементів виробничого потенціалу, зокрема між живою і минулою працею, між окремими елементами праці тощо. Про основні напрями заміщення одних елементів виробничого потенціалу іншими уже йшлося раніше. Визначалось також, що цей процес може відбуватися з різною інтенсивністю залежно від того, у яких співвідношеннях знаходяться економія замінюваного елемента і додаткові витрати того елемента виробничого потенціалу, який заміщується, тобто від еластичності процесу заміщення.

Одним слід враховувати, що у кожній певний момент часу існують межі ефективною комбінації взаємозамінюваних елементів виробничого потенціалу.

Такою межею є об'єктивна норма, щоб економія замінюваної суспільної праці з урахуванням тривалості всього циклу відтворення перевищувала додаткові замінювані витрати /за той самий період/. Подушення цієї межі означає також зниження еластичності замінюваності, що призводить до загального зменшення економії суспільної праці. Загальною, існуючою індексом, економічним критерієм може призвести до стійкого подушення цих меж /наприклад, у випадку механізації праці виконани з певної безпеки $II/$, але самі межі, що визначаються законом економії праці, залишаються $II, 100/$.

Слід також звернути тут увагу на особливу роль науково-технічного прогресу, оскільки він не тільки має розширювати можливості ефективною взаємозамінюваності елементів виробничого потенціалу, але і сам орієнтуватися на ці можливості.

Технічна заміненість заміна одного виду сировини іншим або автоматизація якогось конкретного виду праці не означає економічної необхідності такого заміщення. Для цього слід також додержуватися вимог закону економії праці. У зв'язку з цим введення технічно заміненних рішень у рамках об'єктивно зумовлених економічних вимог є невід'ємною функцією науково-технічного прогресу.

Звільнення вантажів виробничого потенціалу може виявлятися у двох напрямках: поповнювати один одного, заміщувати один одного.

Припустимо, збільшилася маса основних фондів і одночасно зріс рівень автоматизації їх. Отже, скоротилася така ж елемент виробничого потенціалу, як робоча сила.

Виробничий потенціал динамічний за самою своєю природою, він постійно розвивається. Це відображується передусім у кількісному зростанні ресурсів матеріального виробництва.

Але не менше значення має поліпшення кількісних характеристик ресурсів - підвищення кваліфікації робочих кадрів, удосконалення засобів і предметів праці.

Кількісне зростання визначається такими кількісними факторами розвитку виробництва, як обсяг і зміст виробничих ресурсів підприємства, оптимальна відповідність їх і структура.

Виробничі ресурси є потенційними джерелами випуску продукції. У виробничому процесі вони послужать і з цього моменту стають факторами виробництва, безпосередніми джерелами зростання його. Отже, фактор виробництва - це виробничий ресурс, залучений у виробничий процес і поєднаний з іншими ресурсами для виготовлення продукції. Так, у виробничому про-

цесі трудові ресурси стають фактором виробництва - робочою силою, під якою розуміють сукупність фізичних і духовних сил людини, які є у його розпорядженні й втрачаються у виробничому процесі.

Результат виробничого процесу - вироблена продукція. Зв'язок між випущеною продукцією і факторами суспільного виробництва відображається показниками економічної ефективності. З урахуванням матеріально-речового аспекту економічна ефективність виробництва - це обсяг продукції на одиницю витрат виробничих ресурсів.

Для здійснення виробничого процесу необхідний набір факторів виробництва. При аналізі економічної ефективності можуть бути застосовані однофакторний і багатфакторний підходи. При однофакторному підході випуск продукції порівнюють з витратами кожного виробничого ресурса; при багатфакторному - зі зв'язаною певним чином сукупністю виробничих ресурсів.

Зростання органічної будови виробництва визначає пропорції між масою засобів виробництва і кількістю життєвих засобів, що є матеріально-технічною і економічною основою зміни властивостей виробничого потенціалу, а це активно впливає на динаміку основних пропорцій у народногосподарському комплексі.

Зміни органічної будови виробництва впливають на структуру відповідності витрат на засоби виробництва і на робочу силу, є основою для міграції робочої сили між галузями виробництва.

Розрізняють загальногосподарські пропорції, міжгалузеві, внутрішньогалузеві регіональні пропорції, розподільчі відносини. В принципі наочності пропорції присутні в усіх частинах аналізу. Як самостійний аналіз об'єкта виділяють ті пропорції, що мають найзагальніший характер і високу значимість для проблеми, що вивчається.

Нова якість економічного зростання пов'язана з розвитком науково-технічного прогресу. Масштаби і ефективність заповнення нових засобів, спрямованих на ініціативному оновленні виробничого потенціалу, виступають як головне матеріальне джерело прискорення науково-технічного прогресу і зрівняння сусперечності між зростанням суспільних потреб і доступним рівнем розвитку продуктивних сил, що веде до поновлення затриманості темпів економічного зростання від обсягів виробничого нагромадження.

За умови економічно ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу темпи зростання продуктивності праці випереджають збільшення витрат на технічне переоснащення її. В результаті цього суттєві витрати праці на опанування продукції скорочуються, що в свою чергу є головною умовою стабілізації і деякого зниження норми виробничого нагромадження.

Диспропорційність призводить до значних матеріальних втрат, ускладнює процес суспільного відтворення і його інтенсифікації. Зрівняння проблеми збалансованості в сучасних умовах є передумовою зростання ефективності виробництва, підвищення темпів економічного зростання.

Пропорції, що характеризують різні сторони процесу відтворення, багато. Для того щоб визначити провідні з них, ті, які в кінцевому підсумку визначають збалансований економічний розвиток, необхідний глибокий теоретичний аналіз переліком збалансованості, відтворювальних зв'язків інтенсивного типу.

Причини виникнення диспропорцій різноманітні: місцеві умови, що впливають на розміщення виробництва; характер формування і використання трудових ресурсів на певній території; різні темпи приросту населення, неоднакова мобільність його /мається на увазі готовність змінити професію, переїхати до іншого регіону тощо/. В результаті різні території не однаково мірою забезпечені трудовими ресурсами.

Збалансованість виробничих потужностей і трудових ресурсів на народногосподарському рівні досягається передусім за рахунок цілеспрямованої політики капітальних вкладень і поліпшення розміщення виробництва. Можливості втягнення засобів на певний певний момент часу обмежені. Вони можуть бути направлені як на реконструкції і технічне переоснащення існуючих підприємств, так і на будівництво нових.

Характеризуючи створений виробничий потенціал, ми все говоримо про те, що без зростання обсягів добування і виробництва сировини немає чи можливого динамічного розвитку народного господарства. Одним головним сьогодні є підвищення ефективності використання наявних ресурсів.

Однією з найважливіших властивостей виробничого потенціалу є формування його з урахуванням фактора часу. Її влас-

тивість виявляється як при використанні потенціалу основних виробничих фондів, так і трудового потенціалу.

Нід фактором часу розуміють забезпечення високим темпів удосконалення виробничих сил на основі досягнень науково-технічного прогресу, адекватну реалізацію резервів, що є у народному господарстві. Самі самі вони характеризують співвідношення об'єктивних можливостей розвитку суспільного виробництва і ступінь практичної реалізації їх, а також швидкість якісних перетворень в економіці. Можна сказати, що інтенсифікація є концентрований вираз якості господарювання і широкоту його плумення. Свідомі висновком, що рівень і темпи зростання ефективності виробництва, а також частка якісних факторів у забезпеченні економічного зростання не забезпечують повну оцінку процесу інтенсифікації економіки. Додатково слід порівняти ефективність потенціалу і фактично досягнуту, швидкість їхнього зближення, темпи реалізації.

Залежно від фактора часу склалися різні співвідношення при використанні виробничого потенціалу і складових його. Так, певна потреба в кількості робочої сили згідно зі зростанням обсягів засобів і предметів праці формує технічну бупову виробництва. Зростання технічної бупови виробництва показує, що з розвитком технічного прогресу відносно менша кількість працівників застосовує більшу масу засобів виробництва.

Технічна бупова виробництва характеризує рівень розвитку продуктивних сил, а також соціально-економічну сторону суспільного прогресу. Привольчи в дух зростання кількість засобів праці, яка праця стає більш продуктивною, підвищується кваліфікація її, вона все більше стає індустріальною.

Технічна будова виробництва - це співвідношення маси застосовуваних засобів виробництва і числа працівників, необхідних для використання цих засобів. Технічна будова виробництва відображає зміни в технічному прогресі та показує нерозривний зв'язок робочої сили з засобами виробництва, тобто технічна будова виробництва передбачає певні пропорції між матеріальними і особистими факторами виробництва.

Виробничі ресурси є потенційним джерелом випуску продукції. Разом з тим обсяг і склад ресурсів, необхідних для розвитку виробництва, залежать від цілей виробництва. Отже, з урахуванням часу і мети виробництва, ресурси, що використовуються для вирішення проблеми, мають певні межі використання. Через те що виробничі ресурси формують виробничий потенціал, слід виділити одну з головних властивостей потенціалу - обмеженість залежно від засобів і пріоритетності цілей, набравши з їхньої різноманітності ті, що забезпечують рух виробництва до ринкових відносин, нового якісного етапу їх з найменшими витратами.

Суттєво лімітуючим фактором розширення виробництва можуть бути як ресурси, що формують трудовий потенціал, потенціал основних фондів і матеріальних ресурсів.

Наприклад, якщо лімітуючим ресурсом є відносно обмеженість матеріальних ресурсів, то це виявиться в низьких темпах приросту робочої сили, нерівномірності розміщення її, що часто призводить до виникнення диспропорцій між об'єктивною потребою у робочій силі, що визначається кількістю і якістю наявних виробничих фондів, і наявністю в цьому регіоні джерел

лами робочої сили. Про це свідчить, зокрема, досить низький коефіцієнт змінності у народному господарстві.

Процес розвитку виробництва визначається як економічними, так і соціальними процесами. Ресурси, необхідні для вирішення цих процесів, повинні мати певну якість, певні обсяги. Отже, вони вирішальною мірою визначають темпи розвитку і наповнення виробничо-економічного потенціалу виробництва. У зв'язку з цим процеси розвитку і функціонування виробництва практично визначають його майбутній стан, економічний і науково-технічний потенціал. Забезпечуючи безперервність, пропорційність, ритмічність і ефективність свого функціонування, підприємство створює базу для свого поступального розвитку, враховуючи обмеженість використання ресурсів.

Але ресурси степеневаного розвитку /трудові, природні, основні фонди, капітальні вкладення тощо/ завжди досить коротко обмежені, часто навіть відтворювані, а інколи й взагалі невідтворювані, то можливості підвищення їхньої віддачі по суті справи безмежні. Це пов'язано з тим, що розвиток цих ресурсів ґрунтується на безперервному удосконаленні народничих сил, широкму використанні найновіших шляхів підвищення ефективності господарювання, які постійно створюються у ході науково-технічного прогресу. При цьому кардинально змінюється механізм економічного зростання, відбувається своєрідне "періоріачення" розвитку економіки від ресурсних обмежень. З перетворення виробництва на процес технологічного застосування досягнень науки визначальної ролі у його прогресі набуває використання по суті безмежних можливостей зростання продук-

тивності праці, підвищенні ефективності використання сировини, матеріалів, енергії, всіх інших господарських ресурсів.

Значна порешитрата ресурсів зумовлюється збором у народному господарстві великих обсягів робіт, що вимагають витрат дотної праці, пильним рівнем спеціалізації у ряді виробництв, недостатньою кількістю звільненої продукції, незадовільною організацією ремонтної справи. В результаті виникає парадоксальна ситуація - зі зростанням масштабів виробництва не лише не переборється, а й у ряді випадків загострюється дефіцитність багатьох найважливіших ресурсів: чим більше їх виробляється, тим більше не вистачає. Економіка ніби працює "сама на себе" - зростаючі обсяги ресурсів "перемаловують" у проміжному продукті, не зумовлюючи адекватного збільшення кінцевого продукту.

Р о з п і л 2. СИСТЕМА І МЕХАНІЗМ ВІДТВОРЕННЯ ВІРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ РІВНОЇ

2.1. Структурні виробничого потенціалу і роль їх в процесі відтворення

Зростаюче використання досягнень науки і техніки, коли помітніша роль належить виробничому потенціалу, зумовляє необхідність вивчення структури виробничого потенціалу і значення його у процесі відтворення.

Необхідність процесу відтворення виробничого потенціалу визначається його змістом, який вклучає підтримку і безперервне оновлення системи потенціалу; потребу створення відповідних умов кількісного і якісного зростання його, що позначається на зростанні виробничих фондів і потужностей, збільшенні трудових ресурсів; удосконаленні його складових елементів.

Сумільний характер відтворення безпосередньо пов'язаний з якістю та ефективністю засобів і предметів праці, а також самої праці, то, на нашу думку, можна виділити чотири типи відтворення виробничого потенціалу залежно від повноти використання тих чи інших факторів /системних або інтенсивних/.

На початковому етапі механічного виробництва, коли масштаби використаної ручної праці значні і у вартості продукції основну частку становить затрата живої праці, приріст виробництва досягається пропорційним залученням до нього виробничих ресурсів - це системна форма відтворення.

Інтенсивний тип відтворення характеризується в основному використанням якісних елементів виробництва, значною часткою механізованої праці. Зростання виробництва забезпечується не лише залученням додаткових виробничих ресурсів, а й за рахунок економії їх при ефективнішому використанні засобів праці.

Інтенсивний тип відтворення, навпаки, характеризується переважно якісними процесами в економіці, тобто комплексною механізацією і автоматизацією матеріального виробництва, завдяки чому ручна праця не застосовується; автоматизацією багатьох виробничих процесів, особливо безперервних і швидкопливних для зборів"я людини; широким застосуванням електроніки у народному господарстві; широкомасштабною економією сировини і паливних ресурсів, що сприяє зростанню обсягів виробництва за умови стабільності використання робочої сили, сировини і палива. Нарешті, що найважливіше – безперервним удосконаленням знарядь праці, застосуванням більш ефективної системи машин.

В період переходу до переважно інтенсивного типу відтворення особливого значення набувають пошуки залежності темпів економічного зростання від обсягу залучених праці і виробничих ресурсів та зниження сукупних затрат живої й уречовленої праці на одиницю продукції, що виробляється.

Характерною ознакою інтенсивного типу відтворення є випередження результатів виробництва над витратами. Тобто основою цього висновку є механізм дії загального

економічного закону зростання виробничої сили суспільної праці.

Як уже зазначалося, структура виробничого потенціалу визначається кількісними співвідношеннями елементів, що її формують. Крім того кожний елемент відіграє певну роль у виконанні його функцій в системі відтворення матеріальних благ і послуг як на макро-, так і мікрорівні.

Отже, розглядаючи питання структура потенціалів слід мати на увазі, що вона являє собою відносно стійкий спосіб організації елементів системи, відносно до якої вона зберігає свої якості з урахуванням змін зовнішніх і внутрішніх умов. Структура потенціалу зберігається доти, поки зберігається система відтворення його в цілому, а зміни чи руйнування структура призводять до суттєвої перебудови або загибелі системи. Тут ми погодимося з думкою, що "структура являє собою застиглий, тобто фіксований часом генезис, тоді як генезис є структурою, що перебуває у процесі становлення. У цьому розумінні вони являють собою протилежності, які виключають одна одну. У процесі наукового дослідження це знаходить своє вираження в тому, що неможливо визначити структуру економічної системи суспільства, не беручи до уваги її генезису, і навпаки, дослідження генезису можливе лише на основі знань її структури" /С. 21; 100, 86/.

При цьому найбільшого ефекту при дослідженні можна досягти при структурно-генетичному підході, який передбачає виділення початкових структурних елементів системи "виробничий потенціал", їхніх взаємозв'язків у статистичній мо-

валі, а потім, аналізуючи розвиток системи, її динамічну модель, визначити джерела руху і спрямованість його. За своєю (функціональною роллю в системі) структурні елементи можуть суттєво відрізнятися один від одного. Однак загальною властивістю до них є відтворення ними сутності системи. Будь-який структурний елемент, у свою чергу, може розглядатися як самостійна система. Оскільки це структурний елемент, його слід розглядати як підсистему в межах одної системи, що відображає сутність її та формує в своїй сукупності певні властивості.

У зв'язку з цим, досліджуючи проблему використання "виробничого потенціалу", важливо чітко визначити його структурні складові. Зокрема, підсистемами першого порядку щодо "виробничого потенціалу" є потенціали: засобів виробництва і трудовий.

Структура потенціалу має прямий вплив на формування відповідних напрямків ресурсів, закладених в його основу. А вплив цей значно мірний характеризує досягнення нарожування створеного потенціалу за рахунок виробничих ресурсів. Значне зростання в динаміці ресурсних показників часто супроводжується спадом кінцевих результатів розвитку економіки.

Витрати на кошту однією виробничим благ і результатами, яких при цьому досягає суспільство, залежать від того, який виробничий потенціал і як його використовувати. Звідси випливає актуальність завдання визначення взаємозв'язків між виробничим потенціалом і кінцевими народногосподарськими результатами. Це завдання має вирішально важливе

наукове і практичне значення, тим більше, що в нині в економічній науці немає ustalених понять ні "виробничого потенціалу", ні "кінцевих народногосподарських результатів".

Розбіжність у динаміці ресурсних і кінцевих результатів викликана невідповідностями в структурі створеного виробничого потенціалу, а також у використанні наявних ресурсів, певними недолугами в організації виробництва.

Для дослідженні теорії потенціалів важливо дослідити їхні структурні елементи та роль у відтворенні процесу потенціалу. Слід мати на увазі, що вони можуть бути як ресурсними, так і результативними. Ресурсні елементи - це ті, що служать підґрунтям виробничого процесу, передумовам виробництва окремих видів продукції, послуг.

Тобто ресурсна складова потенціалу містить обсяг виробничих потужностей, основних фондів, інших матеріальних і трудових ресурсів, масштабів суспільного виробництва.

В результаті використання ресурсних елементів потенціалу постійно створюються результативні елементи, які являють собою реалізацію виробничої функції потенціалу, ресурсної частини його.

В літературі більшість авторів досліджує взаємозв'язки потенціалу і відтворення сукупного суспільного продукту. Дослідження ґрунтуються на пізнанні діалектики потенціалу і продукту.

Цей методологічний прийом має нам можливість окреслювати діалектику потенціалу і продукту та зробити певні висновки.

По-перше, потенціал є одночасно продуктом; продукт одночасно являє собою потенціал. Ресурсами /матеріальними і трудовими/ потенціалу є продукт живої праці /продукти попереднього циклу відтворення/. Разом з тим у продукті закладені потенціальні можливості споживання його /продуктивного чи непродуктивного/.

По-друге, перехід до нового потенціалу /його нарощування/ опосередкований відтворенням продукту; створення нового продукту опосередковане реалізацією потенціалу. Процес виробництва продукту є "знищення" /споживання/ матеріальних і трудових ресурсів виробничого потенціалу. Реалізація потенціалу - це його споживання. Умовно на стадії виробництва "зникається" виробничий потенціал.

Діалектика полягає в тому, що нарощування цього потенціалу можливе лише за умов постійної реалізації його і наступному відновленню на вищому рівні. Продукт виробництва лише тоді перетворюється у складову частину досліджуваного потенціалу, коли набуває форми і місця, які забезпечують можливість використання його як матеріального ресурсу.

По-третє, закладені міркування дають підставу стверджувати: реалізація потенціалу є створення продукту, а створення продукту є створення потенціалу.

Отже, оскільки нарощування економічного потенціалу опосередковане процесом відтворення, то відновлювані ресурси першого кількісно і якісно визначаються у ході останнього. Одна і та сама потенціальна можливість розкри-

вається лише у виробничому процесі і може бути реалізована по-різному. Тому процес відтворення визначає не лише ресурси потенціалу, а й спосіб його реалізації і потребу в ній.

Дослідження цих трьох моментів впливу процесу відтворення на нарощування виробничого потенціалу має змогу зробити такі висновки:

1. До початку циклу відтворення /процес виробництва/ суспільство має певний потенціал, який втілений у матеріальних і трудових ресурсах, здатних у процесі використання їх виробляти певний обсяг продукції та послуг. Результатом використання виробничого потенціалу є сукупний суспільний продукт. Він містить засоби виробництва і предмети споживання, рух яких має самостійне значення для нарощування потенціалу.

2. Реалізація виробничого потенціалу не вичерпується лише фазою виробництва. У процесі прокоплення інших фаз циклу відтворення суспільство повинно використати наявні ресурси для здійснення того.

Фаза обміну засобів виробництва потребує значним затрат суспільної праці, пов'язаних із зберіганням і доставкою продуктів споживання тощо. Їм займається ряд галузей, які опирає на назву виробничої інфраструктури. Залежно від того, наскільки ефективно вони будуть функціонувати, визначають тривалість прокоплення засобами виробництва цієї фази, збереження їх, а значить, ефективність нарощування матеріальних ресурсів економічного потенціалу.

3. Рух предметів споживання забезпечується як реалі-

зації виробничого потенціалу, та і потенціалу невиробничої сфери. Останній забезпечує фазу обміну /частину торгівлі/, споживання /прокат, громадське харчування тощо/.

Затрати суспільної праці на фазі споживання досить значні. При цьому слід враховувати, що частина ІІ витрачається на створення умов, які забезпечують раціональне споживання. Тут ресурсом використовуються не на створення нових споживчих вартостей, а для забезпечення умов раціонального застосування існуючих /експлуатаційні витрати, витрати на капітальний ремонт/, тобто такі, що пов'язані не з новим виробництвом, а з використанням наявного обладнання, будівель, споруд, транспортних засобів, як визначених споживчих вартостей.

Процеси відтворення виробничого потенціалу - конкретних видів продукту, в яких його втілено, - значною мірою визначаються фазами його відтворення.

Отже, перехід від виробничого потенціалу одного рівня до потенціалу іншого опосередкований процесом відтворення, а час цього переходу визначається тривалістю перебування продукту на всіх фазах відтворення. На час цього переходу суттєво впливає якість продукції, від якої залежить прискорення науково-технічного прогресу.

Аналіз взаємозв'язків нарисовування виробничого потенціалу і суспільного відтворення виявляє необхідність у процесі останнього забезпечувати умови для відтворення окремих елементів потенціалу. З літератури вже зазначалося, що можливий варіант, коли високі темпи і всезростаючі

масштаби не лише не збільшують потенціалу, а навпаки, призводять до зменшення його. Це насамперед стосується такого елемента його, як природні ресурси/100, 96/.

Отже, структура виробничого потенціалу /разом з економічним/ лежить в основі визначення масштабів суспільного виробництва, його темпів і можливостей соціальної сфери. Головним критерієм при цьому має бути досягнення оптимального використання потенціальних можливостей суспільства.

Відтворення підхід до аналізу потенціалів має змогу відокремити структурні елементи його за фазами відтворення: потенціал власне виробництва; розподілу; обміну та потенціал споживання. Здійснення усіх чотирьох (без відтворення потребує, щоб потенціал мав можливість відтворюватися. Відновлення виробничого потенціалу делалі більше повинно відбуватися шляхом самовідтворення, а це означає, що він має бути адекватним, різнозначним продукції, що випускається.

Реалізуючи наявний виробничий потенціал, суспільство створює валовий національний продукт. Вироблені засоби виробництва після прокошення сфери розподілу та обміну знову повертаються на виробництво, доповнюючи /відновлюючи та збільшуючи/ використані матеріальні ресурси. Тут важкий елемент, який постає як передумова виробництва, - разом з тим є результатом його, оскільки виробництво відтворює свої власні умови.

Аспект відтворення аналізованого потенціалу має можливість розглядати його як сукупність економічних /вироб-

начик/ресурсів, тобто як їхній запас, а процес виробництва і наступні ланки відтворення – як форму використання продуктивних сил. Значне місце тут відводиться стадії споживання, яка виконує дві функції: по-перше, є завершальною стадією процесу відтворення, по-друге – початком нового циклу виробництва. Цей підхід дає змогу розглядати процес відтворення в ланковій та безперервному процесі відновлення і розширення. Як, а також в органічному поєднанні з науково-технічним прогресом. Подвійний і розвиток Як має змогу визначити екстенсивний та інтенсивний типи розвитку. Це можна простежити, наприклад, на функціонуванні основних виробничих факторів.

Часткова втрата вартості засобів виробництва може відбуватися як наслідок зменшення суспільно необхідних затрат на їхнє виробництво, так і зміни Як іншими, більш доскональшими, тобто в результаті морального зносу. Тоді відбувається розрив між вартістю Як виробництва і відтворення /початковою та відновленою вартістю/. Вартість, перенесена на продукцію, зменшується і виникає втрата частини початкової вартості.

Реальні втрата суспільної праці виникають як наслідок втрати засобами виробництва їхньої споживчої вартості, так і в результаті морального зносу.

Це визначає два бачення відтворення, а саме: по-перше, мають вплив на конкретну працю, наукові знання трансформуються у більш розвинені або принципово нові горючі властивості засобів виробництва, що визначає зростання мате-

ріального багатства; по-друге, зникаючи затрати суттільно необхідної праці на оди́нцтво створюваного корисного ефекту, зникають вартість засобів виробництва.

Зростання продуктивності праці, економія ІІ є результатом створення і використання споживчої вартості засобів виробництва, а не Іхньої вартості, що у цьому процесі по-стає як волючана негативна, оскільки вона є частиною зако-номленої живої праці. Про це писав ще А.Маркс: "Споживча вартість машин, а не Іхня вартість - ось що збільшує про-дуктивність хліборобської праці, як і всякої іншої праці. Крім того, можна було б так само сказати, що продуктив-ність промислової праці зумовлена несамоперед наявністю сировини та ІІ властивостями. Але тут знову - тама спо-живча вартість сировини, а не вартість ІІ, є умовою вироб-ництва для промисловості. Вартість являє собою найімовір-ніше негативний бік" /104, 80-81/.

Отже, в межах досягнутих обсягів шквалом економії праці є збільшення масштабів нагромачення засобів вироб-ництва, а також Іхня структура і технічне переоснащення.

Економія праці, що виникла в результаті використання засобів виробництва, відображає процес заміщення живої праці уречовленою. Різниця заміщення тим вимі, чим заміт-ше відбувається зміна самих засобів виробництва - розви-ток Іхніх корисних властивостей, які роблять можливі сам процес заміщення, полегшують його, а також зниження затрат праці на створення і відтворення цих властивостей. Основа такого заміщення полягає в тому, що можна одними уречов-

леної праці здатна не лише відтворити саму себе, а й давати додатковий ефект - кінцеву економію живої праці. Якщо трансформація живої праці в уречевлену була лише зміною форми еквівалентної кількості живої праці, то зникла б матеріальна основа підвищення продуктивності YI , а значить економії.

Отже, зтілюючись у засобах виробництва, праця набуває здатності використовувати сили й закони природи, які є складовою частиною споживчої вартості засобів виробництва. Внаслідок досягнення збільшення морального ефекту, який опередує в результаті використання засобів праці, порівнянню з трудовими ресурсами, що потрібні для виробництва Yx , можна досягти економії праці.

Економія праці також пояснюється певною довговічністю засобів виробництва /особливо засобів праці/, яка є такою властивістю самої праці. Основаю довговічності є самі природні властивості засобів і предметів праці, з яких вони вироблені, здатність їх зберігати свої фізичні, технологічно-механічні та інші властивості у процесі тривалого використання.

Чим довговічніші засоби праці і споживчі властивості відповідних предметів праці, тим більшою економією живої праці можна досягти за час їхньої експлуатації. Однак цей самий фактор створює удосконалення засобів виробництва, тобто знижує здатність їх замінити живу працю. Тому реальний строк служби засобів праці завжди складається як компроміс між їх потенційною, фізичною довговічністю і тим

доцільним строком експлуатації, який диктується темпом їх удосконалення.

При одному і тому самому темпі науково-технічного прогресу максимальному масштабу виробництва відповідають граничне збільшення строків служби засобів виробництва /пона ефективність використання засобів праці порівняє затрати на утримання їх у належному стані/, уповільнення оновлення їх, а максимуму кінцевої економії праці - створення строків служби засобів виробництва, прискорення їхнього оновлення. У першому випадку маємо еластичність заміщення живої праці уречовленою, проте менш значні втрати останньої внаслідок морального зносу, а в другому зростає еластичність заміни при одночасному збільшенні втрати уречовленої праці.

Якби знаннями праці, технічний рівень їх залишався незмінним, то еластичність заміни живої праці засобами виробництва постійно б зменшувалася, на кожну одиницю замінюваної живої праці припадало б все більше затрат уречовленої праці. Така тенденція була б неминулою тому, що різні конкретні види живої праці залежно від складності їх потребують для свого заміщення /з розрахунку на одиницю/ різним /за однакових умов/ затрат уречовленої праці. При зростанні складності кожного виду праці ця тенденція набуває динамічного характеру.

"Фактори" відтворення по суті являють собою ресурсний або "затратний" аспект процесу відтворення. Вони визначають результат відтворення /валовий національний про-

конт., національній докоп/; співвідношення Y_m у процесі Ко-го, тобто співвідношення матеріальним і трудовим затрат, роль науково-технічного прогресу у складі факторів відтворення, функціонування інших елементів у процесі відтворення детально розглянуто у наступних параграфах.

2.2. Відтворення потенціалу матеріальних елементів виробничого потенціалу

Дод. 2.2 у В. С. § 2.2

В сучасних економічних дослідженнях існує ресурсно-функціональний підхід до проблеми відтворення виробничих фондів.

Відомо, що процес виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ на різних стадіях розвитку суспільства розвивається на основі економічних законів, які є суттєвим стійким зв'язком і взаємозв'язком економічних явищ. Економічна наука трактує єдність об'єктивної необхідності та об'єктивної можливості у відносинах суспільного виробництва як економічний закон А. С. /15/.

Зокрема, закон відшкодування витрачених засобів виробництва є об'єктивною необхідністю перетворення суспільством значної частини сукупного продукту у відповідний фонд. Він відображає відносини між виробниками /господаричною суб'єктами/ щодо відновлення затрачених матеріальних факторів виробництва. Освітлення відновлення витрачених засобів виробництва є необхідною умовою функціонування суспільного відтворення, то економічний закон характерний для кожної економічної системи.

виробництво створює матеріальну основу та об'єктивну можливість відшкодування витрачених засобів виробництва, відображає позитивний зв'язок між ними. На нашу думку, в цьому полягає суть закону відшкодування засобів виробництва.

У суспільстві завжди відбувається відокремлення частини продукту, яка направляється на відшкодування затрат щодо його відтворення, внаслідок чого створюється фонд відшкодування витрачених засобів виробництва, який забезпечує відновлення Y_k , а значить і відтворення.

Одним виявленням закону відшкодування витрачених засобів виробництва на різних етапах розвитку суспільства не однією. Можна погодитися з тим авторами, які вважають, що "повний простір цей закон має на тому рівні розвитку суспільного розподілу праці, коли чітко виділяється галузі першого підрозділу. Це дає можливість визначити обсяг і структуру потреб у засобах виробництва для відшкодування витраченої частини Y_k " /100, 10/.

У процесі відтворення виробничого потенціалу найголовнішим є відновлення діючих або виходячих виробничих потужностей, але на новій технічній основі. Прочому відновлення використання засобів виробництва повинно відбуватися як у природі, так і щодо вартості /в умовах товарно-грошових відносин/. Її загальна вимога закону в умовах ринку по-залежить від конкретних соціально-економічних умов виробництва.

Одночасно комплексний аналіз цієї проблеми має змогу

стверджувати, що в умовах становлення ринкових відносин механізм його дії часто носить обмежений характер. Це зумовлено, по-перше, тим, що відшкодування використаних засобів виробництва пов'язане з такими їх формами, як виробничі фонди, що функціонують у різноманітних формах власності. Однак через недорозвиненість багатьох з них фінансово-продатний акцент роблять не на суто виробниче виробництво, а на торговельно-посередницьку /часто спекулятивну/ діяльність.

По-друге, закон відшкодування використаних засобів виробництва тут діє не безумовно, а як тенденція у вираї несприятливих соціально-економічних умовах. З цього переконує досвід переходу всіх країн до ринкової економіки незалежно від їхнього вихідного "пункту". На валь, не стала виключенням також Україна. Причому більшість нинішніх проблем функціонування і відтворення її виробничого потенціалу були "генетично" закладені ще комуністично-адміністративною системою.

Відомо, що характеристикою якості діяльн основних фондів відображає показник їхнього зносу, а динаміку процесів відтворення - коефіцієнт вибування /табл. 2/.

Як показує аналіз статистичних даних¹ у ретроспективному періоді, що розглядається, ступінь зносу основних фон-

---

¹ Народне господарство Української РСР у 1990 році. - К.; Техніка, 1991.

пів у середньому по промисловості становить майже половину /50 %/, а в окремих галузях промисловості набув катастрофічних розмірів. Так, у металургійному комплексі - близько 61 %, в хімічній і нафтохімічній промисловості - 50 %.

Таблиця 2

Знос і оновлення основних виробничих фондів
у промисловості України, %

Показники	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Знос	37,4	41,3	45,1	46,9	47,4	48,8	49,9
Коефіцієнт оновлення	7,8	6,8	7,0	7,1	6,2	6,1	5,5
Коефіцієнт вилучення	1,5	1,6	2,4	2,2	2,3	1,6	1,7

Незважаючи на високий рівень зносу U_k , коефіцієнт оновлення має тенденцію до зменшення. Негативні тенденції значно зросли у 1991-1993 рр. Інвестиції в оновлення U_k практично не здійснюються, фондозабезпеченість "консервується" застарілою технікою, продуктивність праці і фондопродукція знижуються.

З 1991 р. криза охопила практично всі галузі народногосподарства, наростає падіння ефективності використання виробничого потенціалу, зменшується обсяги виробництва валового сукупного продукту, національного доходу.

Все це потребує /на сучасному етапі становлення ринкових відносин/ насамперед нової інвестиційної політики, спрямованої на стабілізацію соціально-економічної ситуації

в Україні, здійснення прогресивних структурних перетворень у народному господарстві, посилення соціальної спрямованості розвитку виробничого потенціалу.

Тепер докорізно повинні змінитися методи державного впливу на реалізацію соціально-економічних перетворень, які відбуваються.

В умовах становлення ринку на основі різноманітних форм власності активний вплив на процеси розвитку виробничого потенціалу мають економічні методи, де основними інструментами є оподаткування, кредитування, субсидування тощо. На відміну від директивного планування і централізованого фінансування розвитку народного господарства, в ринкових умовах важливо використовувати широкі планизационні механізми створення фінансових ресурсів та методів стимулювання колективів підприємств, окремих господарських суб'єктів для підвищення технічних умов виробництва. Перспективним напрямком інтенсифікації залучення інвестиційних ресурсів на розвиток матеріальних складових виробничого потенціалу повинні стати реальне акціонування, корпоративізація підприємств підприємств, тобто перетворення їх в акціонерні товариства відкритого типу, які вільно пропашть акції в суші, то не перевисує контрольного пакета усім зацікавленими громадянами і фізичними особами як у республіці, так і за її межами, у тому числі іноземним фірмам і приватним особам. Але поширення акцій лише серед своїх працівників, а така корпоративна тенденція існує, практично нічого не дає, особливо немає податкового притоку капіталу.

З поняття загальних закономірностей відтворення низькі темпи застарілих основних фондів /насамперед машин і обладнання/ призводять до таких негативних наслідків:

- 1/ збільшення втрат від морального зносу другого року;
- 2/ продовження строків служби основних фондів у суспільному відтворенні, що уповільняє середній строк Україного обороту та реалізація досягнень науково-технічного прогресу;
- 3/ зниження темпів зростання суспільної продуктивності праці та всіх його результативних кількісних і якісних показників;
- 4/ намірного збільшення затрат на всі види ремонту та по відправленні на проведення ремонтних робіт значної частини кваліфікованих робітників та ін.

Одночасно інтенсифікація відтворення основних фондів означає прискорення заміни застарілих основних фондів і модернізації діючих /іноді навіть при уповільненні темпів зростання Україного фізичного об'єкту/, і, що особливо важливо - прискорення науково-технічного прогресу, впровадження у виробництво прогресивної техніки і технології.

В основі змісту поняття "нова техніка" має бути покладена її технологічна новизна, яку можна охарактеризувати такими показниками: закладенням в ній принципово виконавчих функцій; системою управління нею; системою її обслуговування /налагоджування, переналагоджування, установлення тощо/.

З позиції технологічної новизни важливо відзначити насамперед гідну принципово нової техніки, вона характеризується тим, що, втілюючи наукові винаходи, ґрунтується на

раніше невідомих технологічних принципах усіх чотирьох складових елементів - машин і здатна забезпечити більш високий рівень ефективності виробництва, ніж інші види функціонуючої техніки.

У наступній групі можна виділити техніку, яка реалізує такі самі можливості, що й техніка попередньої групи. Прогресивність техніки цієї групи виражається в тому, що її ефективність від моделі до моделі зростає, тому вона більш поширена у виробництві, охоплюючи все нові галузі, сфери. Цей "блок" техніки проф. М.Віленський називає прогресивною технікою.

До однієї групи представляє техніка, в основу якої покладено технологічний принцип, який висвітлює свої прогресивні технічні та економічні можливості.

Тиражування моделей і модифікації знарядь праці /техніки/, які на ньому ґрунтуються, не дає можливості підвищувати продуктивність праці та ефективність суспільного виробництва. Хоча завдяки масовості виготовлення така техніка стає дешевою і на деякий час економічнішою.

Техніку, що належить до цієї групи, можна назвати традиційною, її слід витіснити з виробництва.

Звичайно, в реальній господарській практиці всі виділені групи техніки поєднуються. Але, як відомо, ІТІ - це створення і безперервне поширення принципово нової прогресивної техніки і технології, тобто суть його в тому, що принципово нова техніка переходить в групу прогресивної, а

остання - в гурті традиційної. Це теоретичне послання і повинно стати основою ядра нашої технічної політики.

Важливим показником інтенсивного відтворення основних фондів, а значить підвищення ефективності суспільного відтворення є збільшення виплаті основних фондів. Але динаміку виплаті основних фондів слід ставити в залежність насамперед від загального відтворення їх. Механізм ринкової /справедливої/ конкуренції є у процесі відтворення основних виробничих фондів у цілому варіальним фактором для досягнення нашої виплаті.

Поняття інтенсифікації відтворення основних фондів влучає не лише впровадження нових більш ефективних і продуктивних порівняно з використанням їх складових, а також підвищення технічного рівня діючих машин, обладнання за рахунок модернізації, різний використання всіх основних фондів, які застосовуються, як за часом, так і за потужністю, всебічне скорочення строків розробки, серійного освоєння нової техніки та тривалості капітального будівництва.

Як уже зазначалося, при цьому постає важлива питання інвестицій, рішення якого потребує: по-перше, здійснити загальну оцінку /інвентаризація/ діючих основних фондів /як виробничих, так і невиробничих/, щоб визначити, наскільки вони відповідають сучасним вимогам за своїм технічним рівнем, ефективністю та умовами праці, намітити перспективну державну програму оновлення їх; по-друге, важливе значення має переорієнтація політики капітальних вкладень на комплексну, ґлобальну технічну реконструкцію взаємопов'язаних галузей.

Необхідність переходу до інтенсивного типу відтворення пов'язана не лише з поступовим вичерпанням екстенсивних факторів економічного зростання в Україні, а й з тим, що створений науково-технічний і виробничий потенціал суспільства потребує іншого характеру функціонування його, з орієнтацією виходу на зовнішній ринок.

Відтворення основних виробничих фондів на новій технологічній основі - вирішальний фактор економічного зростання. Системний підхід при вирішенні питань підвищення ефективності виробничого апарату, який розвивається, потребує виявлення його раціональних пропорцій, методів реалізації, що забезпечують безперервну модернізацію виробництва. Прочому тут важливе органічне поєднання та облік рішення поставлених завдань не лише з позиції тактики сьогодення, а й стратегічної перспективи, у тому числі виходу на зовнішній ринок. Про це зокрема переконливо свідчить досвід деяких країн Південної Азії /Індія, Тайвань, Сингапур та ін./.

Тепер перевага ефективних тенденцій порят з загальним класом в економіці позначається також на характері зовнішньоторговельних зв'язків країни, склалась недостатньо прогресивна структура експорту й імпорту. В експорті це досить очікувано переважає частка продукції добувних галузей промисловості, незначна частка машинобудування, які за багатьма видами продукції не витримують конкуренції на світовому ринку.

Особливого значення в умовах переходу до ринкової економіки набуває інвестиційна політика, яка формує потенціал основних фондів, забезпечує матеріалізацію цілей науково-технічної та структурної політики.

Можна виділити такі об'єктивно необхідні зрушення в інвестиційній сфері для наших реальних економічних умов.

По-перше, створення економічних і юридично-правових умов для підвищення рівня інвестиційної активності всіх суб'єктів господарювання; по-друге, все більшу частину коштів слід направляти на технічне переоснащення та реконструкцію підприємств; по-третє, інвестиційну політику треба значаїтливіше вихорююувати з метою ресурсозбереження, збільшення випуску вільової продукції з одиної вихідної сировини, для чого випереджаччати темпами розвивати обробні галузі порівняно з побудівлами; по-четверте, головним напрямком владлення коштів має бути безумовний пріоритет якісним показникам над кількісними.

Переваги мають одержувати ті виробництва і технології, які забезпечують цей пріоритет. Стосовно основних фондів інтенсифікація матеріалізується у збільшенні виходу продукції з можливої одиної ґк. Практично це означає, що максимальні обсяги приростів випуску продукції повинні забезпечуватися за рахунок кращого використання і підвищеного технічного рівня діючих основних фондів при оптимальних обсягах накопичення ґк.

Суть інтенсифікації, як відомо, полягає в тому, що результати виробництва і, зокрема, зростання його повинні на-

перехата збільшення всіх обсягів ресурсів, які споживаються. Тому рівень і масштаби інтенсифікації суспільного виробництва значною мірою визначаються рівнем інтенсифікації основних виробничих фондів як одного з найважливіших виробничих ресурсів.

До сьогодення ще не розроблені вільні методи визначення рівня інтенсифікації відтворення основних фондів у комплексі, що утрудняє обґрунтоване управління цим складним процесом.

Одним з основних категорій в теорії відтворення основних фондів є поняття циклу їхнього відтворення. В економічній літературі багато уваги приділяється розгляду економічного змісту основних фондів, показникам ефективності використання їх, проблемам зносу і амортизації, ефективності капітальних вкладень і новій техніці. Однією з проблем відтворення основних фондів, їхнього оновлення та впливу цього фактора на формування пропорцій розширеного відтворення в економічній літературі на даний час не знайдено. Зокрема, немає однозначної оцінки щодо стадій відтворення основних фондів. Деякими авторами розглядається дві стадії відтворення основних фондів. Вони будуть свої висновки у процесі розгляду циклу відтворення основних фондів на зв'язанні з його стадією амортизації у зв'язку з тим, що цей процес здійснюється паралельно з процесом продуктивного використання їх. Крім цього передбачається, що тривалість актів введення /заміни/ засобів праці порівняє нуль, тому процес відтворення основних фондів здійснюється безперервно і

введення їх не порушить цього процесу. Тоді цикл відтворення основних фондів можна представити лише у вигляді трьох стадій: введення /заміна/ та продуктивне використання /знос/.

На нашу думку, ця схема ледь спрощена. Вона відображає принципові закономірності циклу відтворення основних фондів, але є надто загальною і не містить в собі ряду реальних явищ, які мають місце у процесі відтворення. В ній також не відображений механізм взаємодії окремих елементів системи відтворення основних фондів між собою, а також з іншими системами суспільного виробництва, не враховує цілого ряду економічних явищ, які мають місце у процесі відтворення основних фондів на окремому підприємстві, тем більше в національному господарстві в цілому. При такому підході все це не дає можливості намітити конкретні шляхи підвищення рівня інтенсифікації відтворення основних фондів і підвищення на цій основі ефективності їх використання.

Аксомати з того, що стадія продуктивного використання основних фондів та амортизація їх співпадають за часом, стадію амортизації з циклу відтворення можна вивести.

Чем, який потрібний для створення нових основних фондів на заміну зниклих, призводить до порушення виробничого процесу, оскільки проста заміна окремих машин, агрегатів і установок потребує /особливо при необхідності їхньої монтажу/ певного часу і порушує хід виробничого процесу.

Аксомати з цього, ми вважаємо більш правомірним виділення традиційних /класичних/ трьох стадій відтворення основних фондів і відповідно трьох їхніх форм: грошової, продуктивної та товарної. Вони постійно перебувають у всіх

функціональних формах і перетворюються з грошової у продуктивну, з продуктивної - у товарну, з товарної - знову у грошову /цикл повторюється/.

При дослідженні кругообороту основних фондів підсилюється слід зробити акцент на продуктивній формі, в якій виявляється особливий характер подання особистих і речових факторів виробництва та забезпечується матеріальна можливість безперервного підйому економіки.

У процесі кругообігу відбувається амортизація основних фондів, тобто переміщення перенесеної на продукт вартості у резервний фонд. Спочатку ця вартість уречешується в незавершеному виробництві, потім у готовому продукті і після реалізації уособлюється і накопчується в амортизаційному фонді.

Перекід амортизаційного фонду у виробництво /втілення в нових засобах праці/ - завершальна стадія кругообігу основних фондів. На цьому завершується також кругообіг вартості: споживча вартість основних фондів витрачена на стадії їхнього кругообігу, відтворюється.

Нині в економічній літературі зустрічається досить суперечливі точки зору щодо понять "реконструкція", "розширення", "нове будівництво", "модернізація", "ремонт" тощо. Завдання чіткого розмежування цих понять стало особливо актуальним у зв'язку з необхідністю ямісно нових вимог, характерних для відтворення основних фондів в умовах ННІ і форм техніко-економічної реалізації досягнень останнього у процесі становлення ринкових відносин.

Технічне пероснащення виробництва включає заходи щодо заміни застарілого обладнання новим, переустаткування його, а також щодо відтворення старих і виробництва нових основних фондів. Результатом технічного пероснащення є не просто кількісне зростання виробничих потужностей, а перебудова на якісно новій технічній основі, в результаті чого підвищується рівень механізації й автоматизації, удосконалюються технологічні процеси, поліпшується умова праці, зростає економічна та соціальна ефективність виробництва.

Нове будівництво, розширення, капітальний ремонт, реконструкція й модернізація - це відповідні форми технічного пероснащення.

Отже, на основі вище зазначеного можна дати визначення видів технічного пероснащення.

Нове будівництво - форма технічного пероснащення галузей народного господарства, яка характеризується будівництвом нових підприємств на освоєнних чи віільних майданчиках.

Розширення - форма технічного пероснащення діючого підприємства, що характеризується будівництвом нових потужностей на його території або на майданчиках, які відводяться додатково.

Реконструкція як форма технічного пероснащення функціонуючого підприємства характеризується частковим або повним переобладнанням активної та пасивної частин його основних фондів.

Модернізація - пероснащення машин і об'єктів діючого підприємства, що виражається заміною морально і фізично за-

старіших засобів праці, перебудовою будівель і споруд.

Капітальний ремонт - форма періодичного технічного переоснащення пічних основних фондів, яка характеризується відновленням їхніх корисних експлуатаційних властивостей.

Аналіз тривалості циклу відтворення основних фондів /особливо обладнання/ в галузях народного господарства має можливість визначити їхній техніко-економічний рівень, темп технічного розвитку та необхідність подальшого розвитку відповідної галузі машинобудування з метою прискорення заміни зношеного і застарілого обладнання.

Тривалість циклу відтворення обладнання залежить насамперед від ступеня задоволення потреби в ньому народного господарства. Разом з тим тривалість цього циклу залежить також від обсягу капіталовкладень на розвиток певної галузі, технологічної структури та ступеня інтенсифікації виробництва.

Розглядаючи процес відтворення основних фондів слід враховувати фактор часу. Не має змогу уточнити фактичну щорічну наявність стадій відтворення окремих машини прохідної служби Y_k .

У масштабах народного господарства відтворення основних фондів за різні роки функціонування Y_k проходять ті самі стадії, що й відтворення Y_k у межах окремого підприємства за винятком процесу створення і виробництва основних фондів такого самого призначення, але на більш високому технічному рівні.

Розглядаючи всі стадії відтворення основних фондів,

зобража обладнання, коротко зупиняюся на кожній стадії.

На першій стадії відтворення обладнання здійснюються два процеси: втрата засобами праці у процесі продуктивного використання їх своєї споживчої вартості та передача виробу частини їхньої вартості. Знос обладнання і як наслідок — втрата споживчої вартості, залежить від тривалості використання обладнання у процесі його роботи. Діляність цієї стадії залежить від нарокування величини фізичного зносу, а також від рівня морального зносу /створення нових більш продуктивних машин іного призначення з меншими експлуатаційними затратами/.

Другою стадією в процесі відтворення є амортизація обладнання. Амортизаційні відрахування з'являються в результаті перетворення товарних фондів у грошові, які виступають формою відшкодування витраченої вартості основних фондів. Амортизація здійснюється за встановленими нормами і гідностями їх. Оскільки відшкодування основних фондів, у тому числі обладнання, може бути частковим і повним, то й норми амортизації за рік встановлюються окремо на капітальний ремонт /часткове відшкодування/ і на реновацію /повне відшкодування/.

Завершальною фазою процесу відтворення основних виробничих фондів є відшкодування. На цій стадії вартість з амортизаційного фонду переходить у виробництво, втілюючись у нових елементах основних фондів. При повному відшкодуванні ця вартість втілюється у нові засоби праці /заміна/, а при частковому /капітальний ремонт/ — в елементи діючих засобів праці.

Четверта стадія циклу відтворення обладнання включає пошукові та прикладні дослідження, розробки і проектування, створення та серійне виробництво обладнання. Для адміністративно-комерційної економіки характерні значні втрати часу на створення і впровадження нового обладнання, тобто мала місце стадія "дослідження - виробництво". Ринок за своєю логікою являє собою певний "катализатор" прискорення всіх процесів, але це має бути цивілізований, розвинений ринок, а не сурогат спекуляції в модній.

Безумовно, тривалість служби засобів праці та циклу відтворення їх є важливими характеристиками інтенсифікації процесу відтворення основних фондів. Ці показники визначають темпи науково-технічного прогресу, строки заміни старих машин і обладнання новими, обсяги виробництва галузей-виробників елементів основних фондів та ін. Строки служби основних фондів виступають вимірником фізичного і морального зносу засобів праці, тому найбільш загально відображають рівень технічного прогресу діячих фондів. Але строки служби і тривалість циклу відтворення зовсім не відображають рівня застосування основних фондів. Саме у процесі продуктивного використання реалізуються потенціальні можливості їх і повнота реалізації здебільшого визначає рівень інтенсифікації всього процесу їхнього відтворення. Тому строки служби і тривалість циклу відтворення основних фондів є показниками важливими, але обмежені показниками цього процесу і не можуть характеризувати рівень інтенсифікації його в цілому.

Інколи рекомендують визначати рівень інтенсифікації відтворення основних фондів коефіцієнтом інтенсивності оновлення I_x , який визначається відношенням вибування основних фондів до їхнього введення.

При цьому інтенсивним фактором пропонується вважати тільки ту частину нововведених основних фондів, яку направляють на відшкодування тых, що вибули, відношення вибування основних фондів до загального введення також не відображає рівня їхнього використання. Крім того, інтенсивна складова може мати місце як при заміні основних фондів, що вибули, так і при накопиченні I_x . Величина I_I буде визначатися рівнем перевищення продуктивності нововведених основних фондів порівняно з тими, що вибувають чи використовуються. Тому інтенсивна складова у нововведених основних фондах, які направлені на накопичення I_x , може бути вищою, ніж у тых, що направляються на заміну. Якщо основні фонди, які вводяться, за продуктивністю дорівнюють тым, що вибувають, то інтенсифікація процесу відтворення I_x не відбувається.

Якщо нововведені основні фонди мають вищу продуктивність, яка не реалізується у процесі продуктивного використання, то фактично має місце екстенсивне відтворення I_x . Динаміка коефіцієнта оновлення основних фондів, який визначається відношенням обсягу введених фондів до наявності I_x на кінець періоду, не може бути показником рівня інтенсифікації відтворення.

Чисельні спроби використати поразник фондовіддачі для кількісної оцінки рівня інтенсифікації процесу відтворення

ни основних фондів не увінчалась успіхом. Динаміку зміни цього показника можна використати лише для якісної характеристики здійснення цього процесу.

Стабільна фондовіддача показує, що процес відтворення основних фондів здійснюється лише екстенсивним шляхом, причому продуктивність основних фондів, які зводяться, дорівнює продуктивності діючих. Зниження фондовіддачі означає, що процес відтворення основних фондів відбувається також лише екстенсивним шляхом, але фактична продуктивність новозведених основних фондів нижча від діючих і загальна продуктивність їх знижується, тобто збільшується екстенсивна складова у відтворенні основних фондів. Зростання фондовіддачі вказує на наявність інтенсивної складової у процесі відтворення основних фондів, причому величина її тем більша, чим значніша різниця в продуктивності новозведених і діючих основних фондів, і чим ширші масштаби їхнього використання.

Отже, якщо при розширенні виробництва заводів діють як інтенсивний, так і екстенсивний фактори, то при розширеному відтворенні основних фондів формування співвідношення цих факторів має свої особливості, а їхнє інтенсивне відтворення в цілому, як і процес безпосередньо використання, характеризується цілою системою кількісних і якісних показників.

Звичайно, ці характеристики було неможливо без аналізу другої матеріальної складової виробничого потенціалу — людських ресурсів.

В умовах економічної та політичної незалежності України, формування ринкових відносин суттєво зростає значення

цього структурного елемента II виробничого потенціалу. Обмеженість сировинної бази, зокрема нафти й природного газу, зменшення видобування якісного вугілля, залізної і марганцевої руди та інших мінеральних продуктів призвело /поряд з іншими факторами/ до загострення всієї соціально-економічної ситуації в країні, різкого зниження життєвого рівня переважної більшості населення. Одним з пріоритетних напрямів нашої економіки щодо забезпечення національної незалежності є розвиток і раціональне використання потенціалу матеріальних ресурсів.

В економічній літературі природні ресурси широко розглядаються як один з елементів матеріальних факторів суспільного виробництва. До категорії природних ресурсів, на нашу думку, належать всі ті елементи природи, які з соціально-економічного погляду беруть участь в процесі відтворення у формі оборотних фондів, тобто переносять свою вартість на готову продукцію протягом одного кругообігу.

Але питання про те, чи всі природні ресурси, які придатні для використання, вважати у виробничий потенціал /чи лише облічені й залучені в економічний оборот/, серед економістів залишається дискусійним. Образне трактування думки Ж.Кеттіті: "Праця - батько багатства, земля - його мати" - стосується також виробничого потенціалу. Ми вважаємо, що в цьому і повинна бути відповідь на питання.

Природні ресурси можна розглядати як елемент національного багатства, що здатні задовольнити певні потреби людини, а, виходячи з функціонального призначення виробничо-

го потенціалу, - як елемент обліченої і застосовуваної в господарській діяльності, тобто залученій в економічний оборот. Суть у тому, що природні ресурси - це елемент продуктивних сил і вони залучені у процес відтворення, продукту якого в умовах товарних відносин має грошову оцінку, що порівнюється з такою самою оцінкою того, що було використано для створення цього продукту /товару/, у тому числі природні ресурси. В цих умовах вони стають елементами виробничого потенціалу суспільства у формі оборотних фондів.

Як відомо, залучені природні ресурси статистично оцінюються, виключно з природних благ, а якщо вони "випливають" як продукти праці. Ми вважаємо, що до них належать усі види затрат праці, а саме: добування /залучення в господарський оборот/, підтримання і поліпшення якостей природних ресурсів. У цьому полягає суть затратної концепції грошової оцінки природних ресурсів.

Рентна концепція їхньої оцінки полягає в кількісному вираженні порівняльної ефективності використання у процесі виробництва і ґрунтується на теорії ренти. Суттєвий вклад у розробку цієї концепції внесли Л.Данторович, В.Ісачиник, М.Федоренко, Т.Уагатуров та ін. Згідно з цією концепцією предметом оцінки природних благ є суспільна споживча вартість їх. Критерієм оцінки є величина очікуваного національногосподарського ефекту від експлуатації різних за якістю ресурсів, тобто величина очікуваного диференціального /рентного/ доходу. Об'єктивними умовами його утворення є обмеженість природних ресурсів та істотна неоднорідність їх.

Нижчим очевидно, що при оцінці потенціалу природних ресурсів методологічно і методично важливо виходити з обох об'єктивно обумовлених оціночних концепцій: затратної та рентної. Лише тоді буде вірно визначена їхня роль у всьому процесі суспільного відтворення. Вартосна оцінка цих природних ресурсів при такому підході дасть можливість обчислювати показники матеріальної складової /сукупності матеріальних і природних благ/ виробничого потенціалу. Введення в практику статистичного обліку такого показника створить більші можливості для аналізу співвідношення, що складається між ними в загальному обсязі затрат на відтворення, як і аналізу інших пропорцій процесу відтворення, а також для прогнозу зміни цих пропорцій у перспективі у міру впровадження досягнень НТІ.

2.3. Основні риси відтворення трудового потенціалу і особливості його

Логіка нашого дослідження передбачає необхідність аналізу питань відтворення трудового потенціалу. Трудовим ресурсом належить провідна роль у накопиченому виробничому потенціалі суспільства. До їх складу входять особи, зайняті в галузях матеріальної сфери, в тому числі індивідуальною трудовою, кооперативною і підприємницькою діяльністю, а також ті, що тимчасово не працюють, але мають реальну можливість брати участь у процесі відтворення. До останніх належать особи, що перебувають у працевдатному віці, а також ті, що навчаються з відривом від виробництва, зайняті у домашньому господарстві і доглядом за дітьми, військовослужбовці строкової служби тощо.

Отже, до наявних трудових ресурсів крім чисельності зайнятих включають також ті трудові ресурси, які не беруть участі у цьому періоді /році/ у відтворенні матеріальних благ і послуг, що потенційно мають таку можливість.

Тут важливо зазначити, що потенціал ресурсів володіє необхідними ознаками /матеріальність, накопичуваність, відтворюваність, сприяння безперервності відтворювального процесу тощо/, які дають можливість обгрунтовано включати його до складу виробничого потенціалу. Він є суттєвою матеріальною силою забезпечення функціонування відтворення матеріальних благ і послуг, розвитку особистості.

У літературі питання щодо соціально-економічної природи категорії "трудоий потенціал", їхньої сутності, змісту, структури, форм вияву залишаються предметом наукової дискусії.

Так, на думку Р.А.Калосової, трудоий потенціал - одна з форм вияву людського фактора у розвитку суспільного виробництва, поняття, що відображає більш широкий і сучасний погляд на роль людини у виробництві. Трудоий потенціал вона вважає однією з складових економічного потенціалу суспільства, що частково входить і до складу виробничого потенціалу його /80, 89/.

Більш широко трактує поняття "трудоий потенціал" Т.І.Селавська, розглядаючи його як "сукупний суб"єкт суспільного життя, що має складну структуру і є активною рушійною силою розвитку продуктивних сил і виробничих відносин" / 65/.

На наш погляд, слід все ж погодитися з першим автором, оскільки вона вважає, що "поряди такого багатого змісту, категорія "людський фактор" не може і не повинна сприйматися як

всєохопляча, всевичерпа і тому така, що виключає необхідність інших соціально-економічних категорій і понять, які відображають роль людської особи в суспільному прогресі, розвитку економіки" /80, 39/.

Виділення трудового потенціалу /трудова ресурсів/ при розробці проблем теорії його розвитку, по-перше, ставить завдання дослідження його як окремої категорії; по-друге, визначає необхідність комплексного аналізу його функціонування. Це дає можливість вирішувати як економічні, так і соціальні проблеми розвитку суспільства.

Необхідність поліпшення якості трудових ресурсів зумовлюється не тільки потребами інтенсифікації та підвищення ефективності матеріального виробництва, а й потребами розвитку самої людини. Безумовно у нашому викладі зроблено акцент на першу частину дослідження.

Основою розвитку, руху трудового потенціалу є процес відтворення його. Він є невід'ємною складовою частиною процесу суспільного відтворення в цілому. При цьому відтворення трудового потенціалу - це відтворення окремих елементів його структури, а також тих суспільних зв'язків, які об'єднують їх. Методологічною основою дослідження відтворення трудового потенціалу, розробки заходів, що забезпечують раціональне, ефективне функціонування його, є загальна теорія відтворення робочої сили.

Підвищення ефективності виробництва тісно пов'язано з відтворенням робочої сили. Робоча сила - це сукупність фізичних і духовних здатностей людини до праці. Отже, закономірно-

сті відтворення її мають особливе призначення і специфічні завдання, пов'язані з необхідністю забезпечення відповідності між особистими і матеріально-речовими факторами виробництва.

Будь-яке цивілізоване суспільство турбується про відтворення такої робочої сили, таких здібностей людини, які відповідають тенденціям науково-технічного прогресу, завданням інтенсифікації суспільного виробництва.

Виявлення основних закономірностей процесу відтворення робочої сили передбачає підтримання і безперервне відновлення здатності до праці, кількісне та якісне зростання робочої сили, розподіл її за сферами прикладання суспільної праці, а також використання робочої сили в процесі праці.

Першою базою процесу відтворення є формування робочої сили. Він містить ряд елементів, притаманних цьому процесові в будь-якій суспільно-економічній форманії.

При аналізі відтворення робочої сили як економічної форми вияву трудового потенціалу виділяють чотири бази: формування /виробництва/, розподіл, обін і використання /споживання/. Класне базю формування /виробництва/ містить три елементи: перший - виробництво індивідуальної робочої сили, тобто відновлення і розвиток здатності до праці уже функціонуючої робочої сили; другий - виробництво нової робочої сили, завдяки якому відбувається заміщення природного відтоку і забезпечується приріст сукупності робочої сили суспільства; третій - виробництво кваліфікованої робочої сили, постійне набуття і розвиток працівниками знань, навичок, умінь.

Ці елементи забезпечують відтворення робочої сили як у кількісному, так і у якісному відношенні. Як наслідок цього зростає сукупна суспільна здатність до праці, трудовий потенціал суспільства.

Провеси функціонування робочої сили пов'язані зі змінами в ній /постаріння, втрата праездатності тощо/, тобто ці зміни характеризуються параметрами відтворення населення, які впливають на формування робочої сили і далі на процес відтворення її в цілому, оскільки визначають зміни в чисельності населення, статевій і віковій структурі його, територіальному розміщенні. Причому в фазі відтворення робочої сили акцент в сукупності завдань переноситься на якісне удосконалення робочої сили. Ця особливість на сучасному етапі перетворюється на специфічну закономірність відтворення робочої сили. При цьому має створюватися перспективна професійно-кваліфікаційна структура робочої сили з високим ступенем професійної та соціальної мобільності.

Друга база відтворення – розподіл. Це об'єктивний закон, притаманний усім суспільно-економічним формам. Необхідною передумовою зменшення потреб матеріального виробництва у робочій силі є науково-технічний прогрес. А це зумовлює все більш глибокі й часті зміни в галузевій і професійній структурі робочих місць. У ринковій економіці ці зрушення інтенсифікуються.

У економічно розвиненому суспільстві в оптимальних розмірах переміна праці супроводиться цілеспрямованою підготовкою робочої сили і розподілом її за новими видами праці

та виробництва за допомогою спеціальних організаційних форм. Це є найважливішою умовою ефективного використання матеріально-речових і особистого факторів виробництва.

Нові моменти відбуваються у фазі розподілу робочої сили у зв'язку з інтенсифікацією виробництва. Динамізм галузевих і територіальних проторій виробництва, високий рівень зайнятості переважного населення в суспільному господарстві та обмеженість резервів живої праці, необхідність переборення суттєвих соціально-економічних відмінностей у характері та умовах праці передбачає підвищення рухомості кадрів, що знаходить своє вираження у зростанні інтенсивності міжгалузевого, міжпрофесійного і кваліфікаційного "руху" працівників. У результаті змінюється структура сукупної робочої сили суспільства, активізуються процеси вивільнення робочої сили та перерозподілу її.

Якщо розглядати цикли відтворення, то їм притаманна і база обміну робочої сили. Функція обміну в процесі відтворення її в умовах ринкових відносин визначається абсолютно чітко: обмін служить поєднанню робочої сили і засобів виробництва. При цьому учасниками обміну виступають, з одного боку, власник засобів виробництва, а з іншого - власник робочої сили. На цій базі відтворення використання грошової форми вираження заміщення витрат робочої сили являє собою внутрішнє, суттєве явище, що визначає структуру процесу відтворення робочої сили.

На нашу думку, обмін діяльністю доцільно розглядати як зміст бази використання робочої сили при вивченні її з точки

зору професійно-кваліфікаційного поділу праці, територіальної організації використання робочої сили, з певної відповідності матеріально-речових і особистого фактора виробництва.

Заключною фазою відтворення робочої сили є споживання її. Використання робочої сили тісно пов'язано з формуванням і розподілом її — підвищення її якості спряє кращому використанню робочої сили. Отже, використання робочої сили може бути критерієм ефективності формування та розподілу робочої сили. Використання робочої сили справляє досить активний зворотний вплив на формування і розподіл робочої сили, диктує їм свої вимоги, створюючи тим самим нові стимули для удосконалення їх.

Як й інші фази процесу відтворення робочої сили, використання її визначається законами суспільно-економічної форми її. Ринкова система господарювання забезпечує можливість раціонального використання робочої сили у масштабі як суспільства, так і окремих підприємств, але не гарантує умов повної зайнятості праездатного населення.

У зв'язку з необхідністю інтенсифікації суспільного виробництва в Україні проблема удосконалення механізму споживання робочої сили набуває особливої гостроти, оскільки використання робочої сили було багате в чому недосконале навіть з певної попередніх вимог.

Слід також зазначити, що процес відтворення робочої сили не тотожний відтворенню трудових ресурсів, трудового потенціалу. Якщо відтворення робочої сили є органічним елементом процесу відтворення суспільного продукта і містить в собі відтворення носія робочої сили, то відтворення трудових ро-

сурсів включає відтворення людини не тільки як носія робочої сили, а й як носія цілого спектра об'єктивних соціальних потреб, що не мають безпосереднього відношення до його виробничої діяльності.

Відтворення трудового потенціалу виявляється як відтворення сукупного працівника, соціально-економічних і матеріально-речових умов реалізації його здібностей до праці, як відтворення системи взаємозв'язків між ними з приводу реалізації трудового потенціалу. На цій основі формується діалектичний характер взаємозв'язку цих відтворювальних процесів. Відтворення робочої сили, диктуючи основоположні цілі та завдання відтворення трудових ресурсів /трудоного потенціалу/, виявляється залежним від них як від умов, що забезпечує задоволення комплексу матеріальних, духовних потреб життєдіяльності людини і навку реалізації трудового потенціалу її.

Разом з тим багатосторонній розвиток і раціональне застосування творчих здібностей робочої сили — не мета, а лише важлива умова, засіб прискорення соціально-економічного прогресу.

Взаємозв'язок процесу виробництва і зайнятості населення в умовах капіталізму досліджувався багатьма економістами. Зокрема сформульовано всезагальний закон капіталістичного нагромадження, згідно з яким всезростаюча маса засобів виробництва може, внаслідок прогресу продуктивності суспільної праці, вправлятися в рух все з меншою і меншою витратою людської сили. Цей постулат підтверджує і нинішня світова економічна практика. Згідно з дією цього закону утворюється резервна

армія праці, яка перетворюється на обов'язковий атрибут ринкової економіки, її циклічного характеру, а відповідно і фактором зниження ціни праці. Стихійний поділ суспільної праці зумовлює також структурне безробіття, що забезпечує вивільнення праці та перерозподіл її між сферами і галузями виробництва. Постійне або тимчасове виставування працівників з процесу праці перетворюється на природний елемент ринкового /капіталістичного/ процесу відтворення.

Проте тут важливо врахувати й інший аспект проблеми використання трудового потенціалу. Ринок одночасно передбачає і підвищення соціально-економічної діяльності інвалідів. Він /в ідеалі/ створює умови, коли процес взаємодії економічних інтересів /як форми вияву потреб/ і здібностей працівника утворює внутрішнє джерело його активності, що персоналізує головні рушійні сили розвитку економіки на основі законів товарного виробництва.

Поряд з теоретичним аналізом відтворення робочої сили як економічної форми вияву трудового потенціалу /і відповідно елементів виробничого потенціалу/ правомірно зупинитися і на характеристиці загальних його кількісних і якісних показників.

При цьому ми виходимо з тих методологічних і методичних поглядів, що показники розвитку трудового потенціалу мають відбивати не тільки кількісні, але й якісні характеристики як у процесі утворення його, так і ефективного використання. Зокрема, вони мають охоплювати рівень освітньої та професійної підготовки, кваліфікації кадрів; ступінь розвитку їхньої

трудової та соціальної активності, в тому числі участь в управлінні виробництвом і справами колективу /фірми/, а також задоволеність професією і роботою на цьому підприємстві; плинність і стабільність кадрів; охорону здоров'я тощо.

Аналізуючи існуючі підходи в нашій економічній літературі до трактування їх, можна виділити такі показники:

1. Чисельність осіб, що мають вищу, середню загальну і середню спеціальну освіту, частка їх серед зайнятих у народному господарстві. Цей показник розраховують для міського і сільського населення, окремих регіонів, для зайнятих розумовою і фізичною працею, чоловіків і жінок, суспільних груп, вікових категорій тощо.

2. Частка працівників кваліфікованої праці у загальній чисельності зайнятого населення. До них належать дипломовані спеціалісти, що працюють за фахом, робітники, колгоспники, фермери, що отримали професійну підготовку з відривом від виробництва. Для характеристики кваліфікаційного складу працівників масових професій використовують дані про їхні середній розряд і динаміку.

3. Чисельність і склад тих, що навчаються в системі вищої, середньої спеціальної, професійно-технічної освіти, випуск їх за професіями і галузями народного господарства.

4. Чисельність працівників, які підвищили свою кваліфікацію і пройшли перепідготовку, освоїли нові та інші професії.

Підеспрямована підготовка і підвищення кваліфікації робітників масових професій і спеціалістів згідно з потребами

народного господарства створюють лише передумови для підвищення продуктивності праці. Для того щоб ці передумови були реалізовані, підготовлені кадри важливо використовувати з урахуванням отриманої ними професії та кваліфікації, створювати організаційно-технічні умови для швидкої адаптації та професійного зростання насамперед молодих працівників і спеціалістів.

Систематичне підвищення кваліфікації кадрів об'єктивно зумовлене тенденціями розвитку науки і техніки і елементами виробничого потенціалу, що складаються під впливом цього процесу.

5. Показники задоволеності професією і процесом трудової діяльності на цьому підприємстві /в цілому та її окремими елементами - організацією, змістом, умовами і оплатою праці, відносинами в колективі та з адміністрацією/, а також плинності кадрів.

В умовах ринку об'єктивно більш динамічною є плинність робочої сили, часта змінованість професій тощо. І на відміну від командної економіки сьогодні плинність кадрів уже не може розглядатися лише як негативне явище. В розвинених ринкових умовах вона за своєю економічною природою є формою перерозподілу робочої сили.

6. Показники охорони здоров'я - захворюваність, кількість днів тимчасової непрацездатності, травматизм тощо.

Завдання охорони здоров'я населення країни не можна вважати суто вузько соціальним. Від стану здоров'я безпосередньо залежить трудова активність людини, продуктивність її праці.

Усі вони в теоретичному аспекті широко досліджуються в літературі і складності обчислення їх виникають практично лише в методичному і статистичному плані. Сьогодні через відсутність багатьох достовірних кількісних характеристик для аналізу ряду завдань перелічених раніше показників аналіз їх ускладнюється. Разом з тим можна стверджувати, що практично за всіма параметрами /особливо якісними/ в умовах початкового етапу становлення ринку, підготовка і ефективність функціонування трудового потенціалу в Україні погіршилися.

І все ж виходячи з логіки нашого дослідження і нинішніх соціально-економічних реалій, слід підкреслити, що важливим показником ефективного, раціонального використання трудового і всього виробничого потенціалу є кількісна і якісна збалансованість робочих місць і робочої сили. Створення робочих місць відповідної кількості та якості – первинний акт /економічного і організаційного характеру/ в сфері управління трудовими ресурсами, зокрема зайнятого населення. І в умовах ринку є однією з першочергових соціально-економічних проблем.

В умовах ринку така відповідність має забезпечуватися не за рахунок спонтанного, механічного збільшення кількості робочих місць /як це було в командній економіці/, а виходячи з функціонального поділу праці працівників у взаємозв'язку з засобами праці, з метою досягнення максимального прибутку.

Через відсутність достовірної статистики неможливо точно назвати кількість "зайвих" робочих місць у народному господарстві України, але те, що їх більше ніж достатньо – це факт незалперечний. Не вирішила цієї проблема і компанія в середині

80-х років з раціоналізації та атестації робочих місць. Безсумнівно, ринок з часом збалансує їх, але через коналічені долі, соціальні очікування багатьох наших співвітчизників. Це жорсткий, але об'єктивний регулятор.

Отже, по суті, проблема раціонального формування і ефективного функціонування виробничого потенціалу є комплексною, а вирішення її вимагає системного, всебічного зваженого підходу. Сьогодні важко однозначно стверджувати, на що необхідно більшою мірою спиратися при вирішенні складних соціально-економічних проблем /на процес науки і техніки, загальний освітній і професійно-кваліфікаційний рівень населення чи ринкові відносини/ і яким важедам ринкової економіки /правотні власності, свободі підприємництва, конкуренції/ слід віддати перевагу. На наш погляд, усі вони мають використовуватись одночасно, в органічному взаємозв'язку. Але, безумовно, цей процес повинен ґрунтуватися на тому, що країна має, і такою основою є виробничий потенціал країни.

В И С Н О В К И

Рациональне формування і рациональне використання створеного виробничого потенціалу в країні /в тому числі окремих господарюючих суб'єктів/ на базі різноманітних форм власності – найперша умова виходу економіки з соціально-економічної кризи. У перспективі – це важлива передумова розвитку приватизованих ринкових відносин.

Узагальнюючи результати дослідження, слід передусім зазначити, на яких принципах ґрунтувався теоретичний аналіз виробничого потенціалу.

Вихідною передумовою дослідження соціально-економічної природи поняття "виробничий потенціал" є аналіз його місця і ролі в структурі продуктивних сил суспільства. На основі цього визначається сутність виробничого потенціалу як ступінь розвитку матеріальних і особистого факторів виробництва /з урахуванням реальних резервів/ і відповідності їх суспільній формі праці /відноснам цієї економічної системи/.

З міру того, як виробничий потенціал все активніше включається до суспільного процесу втворення, зміст цього поняття розширюється і збагачується, але сутнісні ознаки його залишаються незмінними.

Конструктивно-критично розглядаючи існуючі в економічній літературі розробки щодо соціально-економічного змісту поняття "виробничий потенціал", контекстуально обґрунтовується положення про те, що до складу його перш за матеріальними елементами, що відносяться саме традиційно /основні та оборотні фонди/, слід включати також залучені у господарський

оборот природні ресурси, освітній, професійно-кваліфікаційний потенціал трудових ресурсів, а також реальні невикористані ресурси усіх перелічених компонентів цього потенціалу.

Така трактовка, на нашу думку, найповніше відповідає сучасним уявленням про зміст цієї категорії, більш співзвучна умовам і тенденціям науково-технічного прогресу, коли виключно важливе значення надається рівневі загальноосвітньої та професійної підготовки працівників, їхній активізації у виробничому процесі.

Сама в зазначеній органічній єдності цих компонентів виробничий потенціал і постає як економічне поняття. Такий підхід дає можливість більш логічно ввести його у систему соціально-економічних категорій і понять "народногосподарський", "економічний", "науково-технічний", "трудоий" потенціал, забезпечуючи при цьому необхідні зв'язки і субординацію при дослідженні їх у процесі відтворення. Наведено додаткові теоретико-логічні аргументи для розкриття місця і ролі виробничого потенціалу як передумови і як результату ряду послідовних циклів процесу відтворення, у тому числі відтворення самих елементів цього потенціалу.

На основі використання принципів загальнофілософської теорії розвитку явищ і процесів у суспільстві практично вперше у науковій літературі наведена комплексна характеристика властивостей виробничого потенціалу, що, на нашу думку, дає змогу більш чітко сформулювати загальні та специфічні ознаки /риски/ його як економічної категорії /з погляду виробничих відносин/, так і синтетичного показника рівня розвитку суспільства /країни/.

Обґрунтовано тезу, що виробничий потенціал існує об'єктивно не тільки як вихідна основа /момент/ процесу відтворення валового національного продукта, але і як соціально-економічна база функціонування системи суспільних відносин. Причому відтворювальна функція реалізується в умовах становлення ринку, через ще неусталені соціально-класові протерії розширення виробничого потенціалу згідно з системою економічних законів, що формується, і основними цілями різних класів, груп, котрі виникають в ринковій системі, яка перебуває нині в процесі становлення. Сьогодні у цьому полягає одна з головних причин зниження ефективності та незадовільного використання наявного виробничого потенціалу.

Важлива роль в ефективному використанні матеріальних об'єктів /елементів/ виробничого потенціалу належить реальному вилученню їх до ринкових форм господарювання, тобто реадерства, акціонування, корпоратизація, оренда, приватизація їх.

У ході аналізу взаємозв'язки нарощення виробничого потенціалу і суспільного відтворення обґрунтовується необхідність забезпечення оптимальних умов для відтворення окремих елементів потенціалу.

Особливу увагу в аналізі приділено якості характеристик матеріальних складових виробничого потенціалу, зокрема основних фондів: зношенню, коефіцієнтам оновлення і видобування, їхнім тенденціям на сучасному етапі в економічних реаліях України, тобто в умовах становлення ринку. У зв'язку з ним розглядається поняття "нова техніка", розкря-

взяються основні його риси. З позицій технологічної новизни групується функціонує у відтворчальному процесі засоби праці, що у свою чергу може слугувати теоретичною підмогою при виробленні /коригуванні/ технічної політики в країні сьогодні та на перспективу.

Викладено і обгрунтовано логічну субординацію і взаємозв'язок таких процесів, як реконструкція, розширене, нове будівництво, модернізація, ремонт. Вони розглядаються як відповідні форми технічного переоснащення, кожна з яких має свій зміст і відповідні форми здійснення. Це дає змогу більш обгрунтовано і цілеспрямовано вирішувати сьогодні комплекс проблем в економіці України, що мають перворядне значення.

Значну увагу приділено аналізу такої матеріальної складової виробничого потенціалу, як природні ресурси. Розглянуто методологічні аспекти їхньої класифікації за принципом включення до виробничого потенціалу. Згідно з цим природні ресурси розрізняють, по-перше, за можливістю залучення у матеріальне виробництво і, по-друге, за формою участі їх у виробничому процесі.

У першому випадку їх поділяють на умовно потенційні /неприродні для використання на цьому проміжку часу/ і природні для використання /які є у розпорядженні/, тобто мова йде про визнання їх як споживної вартості. При цьому слід зауважити, що природні ресурси самі по собі, не опосередковані працею, не можуть бути потенціальним ресурсом в економічному розумінні. Ресурси, які є у розпорядженні, тобто прийнятні до використання, поділяють на залучені і незалучені в

господарський оборот, тобто на економічні /або функціонує-чі/ і потенційні /резервні/.

Функціонуючі природні ресурси в процесі виробництва набувають грошової форми оборотних фондів як предмета праці.

Обсяг потенціалу ресурсів може розширюватися і за рахунок умовно потенційних /тобто поки що непрадатних/ зі зростанням можливостей науково-технічного прогресу.

Такий підхід до класифікації природних ресурсів дає можливість більш чітко і реально визначити обсяг виробничого потенціалу. Це не суперечить існуючій статистичній оцінці залучених природних ресурсів на як основі витратної, так і рентної концепції, зміст яких розглядається в роботі, а лише уточнює її. Поряд з цим розкрито і основні напрями ефективного використання елементів виробничого потенціалу.

Провідна роль у накопиченні та функціонуванні виробничого потенціалу належить трудовим ресурсам /трудоваму потенціалу/, які одночасно є і органічною складовою /елементом/ його. При цьому зміст категорії "трудова потенціал" охоплює і трудові ресурси, які не беруть участі в цьому періоді у відтворенні матеріальних благ і послуг, але потенційно володіють такою можливістю. Обґрунтовується це за допомогою таких їхніх ознак, як матеріальність, накопичуваність, відновлюваність, сур'яння безперервності процесу відтворення.

З точки зору функціонального призначення трудовий потенціал - це рівень розвитку духовних і фізичних здібностей праездатного населення /як залученого, так і незалученого до відтворувального процесу/, а також відповідність їх /здат-

ностей/ матеріальним елементам і суспільній формі праці. У цьому аспекті трудовий потенціал розглядається, з однієї сторони, як економічна категорія, а з іншої – як узагальнюючий показник особистого фактора виробництва. Це дає можливість характеризувати його системою різноманітних часткових показників, які зі зміною реальних економічних умов /науково-технічний прогрес, ринкові відносини/ набувають все нових і нових характерних ознак.

Економічною формою вияву трудового потенціалу є робоча сила. У дисертації значну увагу приділено характеристиці усіх чотирьох фаз вітворення робочої сили в умовах ринкової економіки і робоча сила розглядається як товар.

Поряд з виділенням основних кількісних і якісних традиційних показників для предметного аналізу трудового потенціалу зазначається також, що важливим показником ефективного і раціонального використання його є кількісна і якісна збалансованість робочих місць і робочої сили. Зроблено висновки, що створення робочих місць відповідної кількості та якості – первинний, вихідний акт економіко-організаційного характеру не лише в сфері управління трудовими ресурсами, зайнятостю населення, а й оптимізації, раціонального використання всього виробничого потенціалу. Причому сьогодні – це також важливий фактор стабілізації соціально-політичної ситуації в Україні.

В умовах ринку об'єктивно зростають динамізм плинності робочої сили, зміни не тільки робочого місця, а й професії тощо. На відміну від командної економіки в умовах ринку

плинність кадрів не може розглядатися як суто негативне явище, оскільки за своєю економічною природою — це форма перерозподілу робочої сили.

Важливими факторами зростання трудового потенціалу є загальноосвітня, спеціальна, професійна підготовка і перепідготовка як працівників масових професій, так і спеціалістів. При цьому розкриваються проблеми, які об'єктивно гальмують подальше нарощування трудового потенціалу. У ході аналізу проблем раціонального функціонування його, обгрунтовано, що ринок, в принципі, об'єктивно на відміну від командної системи передбачає підвищення соціально-економічної активності індивідів. Він /в ідеалі/ створює передумови і умови, коли процес діалектичної взаємодії економічних, соціальних інтересів /як форми взаєву відповідних потреб/, здібностей, можливостей працівників утворює внутрішнє джерело їхньої активності, що персоніфікує головні рушійні сили на основі законів товарного виробництва на основі законів ринкового господарства. За умови масовості таких устремлінь це на матеріальну силу соціально-економічного прогресу.

Отже, резюмуючи сказане, можна стверджувати, що існує подвійний зв'язок між виробничим потенціалом і системою ринкових відносин. Відтворення його за своєю соціально-економічною природою створює матеріальну основу багатоскладної економіки, яка регулюється переважно ринком. Разом з тим, механізм ринку прискорює і підвищує ефективність усіх форм виробничого нагромадження, створює базу для нових ринкових

відносно і, отже, найбільш достовірних оцінок багатств довготривалих матеріальних благ /об'єктів/, природних і трудових ресурсів, а відповідно, і всього виробничого потенціалу України.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абалкин Л.Л. Динамика социалистической экономики. - М.: Мысль, 1981. - С.116-118.
2. Андеев В.А., Котлов В.А. Производственный потенциал предприятия. - М.: С-во "Экспресс", 1986. - 64 с.
3. Авербух Р.С. Системный анализ проблем экономического развития региона. - Казань: ИТИИИИ, 1990. - 170 с.
4. Агаев В.М. Границы системности политического исследования. - М.: Экономика, 1985. - 184 с.
5. Айзатуллин Р.М., Курчаков Р.С. Актуальные вопросы социально-экономического развития регионов. - Изд-во Казанского ун-та, 1988. - 80 с.
6. Активизация человеческого фактора и эффективность труда / Богдан В.И., Гивовар А.В., Камота В.И. и др. - К.: Наук.думка, 1986. - 181 с.
7. Актуальные проблемы политической экономики: Учеб. пособие для ун-тов марксизма-ленинизма / под ред. В.В.Кумикова. - М.: Политиздат, 1989. - 147 с.
8. Ашеров А.М. Производительные силы: проблемы развития и размещения. - М.: Экономика, 1981. - 88 с.
9. Альтернатива: Выбор пути / перестройка управления и горизонты рынка / Руководители авт.кол. В.И.Лобков, А.А.Сергеев. - М.: Мысль, 1990. - 161 с.
10. Анализ взаимосвязей процесса воспроизводства. - Новосибирск: Наука, 1981. - 144 с.
11. Агашкин А.И. Наука - техника - экономика. - 2-е изд. - М.: Экономика, 1981. - 100 с.

12. Англичан А.М. Прогнозирование роста социалистической экономики. - М.: Экономика, 1978.
13. Арош А. Экономические противоречия при социализме. Сущность, проявление, разрешение / Пер. с болг. - М.: Политиздат, 1984. - 223 с.
14. Аузан А.А. Социалистическое самоуправление в экономике: политический аспект. - М.: Экономика, 1987. - 151 с.
- ✓15. Аханов С.А. Эффективность общественного производства: Три уровня анализа: народнохозяйственный, региональный, хозяйственный. - М.: Мысль, 1987. - 165 с.
16. Баранов А.А. Интенсивное социалистическое производство. - М.: Мысль, 1978. - 349 с.
- ✓17. Баранов А.А. Интенсификация: экономический и социальный аспект. - М.: Экономика, 1983. - 156 с.
- ✓18. Барашников В.А. и др. Творческая активность трудящихся и закономерности ее развития. - К.: Льва шк., Головное изд-во, 1989. - 159 с.
19. Башинин Г.А. Экономическое измерение: политико-экономические проблемы общей теории. - К.: Львовь, 1981. - 88 с.
- ✓20. Белов В.Г. Управление и общественные отношения. - М.: Мысль, 1985. - 173 с.
21. Белужа Н.Т. Основы научных исследований в экономике. - К.: Льва шк.: Головное изд-во, 1985. - 213 с.
- ✓22. Бедлев А.А. Механизм хозяйствования: сущность и формы проявления. - К.: Льва шк., 1980. - 147 с.
23. Гезовой С. Производственный потенциал развитого социалистического общества // Экон.науки. - 1988. - 3 I.

24. Бим А.С. Реформа хозяйственного управления: задачи, опыт, проблемы. - М.: Наука, 1989. - 190 с.
25. Бойко А.И. Общественная собственность на средства производства: генезис, структура, развитие. - Киев-Донецк: Выда ин.: Головное изд-во, 1985. - 160 с.
26. Богиня Л.И. "Эффективность общественного труда в условиях развитого социализма /проблемы теории и практики/. - К.: Наук.думка, 1989. - 318 с.
27. Большая советская энциклопедия. - М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1978. - Т.29. - 608 с.
28. Будаев В.О., Палова М.И. Экономические проблемы технического прогресса. - М.: Мысль, 1974. - 296 с.
29. Булаков И.Т. Процесс социалистического производства. - Киев-Одесса: Выда ин.: Головное изд-во, 1978. - 170 с.
30. Бусигин А.Е. Интенсификация и общественные производства в экономической системе социализма: закономерности развития и диалектика взаимодействия. - Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1988. - 190 с.
31. Варга Е.С. Экономические кризисы. - М.: Наука, 1974. - 400 с.
32. Варшавский А.Е., Минцберг Л.Э., Салтиков В.Г. Научный потенциал страны. - М.: Знание, 1984. - 64 с.
33. Вечканов В.С., Вечканов Г.С. Ускорение и эффективность производства. - Л.: Изд-во Ленинг. ун-та, 1989. - 308 с.
34. Воздействие государственно-монополистического капитализма на процессы воспроизводства в современных условиях /

- Под ред. М.И.Суворовой, Л.А.Чермасовой. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1981. - 216 с.
35. Вознесенский А.А. Избранные экономические сочинения /1903-1941 гг./ / Отв. ред. В.В.Куликов. - М.: Наука, 1985. - 293 с.
36. Волчков Н.А. Результаты общественного производства: Политико-экономическое исследование. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. - 144 с.
37. Волытук К.К., Лементьев Н.И., Лукович М.А. Математический и статистический анализ функции потребления / Отв. ред. В.И.Бусигин. - Новосибирск: Наука, Сибирское отд., 1981. - 159 с.
38. Волытук К.К., Лавровский А.И. Производственный аппарат страны: использование и реконструкция // Экономика и организация пром.пр-ва. - 1986. - 9 3. - С.17-39.
39. Ворона В.М. и др. Концепция хозяйствования /политико-экономический аспект/ / Под общ.ред. А.И.Махимова. - К.: Вища шк., 1989. - 263 с.
40. Врублевский В.К. Развитой социализм: труд и НТР. Очерки теории труда. - М.: Политиздат, 1984. - 240 с.
41. Гайдай Т.В. Подчинение труда капиталу в условиях современного государственно-монополистического капитализма. - К.: Вища шк., Головное изд-во, 1989. - 96 с.
42. Гатовский Л.М. Научно-технический прогресс и экономика развитого социализма. - М.: Наука, 1974. - 430 с.
43. Гатовский Л.М. Экономические проблемы научно-технического прогресса. - М.: Наука, 1971. - 281 с.

44. Гвоздев И.И. Стимулы социалистической экономики. - М.: Экономика, 1985. - 111 с.
45. Глаголева Г.М. Технологическое освоение научных открытий и разработок. - М.: Экономика, 1977. - 111 с.
46. Голиков В.М. Управление и система экономических отношений. - К.: Наук.думка, 1984. - 248 с.
47. Голосовский С.М., Тринчель Б.М. Измерение влияния научно-технического прогресса на эффективность общественного производства. - М.: Наука, 1981. - 163 с.
48. Горбунов Э.Г. Структура и эффективность общественного производства. - М.: Мысль, 1974. - 118 с.
49. Горбунов Э.Г. Экономический потенциал развитого социалистического общества // Вопросы экономики. - 1981. - 5 в. - С.100.
50. Горюнов Г.Э. Социалистическое общество и производство. - Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1982. - 224 с.
51. Грамотеев Л.М. Эффективность территориальной ориентации производства. - М.: Мысль, 1979. - 212 с.
52. Гранберг А.Г. Математические модели социалистической экономики: Учеб. пособие для экон.вузов и бак. - М.: Экономика, 1978. - 351 с.
53. Действие экономических законов капитализма в современных условиях / Под ред. Л.С.Микина. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. - 224 с.
54. Дементьев Н.И. Магистральные свойства моделей экономической динамики с потреблением. - Новосибирск: Наука. Сиб.отд-ние, 1991. - 163 с.

55. **Деньги, финансы и кредит в экономическом механизме расширенного воспроизводства развитого социализма.** - М.: Наука, 1979. - 367 с.
56. **Долгущий М.И., Дрик М.В., Марченко Е.С. и др. Качество трудового потенциала /социально-экономический аспект/.** - К.: Наук.думка, 1986. - 130 с.
57. **Дудченко Н.А. Общественное производство: структура и факторы развития / Киев. ин-т психологии и соц.управления.** - К.: Наук.думка, 1991. - 212 с.
58. **Дунзев Э.И. Обобществление социалистического производства.** - М.: Мысль, 1980. - 158 с.
59. **Дунзева В.С. Экономические законы социализма в системе расширенного воспроизводства.** - М.: Мысль, 1987. - 271 с.
60. **Дунзева В.С. Экономические законы социализма и проблемы народнохозяйственного оптимума.** - М.: Мысль, 1976. - 261 с.
61. **Ежилов В.И. Методологические проблемы экономики ресурсов.** - М.: Мысль, 1977. - 206 с.
62. **Ємченко В.М. Методологічний аналіз власності.** - К.: Наук. думка, 1974. - 160 с.
63. **Зильцов Г.И. Политико-экономические проблемы научного труда при социализме.** - Кабаревск, 1976. - 270 с.
64. **Залоя А.А. Народнохозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство.** - К.: Вища шк., 1986. - 150 с.
65. **Заславская Т.И. Творческая активность масс: социальные резервы роста // Экономика и организация промышленного производства.** - 1986. - 9 с. - С.11-20.

66. Зубарев И.В., Ключников И.К. Механизм экономического роста транснациональных корпораций. - М.: Высш.шк., 1990. - 159 с.
67. Игнатовский И.А. Технический прогресс и социалистическое производство: политэкономический анализ // План.хоз-во. - 1985. - № 3. - С.81-92.
68. Игнатовский И.А. Экономические вопросы теории и практики социализма /анализ современного опыта/. - М.: Экономика, 1979. - 341 с.
69. Интеграция капитала и рабочий класс. - М.: Наука, 1981. - 159 с.
70. Интенсификация и эффективность социалистического воспроизводства / Редкол.: А.Браун, Л.Клинов, В.Рубин и др.; Ин-т экономики Болгар. АН, Ин-т экономики АН ГДР, Ин-т экономики АН СССР. - М.: Политиздат, 1986. - 351 с.
71. Интенсификация науки и производства /проблемы металлингии/. - Кишинев: Штиинца, 1987. - 50 с.
72. Интенсификация социалистической экономики. Т.1. Теория интенсификации общественного производства / Ред.кол. И.И.Лукинов, В.К.Чернык, Л.К.Бесчастный. - К.: Наук.думка, 1989. - 536 с.
73. Интенсификация социалистической экономики. Т.1. Интенсификация промышленного и аграрного потенциала. Кн.2. Интенсивное развитие аграрно-промышленного комплекса / Ред.кол. А.М.Онищенко, П.Ф.Веденичев, Л.А.Вепотько. - К.: Наук.думка, 1990. - 397 с.

71. Малашиников А.Д. Современный марксизм /критика теории и практика/. - К.: Наук.думка, 1980. - 156 с.
75. Казаев В.Д. Развитой социализм: типы и качество экономического роста. - М.: Мысль, 1977. - 212 с.
76. Канщенко Л.А., Ковальчук Т.Т. Экономическое управление в системе социалистического хозяйствования. - К.: Вища шк., 1980. - 296 с.
77. Качелишников Р.М. Современные буржуазные концепции формирования рабочей силы /критический анализ/. - М.: Наука, 1981. - 296 с.
78. Касяткина В.М. Общественная форма труда и продукта при социализме. - Киев-Одесса: Вища шк. Головное изд-во, 1979. - 188 с.
79. Блод А. Многонациональные корпорации и империализм /пер. с франц.; Общ.ред. и предисловие В.М.Кузнецова. - М.: Прогресс, 1981. - 286 с.
80. Колосова Т.И. Трудовой потенциал промышленности. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1987. - 94 с.
81. Колтунов В.М. Современный капитализм: положение рабочего класса. - М.: Мысль, 1977. - 228 с.
82. Кондаков Н.Н. Логический словарь. - М.: Наука, 1971. - 302 с.
83. Косовской А.К. Способ обмена в системе экономических отношений социализма /Ин-т экономики АН УССР; Отв.ред. В.К.Чернык. - К.: Наук.думка, 1980. - 168 с.
84. Красовский В.И. Инвестиционный комплекс: Планирование и резервы // Вопр.экономики. - 1979. - в 1. - С. 68-69.

85. Критика антимарксистских взглядов по проблемам ИТР / Отв. ред. В.М.Ольсевич. - М.: Наука, 1987. - 156 с.
86. Критика немарксистских концепций в преподавании политической экономии: Учеб.-метод. пособие / А.Д.Смирнов, В.Ф.Максимова, С.Б.Алиатов и др.; Под ред. А.Д.Смирнова. - М.: Высш.шк., 1990. - 362 с.
87. Кронрад Л.А. Общественный продукт как экономическая категория // Вопросы социалистического воспроизводства. - М.: Изд-во АН СССР, 1958. - 240 с.
88. Кузнецова А.И. Социальные отношения производства. - М.: Экономика, 1990. - 168 с.
89. Кузнецова В. Эффективность использования производственного потенциала // Вспр.экономики. - 1981. - № 10.
90. Кузьминов И.И. Избранные труды: Очерки политической экономии. Т. 1 / Редкол.: С.В.Рогочев / отв.ред./ и др. - М.: Мысль, 1982. - 258 с.
91. Кушлин В.И. Производственный аппарат будущего. - М.: Мысль, 1981.
92. Лавриков М.А., Корницкий Э.В. Проблемы развития теории управления социалистическим производством. - Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1989. - 273 с.
93. Латышева Г.И. Основное отношение и высшая цель общественного производства при социализме. - М.: Наука, 1981. - 160 с.
94. Лебедев И.И., Святин А.А. Производственные ресурсы предприятия /эффективное использование/. - М.: Экономика, 1981. - 100 с.
95. Левин А.И., Яркин А.И. Экономика потребления /вопросы теории, управления, прогнозирования/. - М.: Наука, 1983. - 316 с.

96. Логвиненко В.К., Дыско Л.Р. Субъекты общественного производства /Вопросы методологии системного анализа/. - К.: Вища шк. Головное изд-во, 1980. - 148 с.
97. Мазур В.Н. Развитие социализма: некоторые вопросы теории: Сб. науч. работ / Сост. В.Н.Мазур; Редкол.: М.Ф.Курас, В.С.Афанасьев, С.И.Дорогунцов и др. - К.: Политнадат Украины, 1987. - 282 с.
98. Макаров С.И. Экономическое содержание управления народно-хозяйственным комплексом. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1982. - 159 с.
99. Марахов В.Г. Структура и развитие производительных сил общества. - М.: Экономика, 1980. - 90 с.
100. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.23.
101. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.25, ч.1.
102. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.26, ч.1.
103. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.26, ч.1.
104. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.26, ч.1.
105. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.46, ч.1.
106. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.49, ч.1.
107. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т.49.
108. Масаков В.М. Социалистическое производство: отраслевая структура и динамика. - Новосибирск: Наука; Сиб.отд-ние, 1982. - 256 с.
109. Математические методы и интенсификация производства. - Кишинев: Штиинца, 1987. - 252 с.

110. Математическое моделирование экономических процессов / Под ред. Е.Г.Белусова, М.Н.Черемных, А.Керта, К.Отто. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1990. - 332 с.
111. Материально-техническая база производства: стратегия равномерного развития / Белкол.: В.К.Злобин, В.И.Кушлин, В.Г.Лебедев. - М.: Мысль, 1980. - 276 с.
112. Методика преподавания политической экономики: Учеб.-метод. пособие / В.Д.Камнев, И.А.Марьенко, В.В.Радаев и др.; Под ред. А.А.Нороховского. - М.: Высш.шк., 1989. - 416 с.
113. Механизм эффективности производства. - М.: Мысль, 1981. - 383 с.
114. Миккульский К.М. Социально-экономическая политика в социалистическом обществе. - М.: Мысль, 1978. - 279 с.
115. Минаев В.П. Динамика развития социалистического производства. - М.: Мысль, 1978. - 311 с.
116. Михайлова-Стоянова И.А., Капитула И.А. Научно-технический прогресс и интенсификация производства / Под ред. Л.В.Козловой. - Минск: Наука и техника, 1986. - 56 с.
117. Михеева И.И. Математические методы и модели разработки программ регионального развития. - М.: Наука, 1987. - 154 с.
118. Моделирование процессов функционирования производственных и экономико-экологических систем / В.К.Лузитко. - М.: Наук.думка, 1986. - 184 с.
119. Мочевый С.В. Сущность и эволюция капиталистической собственности. - М.: Мысль, 1978. - 187 с.

120. Мысляева М.Н. Человеческий фактор: политический аспект. - М.: Экономика, 1989. - 142 с.
121. Народне господарство України у 1991 році: Стат. довідник / Міністерство статистики України. - К.: Техніка, 1992. - 468 с.
122. Научно-техническая революция и система экономических отношений развитого социализма / Под ред. Н.А.Маголова. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1979. - 272 с.
123. Научно-технический прогресс в капиталистическое воспроизводство / С.М.Никитин, И.М.Осипова, Э.Рехтмайстер и др. - М.: Мысль, 1987. - 207 с.
124. Научно-технический прогресс и структура общественного производства. - М.: Наука, 1982. - 326 с.
125. Научно-технический прогресс и структура производства средств производства. - М.: Наука, 1982. - 400 с.
126. Невзоров А.М. Основы рачительного хозяйствования. - К.: Политиздат Украины, 1987. - 119 с.
127. Немчинов В.С. Экономика и экономические методы // Избр. произведения. - 1970. - Т.5. - 120 с.
128. Нестеренко О.О. Удосконалення соціалістичного виробництва в умовах науково-технічної революції. - К.: Наук.думка, 1978. - 55 с.
129. Образцов П.Н., Соловьев А.К. Наука и производство. - М.: Знание, 1987. - 52 с.
130. Общественная форма труда при социализме / Под ред. А.И. Смирнова, К.Сабо. - М.: Экономика; Луганск: Изд-во Луганского ун-та, 1984. - 364 с.

131. **Объективные основы капиталистического цикла и его механизма / Рук. авт. кол. С.В. Мочерный. - К.: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1981. - 216 с.**
132. **Свердлов О.М. Совершенствование производственных отношений. - М.: Экономика, 1986. - 255 с.**
133. **Сильсевич М.В. Фактор науки в экономике социализма: Ответ советологам. - М.: Наука, 1987. - 112 с.**
134. **Основной экономический закон в развитии социалистического производства / Под ред. Н.М. Кузьмина и др. - М.: Мысль, 1972. - 292 с.**
135. **Отчуждение труда: история и современность / Я.М. Кузьмин, О.С. Набиуллина, В.В. Радаев, Т.Г. Субботина. - М.: Экономика, 1989. - 277 с.**
136. **Лавенский С.Т. Особенности обобществления производства в условиях планомерного и всестороннего совершенствования социализма. - М.: Высш. шк., 1989. - 152 с.**
137. **Манкратов А.С. Трудовой потенциал в системе управления производством. - М.: Изд-во Моск. унта, 1983. - 214 с.**
138. **Нахмов М.И., Чернык В.К., Пильчук Н.А. Гуманизация социалистической экономики. - К.: Политиздат Украины, 1987. - 138 с.**
139. **Петров Л.И. Сфера обращения в условиях развитого социализма. - К.: Политиздат Украины, 1981. - 183 с.**
140. **Плановое хозяйство. - 1987. - В 8. - С. 41.**
141. **Повышение эффективности общественного производства и совершенствование хозяйственного расчета / Под ред. Р.А. Лоусова, С.С. Зарасова. - М.: Мысль, 1975. - 248 с.**

142. Покрытан А.К. Производственные отношения и экономические законы социализма. - М.: Мысль, 1971. - 343 с.
143. Покрытан А.К. Экономическая структура социализма: функционирование и развитие. - М.: Экономика, 1986. - 354 с.
144. Политическая экономия и проблемы эффективности социалистического производства / Э.И.Зетнев, Р.В.Делгусов, А.В.Василенко и др. - М.: Политиздат, 1989. - 318 с.
145. Политэкономический словарь. - М.: Политиздат, -
146. Моляков Р.И. Обобществление производства в условиях развитого социализма. - Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1984. - 232 с.
147. Кономарев А.И. и др. Экономическая культура /сущность, направление развития/ - М.: Мысль, 1987. - 269 с.
148. Кономарев А.И., Ульянов В.А. Экономические предпосылки сбалансированности производства. - М.: Экономика, 1983. - 342 с.
149. Проблемы развития политической экономии и совершенствование ее преподавания / В.М.Толмачин, Э.И.Лунаев, И.А.Тяганова. - М.: Высш.шк., 1985. - 336 с.
150. Проблемы роста эффективности общественного производства / под ред. А.И.Самсонова. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1976. - 222 с.
151. Тяганова Э.С. Личное потребление: региональный анализ и планирование. - К.: Наук.думка, 1984. - 115 с.
152. Радицова И.Ф. Развитие социалистических экономических от-

- ношений: сущность, источники, ступени. - К.: Вида инк., 1990. - 163 с.
153. Гаяукас Р.Л., Плякунов М.К. Количественный анализ в экономике. - М.: Наука, 1987. - 371 с.
154. Гаяукас Р.Л., Плякунов М.К. Экономические догмы и управленческая реальность. - М.: Экономика, 1991. - 107 с.
155. Рубинштейн А.Г. Моделирование экономических взаимодействий в территориальных системах. - Новосибирск: Наука, Сиб.отд-ние, 1988. - 135 с.
156. Гузавина Н.М., Мехомнова Н.Ф. Организационные структуры совокупной рабочей силы при капитализме. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1986. - 100 с.
157. Рыбалкин В.А. Структура производственных отношений социализма. - К.: Вида инк., 1978. - 232 с.
158. Сиденко А.В. Социально-экономическая статистика развивающихся стран. - М.: Изд-во УИИ, 1987. - 132 с.
159. Силлин А.И. Знаний и оведествленый труд в механизме экономических процессов. - М.: Наука, 1990. - 104 с.
160. Силлин А.И. Соотношение между оведествленным и знанием трудом и его использование в исследовании экономических процессов. - Казань. Изд-во Казан.ун-та, 1980. - 22 с.
161. Силонова Н.А. Воспроизводственная структура капитальных вложений // Планирование и анализ народнохозяйственной структуры капитальных вложений / Под ред. В.Г.Красовского. - М.: Экономика, 1976. - С.100-150.
162. Система производственных отношений капитализма в услови-

- ях научно-технической революции / Под ред. Н.А.Лаголова.
- М.: Изд-во Моск.ун-та, 1979. - 196 с.
163. Словарь русского языка. - М.: Русский язык, 1984. - Т.3.
- 330 с.
164. Совершенствование социалистических производственных от-
ношений и эффективность производства. - М.: Мысль, 1980.
- 340 с.
165. Современная капиталистическая система: углубление анта-
гонизмов / Рук. авт. кол. А.А.Чужко, А.И.Влепаков. - К.:
Вища шк. Изд-во при Киев.ун-те, 1981. - 216 с.
166. Современный капитализм: основные направления и эффектив-
ность НТТ / В.В.Курочкин, В.К.Метров, С.В.Андреев и др.
- М.: Наука, 1980. - 261 с.
167. Современный капитализм: прибавочная стоимость, прибыль,
процент / Под ред. С.И.Иванова. - Л.: Изд-во Ленингр.
ун-та, 1985. - 210 с.
168. Солонская Л.А. Международная миграция рабочей силы в ус-
ловиях современного капитализма. - Л.: Изд-во Ленингр.
ун-та, 1986. - 143 с.
169. Социалистический тип обобществления труда и производст-
ва: Сб. статей / Под ред. Е.М.Даврова. - Томск: Изд-во
Томск.ун-та, 1984. - 112 с.
170. Социально-экономические проблемы научно-технической ре-
волюции / Под ред. В.Г.Лебедева, Н.В.Марнова. - М.:
Мысль, 1976. - 396 с.

171. Суврун В.И. Экономическая деятельность и развитие производственных отношений социализма / Отв.ред. Л.В.Бесчастный. - К.: Наук.думка, 1989. - 216 с.
172. Татаркин А.И. Ресурсы хозрасчетного предприятия: механизм управления. - М.: Экономика, 1989. - 95 с.
173. Теория и практика статистического моделирования экономики / Под ред В.М.Четыркина, А.Класа. - М.: Финансы и статистика, 1986. - 272 с.
174. Терентьев В.Г. Прогнозирование преобразований организационных структур производства. - М.: Изд-во Моск.ун-та, 1990. - 144 с.
175. Трилевич С.И. Экономия труда /вопросы теории и практики. - К.: Вища шк. Головное изд-во, 1986. - 200 с.
176. Урядовий кур'єр. Відсушки 1992 р. - 1993. - 21 січня.
177. Ускорение научно-технического прогресса и эффективность производства / В.И.Логанов, Л.Р.Куришова, В.Габова и др. - М.: Наука, 1988. - 280 с.
178. Сольман В.К. Производственный потенциал СССР: вопросы прогнозирования. - М.: Экономика, 1987. - 152 с.
179. Бедоренко Н.И. Вопросы оптимального функционирования экономики. - М.: Наука, 1990. - 304 с.
180. Фигурнов Э. Производственный потенциал социалистического общества // Полит.самообразование. - 1982. - № 1. - С.38-46.
181. Филиппов В.И., Иванов И.И., Кудров В.И. Интернационализация производства и капитала: тенденции развития. - К.: Наук.думка, 1982. - 268 с.

182. Лейнман С. Производственный и научно-технический потенциал СССР // *Вопр. экономики*. - 1982. - № 12. - С.14.
183. Худокормов А.Г. Экономические корни бюрократизма. - М.: Экономика, 1988. - 191 с.
184. Лакунов В.В. Экономические основы социальной однородности общества. - М.: Экономика, 1982. - 110 с.
185. Лавтков А.Г., Лестехин А.В. Транснациональные корпорации: социальная деятельность и эксплуатация трудящихся. - М.: Наук.думка, 1982. - 147 с.
186. Ленинообразование на мировом капиталистическом рынке, Отв. ред. С.М.Никитин. - М.: Мысль, 1982. - 320 с.
187. Лингичко А.И. Возмещение основного капитала как фактор экономического роста. - М.: Мысль, 1977. - 240 с.
188. Черников Л.А. Темпы и пропорции экономического роста. - М.: Экономика, 1982. - 214 с.
189. Черников Л.А. Эффективность использования производственного потенциала и конечные народнохозяйственные результаты. // *Экон.науки*. - 1981. - № 10. - С.82-97.
190. Шутев И.И. Личное потребление при социализме. - М.: Мысль, 1972. - 294 с.
191. Вухов И.С., Коленджян С.С. Анализ экономических отношений социализма. - М.: Наука, 1988. - 214 с.
192. Экономика инвестирования и научно-технический прогресс / А.С.Емельянов, В.С.Лесолдин, В.И.Козуб и др. - М.: Наук. думка, 1988. - 312 с.

183. Экономическая теория - хозяйственной практике / С.Н.Марсез, В.И.Панченко, А.К.Локрютан, Г.И.Соловков. - М.: Экономика, 1980. - 228 с.
184. Экономические законы современного капитализма: противоречивый механизм действия / А.А.Лемин, И.В.Расков, С.Ф.Мочерный и др.; Под ред. С.Ф.Мочерного. - Л.: Изд-во Ленингр.ун-та, 1988. - 200 с.
185. Экономические проблемы использования интеллектуального потенциала страны в период развитого социализма. - М.: Наука, 1982. - 180 с.
186. Экономические проблемы научно-технической революции при социализме. - М.: Экономика, 1975. - 200 с.
187. Экономические проблемы научно-технического прогресса в развитом социалистическом обществе / Под ред. И.А.Сорокина. - Харьков: Вища шк., Изд-во при Харьк.ун-те, 1988. - 152 с.
188. Экономические противоречия и их разрешение / В.К.Черник, А.Г.Жуша, В.Г.Сундуи и др.; Ств.ред. В.К.Черник. - М.: Наук.думка, 1981. - 284 с.
189. Экономический потенциал развитого социализма / Под ред. В.М.Могалова. - М.: Экономика, 1982. - 200 с.
190. Экономический потенциал страны Советов / Под ред. И.М.Кириенко. - К.: Вища шк., 1982. - 506 с.
191. Экономический строй социализма: В 3 т. Т.3. Использование экономических законов в плановом управлении хозяйством / Редкол.: В.И.Канустин и др. - М.: Экономика, 1984. - 640 с.

202. Эффективность народного хозяйства: экономический и социальный аспекты. - М.: Наука, 1981. - 317 с.
203. Эффективность общественного производства. - К.: Наук. думка, 1978. - 222 с.
204. Эффективность производства и ее слагаемые. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. - 160 с.
205. Анченко С.В. Переходные формы производственных отношений. - Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1974. - 138 с.